

DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM
DOKTORI ISKOLÁJA

A strassburgi lelkészfeleség,
Katharina Zell munkásságának bemutatása
iratai tükrében

Hittudományi doktori (PhD) értekezés
az egyháztörténet tárgykörében

Készítette: Bernáthné Somogyi Márta
Témavezető: Dr. Baráth Béla Levente, egyetemi docens

2013. szeptember

Tartalom

Előszó.....	3
1. Bevezetés	4
1.1 Kutatástörténeti áttekintés.....	6
1.2 A dolgozat felépítése, módszerei.....	12
1.3 Strassburg reformációja.....	14
1.4 Katharina Zell élete	31
Exkurzus: A városi leányok képzettsége a 16. században	45
2. Az esettek szolgálatában	49
2.1 Levél a kentzingeni asszonyokhoz.....	53
2.1.1 Történeti háttér.....	53
2.1.2 A szöveg bemutatása.....	54
2.1.3 A vigasztalás lépései	57
2.2 Vigasztaló irat Felix Armbruster számára	59
2.2.1 Keletkezési körülmények.....	59
2.2.2 A levél tartalma.....	61
3. A házasság kötelékében	64
3.1 „Entschuldigung”	68
3.1.1 Történeti háttér.....	68
3.1.2 A szöveg bemutatása.....	70
3.2 „Klag und Ermahnug” – halotti beszéd a hitves ravatalánál.....	74
3.2.1 Keletkezési körülmények.....	74
3.2.2 Felépítés és tartalom	76
3.2.3 A halotti beszéd retorikája	81
4. A Szentírást tanulmányozva	86
4.1 Az 51. zsoltár magyarázata	87
4.1.1 A szöveg datálása.....	87
4.1.2 Luther és Kálvin magyarázatának summája	88
4.1.3 A parafrázis bemutatása	91
4.1.4 A meditáció bemutatása	94

4.2 A 130. zsoltár parafrázisa	97
4.2.1 A parafrázis bemutatása	97
4.2.2 Luther és Kálvin értelmezése	100
4.2.3 Katharina Zell hermeneutikája	101
5. Kegyességet gyakorolva	106
5.1 Katharina Zell énekeskönyve	109
5.1.1 Az énekeskönyv keletkezési körülményei és felépítése	109
5.1.2 Az énekeskönyv előszavának bemutatása	111
5.2 A <i>Mi Atyánk</i> magyarázata	113
5.2.1 Katharina Zell <i>Mi Atyánk</i> magyarázatának bemutatása	113
5.2.2 Bucer Márton <i>Mi Atyánk</i> magyarázata – összevetés Katharina Zell írásával	118
6. Tévtanítások gyűrűjében	123
6.1 Levél Kaspar Schwenckfeldhez	126
6.1.1 Történeti háttér	126
6.1.2 A levél felépítése és tartalma	128
6.2 Levél Strassburg polgáraihoz	132
6.2.1 Történeti háttér	132
6.2.2 A levél felépítése, tartalma	134
6.2.3 Dogmatikai utalások Katharina Zell levelében	140
7. Összegzés	144
Summary	148
Zusammenfassung	152
Felhasznált irodalom	156

Előszó

Teológiai hallgatóként lehetőségem nyílt ösztöndíjas diákként két esztendőn Németországban tanulni. A Wuppertali Teológiai Főiskolán (Kirchliche Hochschule Wuppertal) egy évet töltöttem. Itt egy egyháztörténeti szemináriumon ismerkedtem meg a reformáció híres női szereplőivel, akik között szerepelt Katharina Zell, a strassburgi reformátor, Matthäus Zell felesége is. Írásai és munkássága felkeltették érdeklődésemet, mivel az általa ránk hagyományozott forrásanyag a reformáció kevésbé ismert hétköznapijaiból tár fel érdeklődésre számot tartó részleteket. Magister tanulmányaimat követően, a Münsterben (Westfälische Wilhelms-Universität) folytatott ösztöndíjas év során már tudatosan kutattam a strassburgi reformáció és Katharina Zell életműve után. Ennek során egyre részletesebben elmélyültem a reformáció azon szeletének tanulmányozásába, amelyekbe bepillantást engednek Katharina Zell iratai. A források elemzésében germanisztikai tanulmányaim is elősegítettek.

Hosszú évek kutatómunkájának eredménye áll ebben a dolgozatban. A témát övező érdeklődésem a debreceni alma mater egyháztörténeti tanszékén is támogatást élvezett. Munkámat kezdettől fogva pártfogolta Dr. Baráth Béla Levente, aki később témavezetőként elvitathatatlan segítséget nyújtott ahhoz, hogy ez a doktori értekezés megszülethessen. Ezúton is köszönet illeti őt. Hálával tartozom még családomnak is, akik támogattak doktori tanulmányaim során, és sokat segítettek abban, hogy a családalapítás éveiben dolgozatom befejezésére is maradjon idő. Mindenekelőtt azonban Isten kegyelméért kell hálát adnom, mert *„ha az Úr nem építi a házat, hiába fáradoznak az építők.”* (Zsolt 127,1)

Soli Deo gloria

Debrecen, 2013.

1. Bevezetés

A reformációról szóló történetíráshoz hozzátartoznak a nők is. Egyes hölgyek említésre kerülnek reformátoraink, a hithősök életének beszámolóiban. Bizonyos asszonyok igen szorosan kapcsolódnak a történethez. Katharina von Bora, Wibrandis Rosenblatt és Idelette de Bure nevét jól ismerjük, mégis keveset tudunk róluk. Tudjuk, hogy Katharina von Bora Luther Márton, Wibrandis Rosenblatt Wolfgang Capito, később Bucer Márton, Idelette de Bure Kálvin János felesége volt, ugyanakkor nem kap elég figyelmet életüknek, munkásságuknak a kifejtése. Eme szűk kör legnagyobb tette abban áll, hogy valakinek a felesége volt, segítette férjét, és a gyülekezet munkájában is részt vett. Ismeretlen ismerősként állítjuk példaként őket a keresztyén asszonyok elé. Jelenlétük megkérdőjelezhetetlen, tevékenységük azonban az általánosítások szintjén nyer említést. Nem tudjuk mit gondoltak, csak azt, hogyan vélekedtek róluk férjeik. Nem tudjuk, hogyan élték meg a küzdelmes mindennapokat, csak házastársaik kivételes napjait ismerjük. Férjeiken keresztül mutatja be őket a történetírás, amennyiben néhányan kivételes módon szóba kerülnek.

A reformációról szóló történetíráshoz szorosan hozzátartoznak a laikus nők is. A fent említett reformátorfeleségek nagyon szűk réteget alkottak. A reformáció ugyanakkor az akkor élő társadalom egészére hatott, így a nőkre is. Férfiak vívták ki, férfiak fogalmazták meg alapvető gondolatait, iránymutatását, ugyanakkor nők is átérték, a nők is részesei voltak. Elegendő csak az anabaptisták, menekültek ügyére gondolni, amely során a gyakorlati megvalósítás, sőt a lelkipozítás is a nők feladata volt. Ott voltak, formálták, elősegítették a reformáció ügyét. Egyrészt ezért nyerhet jogosultságot, ha a reformációkutatáson belül a nőkről is szót ejtünk. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy ennek a dolgozatnak nem célja a reformáció vívmányait feminista irányba terelni, források hiányában alig ismert hölgyeket idealizálni. Másrészt további tények is alátámasztják a felvetett téma jogosságát: számos ránk maradt szövegforrás, amelyeken keresztül más szemüvegen át nyerhetünk bepillantást a korabeli eseményekbe. A reformáció első generációjának tagjai közül, szinte kizárólag férfiember tollából ismerjük a történeteket. Nők is látták, írtak is róla, és műveiket nyomtatásban is megjelentették. Elsősorban nem a reformátorokkal folytatott levelezésekre gondolok, hanem a hazai kutatás által eddig elhanyagolt írásokra, sok esetben irodalmi alkotásra. Ezek alapján szerepüket és figyelemre méltó tevékenységüket nem lehet kétségbe vonni.

A reformáció hétköznapijaiban tollat ragadó nők gondolataikat, véleményüket az utókorra, ránk hagyományozták. Egyes hölgyek társadalmi rangjuknál fogva kötelezettek is voltak erre, például Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg (1519–1558) fejedelemasszony.¹ Négy iratot fogalmazott meg,² amelyek közül három politikai indíttatású, ugyanakkor személyes életével szoros kapcsolatban állnak. A negyedik, az özvegyeknek szánt vigasztaló könyvecske, tipikus 16. századi irodalom, reformációt támogató iratok és énekek gyűjteménye.³ Argula von Grumbach (kb. 1492–1563) bajorországi nemes hölgy személyes hitét ért sérelmei miatt írt a reformáció mellé állva, de írói karrierje hamar derékba tört. Fennmaradt hét levelének köszönhetően a bajor reformációról kapunk árnyaltabb képet.⁴ Ursula Jost és Barbara Rabstock anabaptista prófétanők látomásaikat foglalták össze kiadott könyvecskéjükben.⁵ Marie Dentièrre, hajdani apáca Genfben támogatta a reformáció ügyét. Az utókorra hagyta a genfi reformáció történetét,⁶ egy Navarrai Margithoz szóló levelet,⁷ és Kálvin egy prédikációjához is írt előszót.⁸ Az ő beszámolóin keresztül azt láthatjuk meg, hogyan írt egy kortárs hölgy történelmi beszámolót a genfi eseményekről, és milyen módon képzelte el az asszonyok szerepét az egyházon belül. Ezen író hölgyeknek a sorsa legtöbbször hasonlóan végződött: elhallgattatták őket. Argula von Grumbach-ot száműzték, Marie Dentièrre-nek megtiltották az írást, Ursula Jost és Barbara Rabstock szintén nem jelentette meg többé nyomtatásban műveit. Írásaik kiadását, azok elemzését ezért az utókor is mellőzte, feledésbe merültek. Péter Katalin meglátása szerint a reformátorok nagy lehetőséget mulasztottak el ezzel, hogy nem alakult ki egyetlen nagy nőalak sem a római katolikus egyházzal ellentétben.⁹

¹ BECKER-CANTARINO, Barbara, *Frauen in den Glaubenskämpfen. Öffentliche Briefe, Lieder und Gelegenheitsschriften*, in BRINKER-BABLER, Gisela, *Deutsche Literatur von Frauen, Band 1. Vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, München, 1988, 149–172, 160.

² Christlichen Sendbrief (1545), Regierungshandbuch (1545), Ehestandsbuch (1550), Witwentrostbuch (1556). In BECKER-CANTARINO, Barbara, i.m., 160.

³ uo.

⁴ BECKER-CANTARINO, i.m., 159.

⁵ CHRISMAN, Miriam U., *Women and the reformation in Strasbourg*, in *Archiv für Reformationsgeschichte*, 63 (1972), Gütersloh, S. 141–168, 160.

⁶ DENTIERRE, Marie, „La guerre et deslivrance de la ville de Genesve“, Genève, 1881, in *Mémoires et documents publiés par la Société d'histoire et d'archéologie de Genève*, 20. kötet, Genève 1879–1888.

⁷ DENTIERRE, Marie, *Épître très utile, faite et composée par une femme chrestienne de tornay, envoyée à la Royne de Navarre, soeur du Roy de France, contre les Turcz, Juifs, Infideles, faulx chrestiens, Anabaptistes et Lutheriens*, in A.–L. Herminjard, *Correspondence des Réformateurs dans les pays de la langue française*, 5. kötet, Nr. 785, Genève, 1878.

⁸ Az előszó a következő tanulmányban található: HORNUS, Jean-Michel, PETER, Rodolphe, *Calviniana rarissima du fonds Jean Louis Médard à la Bibliothèque Municipale de Lunel*, in *Études Théologiques et Religieuses* 54/1, 1979.

⁹ PÉTER, Katalin, *Reformáció: Kényszer vagy választás?*, Budapest, 2004, 76.

A kezdeti elnyomás, hanyagolás ellenére a múlt évszázad hetvenes éveiben a tőlünk nyugatabbra fekvő országokban, főleg német nyelvterületen lendületet kapott a nőtörténet kutatása. Ekkor jelentős irodalom született a nőtörténelem kapcsán, mindez új tudást eredményezve.¹⁰ Így került előtérbe a fentebb említett író nők és lelkészfeleségek kutatása mellett Katharina Zell életének és munkásságának a tanulmányozása is. A lelkészfeleségekről (Katharina von Borát kivéve) kevesebbet, míg az írásokat maguk után hagyó nőkről egyre többet tárt fel a szakirodalom. Katharina Zell mindkét csoport tulajdonságaival bírt. A strassburgi reformátor Matthäus Zell felesége volt, ugyanakkor szokatlan módon nagyobb mennyiségű irodalmi anyagot is publikált. Ezek segítségével, tanulmányozásával először is színesebb képet kapunk Strassburg város reformációjáról, másrészt betekintést nyerünk abba, ahogyan egy kortárs nő átélte a reformátorok első generációjával az új hit születését, küzdelmeit, mindennapi megvalósulását.

A magyar nyelvű szakirodalomban eddig még nem írtak Katharina Zell munkásságáról. Személyének tanulmányozása rendkívül izgalmas, érdekes és szokatlan részletekkel, olykor meglepetésekkel szolgál az adott korról, de leginkább a korabeli laikus női gondolkodásról. Legyen ez a doktori dolgozat hiánypótlás, amely által részletesebb képet kapunk a reformációról, és a lehetőség megragadása arra, hogy egy nőalak kiemelése által tisztelgünk a reformáció szürke eminenciásai előtt, akik közül egyesek nem mindennapi anyaggal gazdagították hitünk történetét.

1.1 Kutatástörténeti áttekintés

Ebben a fejezetben a Katharina Zell élettörténetével, irataival és tevékenységével foglalkozó legfontosabb tanulmányok és könyvek kerülnek rövid bemutatásra. Az áttekintés során nyomon követem azt, hogy a közel húsz éve tartó kutatás milyen kérdéseket vetett fel Katharina Zell személyével, írásaival, hatásával kapcsolatban. A róla írt szakirodalom még jól áttekinthető. Az 1970-es évek végén kibontakozó nőtörténet kutatásból kiindulva fedezték fel újra alakját, és a nyolcvanas években kezdtek megjelenni a róla szóló tanulmányok Nyugat-Európában. Elsősorban német nyelvterületen keltett érdeklődést a nők szerepének vizsgálata a reformációkutatás kapcsán. A kilencvenes évektől a tengerentúlon is

¹⁰ PETŐ Andrea, *Társadalmi nemek és a nők története*, in Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (Szerk.) Bevezetés a társadalomtörténetbe, Budapest, 2003, 514–531, 521.

az érdeklődés középpontjába került személyisége, de már nem a reformációkutatásból kiindulva tanulmányozták szerepét, hanem a társadalmi nemek történetének (gender studies) szembeállítására kapcsán vizsgálták rajta keresztül a reformációt.¹¹

A Gisela Brinker-Gabler szerkesztésében 1988-ban megjelent kétkötetes mű a német irodalom író- és költőnőit mutatja be.¹² Barbara Becker-Cantarino foglalkozik az első kötetben a reformáció korának irodalmával is. A reformáció korában élt protestantizmust írásban is védelmező nők között helyezi el Katharina Zellt, Argula von Grumbach, Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg és Anna Olena Hoyers mellett. Katharina Zell tevékenységét és írásait a strassburgi reformáció kontextusában mutatja be. Az elemzés során megállapítja, hogy Katharina Zell méltán rászolgált a tudós és az író megnevezésre is. Élete jeles példája annak, mivé lehetett egy lelkeszeleség, ha a férje és a gyülekezet számára is egyszerre volt jelen.¹³ A leírtak szerint a reformáció új tanítása reményt ébresztett a nőkben. Az Újszövetségre hivatkozva a férfi és a nő Isten előtti egyenlősége volt ennek a reménynek az alapja.¹⁴ A nemek közötti egyenlőség megvalósításának gondolata a társadalomban az új hit küzdelmeiben részt vevő írónők munkásságában gyökerezik, bár legtöbbször elhallgattatták őket.¹⁵

Hellmut Zschoch „*Bileams Eselinnen*” tanulmánya 1994-ben jelent meg a *Pastoraltheologie* című folyóirat 83. füzetében.¹⁶ A wuppertali egyháztörténész olyan nőktől származó, nyomtatásra és nyilvánosságra került írásokról ad összefoglalást, amelyek a reformáció idején születtek. A nők röpirataik segítségével láthatóvá tették magukat, valamint hallatták hangjukat a korszakban¹⁷ – állapítja meg Zschoch. A nyomtatás elterjedésének köszönhetően a röpiratok virágkorukat élték a 16. század kezdetén. Ennek jelentőségét taglalva ír Zschoch a reformátori gondolatokat érlelő apácáktól kezdve, Anna Rhegiusról, Argula von Grumbachról és Katharina Zellről. Katharina Zell iratainak tartalmáról és keletkezésének körülményeiről ad rövid összefoglalást.

Martin H. Jung Katharina Zellről írt dolgozatában, „*Katharina Zell geb. Schütz. Eine „Laientheologin der Reformationszeit“?*“, a strassburgi lelkeszeleség ránk maradt

¹¹ MCKEE, Elsie Anne, *Katharina Schütz Zell. Church Mother. The Writings of a Protestant Reformer in Sixteenth-Century Germany*, Chicago, 2006, 1.

¹² BRINKER-GABLER, Gisela (Hg.), *Deutsche Literatur von Frauen. Vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Band 1, München, 1988.

¹³ BECKER-CANTARINO, i.m., 151.

¹⁴ BECKER-CANTARINO, i.m., 150.

¹⁵ BECKER-CANTARINO, i.m., 152.

¹⁶ ZSCHOCH, Hellmut, *Bileams Eselinnen. Frauen in der Publizistik der Reformationszeit*, in *Pastoraltheologie*, 83, (1994), Göttingen, 477–497.

¹⁷ ZSCHOCH, i.m., 478.

életművét vizsgálva, Katharina Zell, mint laikus teológust állítja elének.¹⁸ Iratait górcső alá veszi, és olyan teológiai fogalmakat emel ki szövegeiből, mint a szenvedés, Szentlélek, a keresztyén ember helye a világban, hit, keresztség és úrvacsora. Ezek használata és értelmezése alapján bizonyítja a laikus teológus megnevezést. Megállapítja, hogy a Szentírás volt életének, küzdelmeinek és írásainak alapja.¹⁹ Jung szerint Katharina Zell a Bibliát képes volt úgy magyarázni, mint egy korabeli teológus.²⁰ Jóllehet, nem ő volt az egyetlen nő, aki írásait ránk hagyta ebből az időszakból, mégis őt tartja a reformáció legjelentősebb írónőjének. Ezt a következőkkel támasztja alá: többet ír, mint mások, írásai szokatlanul nagy időszakot ölelnek fel, és írásainak műfaja széles skálán mozog.²¹

Thomas Kaufmann a *Zeitung für die historische Forschung* folyóiratban megjelent „Pfarrfrau und Publizistin – das reformatorische „Amt“ der Katharina Zell” című tanulmányában foglalkozik részletesen Katharina Zell reformatori küldetésével.²² A Katharina Zellel foglalkozó kutatás vonulatában Kaufmann a reformátorok házasságára helyezi írásában a hangsúlyt, amely „az evangélikus identitás szimbóluma”²³ lett. Ebben kontextusban világít új fénnel Katharinára, akinek meg kellett védenie magát és házasságát számos támadással szemben. A papok házassága szociológiai változásokat is hozott, ugyanis a lelkési hivatalhoz már a feleség is hozzátartozott. Katharina Zell jelentőségét abban látja, hogy ő volt a 16. században az egyetlen német lelkészfeleség, aki nagyobb mennyiségű irodalmi anyagot publikált. Ezekben megfogalmazta új történelmi szerepét, és reflektált is arra.²⁴

Jancke, Gabriele Katharina Schütz Zell „Ein Brief” című írásában a háztartás fogalmát vizsgálja.²⁵ Abból az állításból indul ki, hogy a háztartás nem egy egyszerű fogalom, amely középpontjában a házasság áll, hanem sokirányú kapcsolatrendszert foglal magában.²⁶ Ezt az összefüggést Katharina Zell írásait elemezve bizonyítotttnak látja. Jancke megállapítja, hogy Katharina Zell háztartásról alkotott elképzelése egy szigorú koncepció

¹⁸ JUNG, H. Martin, *Katharina Zell geb. Schütz. Eine „Laientheologin der Reformationszeit?”*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 107 (1996), Stuttgart, 145–178.

¹⁹ JUNG, i.m., 157.

²⁰ JUNG, i.m., 177.

²¹ JUNG, i.m., 176.

²² KAUFMANN, Thomas, *Pfarrfrau und Publizistin – das reformatorische „Amt“ der Katharina Zell*, Zeitschrift für historische Forschung 23 (1996), Berlin, 169–218.

²³ KAUFMANN, i.m., 172.

²⁴ KAUFMANN, i.m., 174.

²⁵ JANCKE, Gabriele, *Die Kirche als Haushalt und die Leitungsrolle der Kirchenmutter. Katharina Zells reformatorisches Kirchenkonzept*, in WUNDER, Heide (Hg.), *Geschlechterperspektiven, Forschungen zur Frühen Neuzeit*, Königstein, 1998, 145–155.

²⁶ JANCKE, i.m., 145.

alapszik. Ez a szerkezet az egyház és a város felépítésében is megfigyelhető, sőt azok is hozzátartoznak. A család, az egyház és a város háztartása éles határok nélkül léteznek egymás mellett. A legfelső szinten áll Isten, akinek minden a hatalma alá tartozik.²⁷ Őt követik a (férfi) vezetők, akik mellett az egyszerű hívők, gyülekezeti tagok jogait is hangsúlyozza. Ezen a szinten az egymásmellettséget emeli ki. Katharina Zell saját magának is vezető szerepet tulajdonít a rendszeren belül, ami nem megkülönböztethető a többi tisztségtől.²⁸

Az Anne Conrad által szerkesztett kötetben, „*In Christo ist weder man noch weyb*”²⁹ átfogó képet kapunk a nők helyzetéről a reformáció és ellenreformáció korában. A nők életének humanizmus hatására bekövetkezett változásaiból kiindulva vizsgálja a női szerep folyamatos változását és jelentőségét a tíz tanulmányt magába foglaló kötet. Ez a mű jól nyomon követhető gondolatok egymásutániségában rajzolja meg az ívet a humanizmusból kiindulva a reformáción keresztül az ellenreformációig. Bevezető írásában Anne Conrad megállapítja, hogy a reformáció történetéhez a nemek története is hozzátartozik.³⁰ A házasság intézménye megváltozott, ártértékelődött azáltal, hogy a női nem mindennapos tevékenysége az újból felfedezett Biblia tükrében felértékelődött.³¹ Ez a kötet az adott korszak nőtörténetét világítja jól meg, és a korábban említett szempontokat, úgymint reformáció, házasság, röpiratok, irodalmi alkotások, kiegészíti az anabaptista mozgalommal és az ellenreformáció intézkedéseivel, szintén a nőkre és velük kapcsolatos témákra vonatkozólag. Segítségével szélesebb kontextusban helyezhető el Katharina Zell, aki szintén megtalálható a kötetben, mind a házassága, mint az írói tevékenysége miatt.

A kötetben található Silke Halbach írása: „*Publizistisches Engagement in der Frühzeit der Reformation*”.³² Ebben kap helyet Katharina Zell bemutatása. Részletesebben Katharina Zell két írásáról lehet olvasni a tanulmányban. Először a kentzingeni gyülekezet szenvedő asszonyainak írt leveléről (*Den leydenden Christglaubigen weybern der gmein zu Kentzingen*). Itt a történeti háttérrel fejt ki a szerző, és Katharina Zell lelkigondozói attitűdjét

²⁷ JANCKE, i.m., 155.

²⁸ JANCKE, i.m., 149.

²⁹ CONRAD, Anne (Hg.), „*In Christo ist weder man noch weyb*“, *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, Münster, 1999.

³⁰ CONRAD, Anne, *Aufbruch der Laien – Aufbruch der Frauen, Überlegungen zu einer Geschlechtergeschichte der Reformation und katholischen Reform*, in CONRAD, Anne (Hg.), „*In Christo ist weder man noch weib*”. *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, Münster, 1999, 7–22, 8.

³¹ CONRAD, Anne, *Aufbruch der Laien – Aufbruch der Frauen*, 18.

³² HALBACH, Silke, *Publizistisches Engagement in der Frühzeit der Reformation*, in CONRAD, Anne (Hg.), „*In Christo ist weder man noch weib*”. *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, Münster, 1999, 49–68.

hangsúlyozza.³³ Ez azért fontos, ahogyan az fentebb is olvasható, mert a lelkigondozás és menekültek ellátása az asszonyok (leginkább névtelen asszonyok) feladata volt. Katharina Zell műve által megnevezhetünk valakit, aki ebben aktívan részt vett. Írását említve utal erre a tevékenységére, de annak részletes elemzése elmarad. Részletesebben ír ugyanakkor az „*Entschuldigung*” című iratáról, amely kapcsán a papok házasságának ügyét vizsgálja, a kutatás korábbi eredményeit is összefoglalva. Kiemeli Katharina Zell kiváló bibliahasználatát, és új elemként jelenik meg nyelvezetének méltatása.³⁴ Silke Halbach Katharina Zell további iratait nem elemzi, csak rövid említést tesz azokról.

Négy megnevezéssel illeti Marion Obitz írásának címében Katharina Zellt: „*Katharina Zell – Kirchenmutter, Publizistin, Apostelin, Prophetin*” a gyülekezet anyja, író, apostol és próféta.³⁵ Obitz írásának elején abból a már korábban lefektetett tényből indul ki, hogy a reformáció éppen úgy érintette a nőket, ahogyan a férfiakat is. A gyengébb nem már a kezdetektől részt vett a protestantizmus történetében – írja, de ezt a gondolatot továbbviszi azáltal, hogy egyes nők mind teológiailag, mind a gyülekezet vezetésében tevékenyek voltak.³⁶ Katharina Zell egyik példája ennek, akinek számos ránk maradt írása bizonyítja is ezt. Az egyházat és teológiát érintő befolyására is írásaiból következtet. Ökumenikus gondolkodónak tartja, aki férjével Wittenbergben az úrvacsoratan teológia vitája kapcsán az egységre intett.³⁷ Ökumenikus törekvésének másik bizonyítékát az általa kiadott énekeskönyv előszavában látja. A böhmi testvérközösség számára összeállított énekes- és áhítatos könyvhöz írt bevezetést Katharina Zell. Ebben mindenféle felekezethez tartozó hívő léleknek ajánlja annak használatát.³⁸ Obitz szerint írásainak nagy része elveszett, ezért életműve nem áll teljes mértékben előttünk.³⁹ Ránk maradt írásai alapján szociális érzékenysége, lelkigondozói magatartása igazolja a tanulmánya címében olvasható megnevezéseket, valamint bibliamagyarázó tehetsége, amelyet prédikációban és zsoltármagyarázatban is bizonyított.⁴⁰

³³ HALBACH, i.m., 59.

³⁴ HALBACH, i.m., 61.

³⁵ OBITZ, Marion, *Katharina Zell – Kirchenmutter, Publizistin, Apostelin, Prophetin*, in *Evangelische Theologie*, 60 (2000), Gütersloh, 371–388.

³⁶ OBITZ, i.m., 372.

³⁷ OBITZ, i.m., 381.

³⁸ OBITZ, i.m., 381.

³⁹ OBITZ, i.m., u.o.

⁴⁰ OBITZ, i.m., 384.

1999-ben jelent meg Elsie Anne McKee, princetoni teológiai tanár két kötetes műve Katharina Zellről.⁴¹ A könyv első kötete Katharina Zell biográfiáját foglalja magában. Az életút leírása rendkívül részletes, stílusa elmesélő, regényes. Katharina Zell írásaira és korabeli forrásokra hivatkozva tárja élénk a színes életrajzot, minden eddiginél részletesebben. A kötet második része Katharina Zell gondolkodásmódjáról, bibliaértelmezéséről és kegyességéről ad elemzést. McKee szerint is igaz, és megállja a helyét a strassburgi lelkészfeleség írásértelmezése, még akkor is, ha ismereteit, válaszait egy az egyben átvette a körülötte élő reformátoroktól. Rendkívülisége szerinte abban áll, hogy ezeket a mindennapi, gyakorlati életre tudta applikálni.⁴² Elsie Anne McKee tanulmányának második kötete Katharina Zell írásainak kritikai kiadását tartalmazza.⁴³ Katharina Zell egyes művei – a kutatás jelenlegi állása szerint – az eredeti, korabeli megjelenést, illetve megjelenéseket követően itt kerültek először kiadásra. Minden szöveghez tartozik egy rövid bevezetés, amelyben a keletkezési körülményt és történelmi háttérrel mutatja be. Ezáltal korunk kutatói számára egy kötetben hozzáférhetőek Katharina Zell művei.

2004-ben született egy doktori disszertáció a mannheimi egyetemen, „*Autorinnen der Frühen Neuzeit. Katharina Schütz-Zell und Caritas Pirckheimer*“,⁴⁴ amely Katharina Zellt és Caritas Pirckheimert, mint korajúrkori írónőket mutatja be. A szerző, Andrea Christmann, az első látásra meglehetősen különböző két író nő egymás mellé állítását a „Gender-History” új irányvonalával magyarázza, mivel ennek vizsgálódási középpontjába az utóbbi évtizedekben az irodalmilag termékeny nők kerültek.⁴⁵ Az íráson kívül további közös pontokat is talált a két személyben: mindketten a körülöttük lévő eseményekről tudósítottak és mindketten túllépték koruk asszonyainak határát, továbbá a tiltások ellenére egyikőjüket sem lehetett az írásban hátráltatni. A strassburgi író nő írásai egy polgári, kézműves milióból közvetít számunkra női szemmel látott információkat, ugyanakkor Pirckheimer egy nürnbergi, gazdag patríciuscsaládból szemlélte korának történéseit.⁴⁶

Hazánkban eddig nem jelent meg magyar nyelvű irodalom Katharina Zellről. Sem a magyar nyelvű teológiai művek, egyháztörténetek, sem a nőtörténet nem foglalkozott eddig alakjával, íásaival.

⁴¹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, The Life and Thought of Sixteenth-Century Reformer, Volume II, The Writings, A critical edition, Leiden – Boston – Köln, 1999.

⁴² MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 295.

⁴³ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, The Writings, A critical edition, Leiden – Boston – Köln, 1999.

⁴⁴ CHRISTMANN, Andrea, *Autorinnen der Frühen Neuzeit. Katharina Schütz-Zell und Caritas Pirckheimer*, Mannheim, 2004, 5, http://madoc.bib.uni-mannheim.de/madoc/frontdoor.php?source_opus=859&la=de, letöltés ideje: 2007. április 30.

⁴⁵ CHRISTMANN, i.m., II.

⁴⁶ uo.

1.2 A dolgozat felépítése, módszerei

Ebben a dolgozatban Katharina Zell írási kerülnek bemutatásra. A források elemzésén keresztül igyekszem egy laikus nő világlátását megragadva rávilágítani a reformációra. Ezek segítségével egy új szemszögből vizsgálom meg a reformáció egyes vívmányait. A lelkigondozás és diakónia, a papok házassága, az írásmagyarázat, egyéni kegyesség és a radikális irányzatok versus hitvédelem témakörei egy 16. században élt lelkészfeleség írásai alapján tárulnak elénk. Ezek az iratok már önmagukban egyedülállóak a reformáció történet írásában, és segítségükkel a strassburgi reformáció eddig kevésbé árnyalt részletei is kibontakoznak előttünk. Eme részletek azért egyedülállóak, mert női szemüvegen keresztül látták az eseményeket, és a reformáció kutatásában a dogmák, tanítások, történelmi események leginkább férfiak megfogalmazásában állnak előttünk.

Katharina Zell írásaiból kiindulva azokat a pontokat keresem meg, ahol ő laikus teológusként bekapcsolódott a reformációba, és legaktívabban részt vett abban. Nem kiegészítve a reformátorok dogmatikát alkotó munkáját, mégis egy más szemszögből tekinthetünk a hétköznapi reformációra. Nem az íróasztal mellől, hanem a gyakorlati életből vett tudósítások ezek. A mindennapi élethez a legelemibb ponton kapcsolódnak írásai, ugyanis életének nagy eseményei köré csoportosítva jelentek meg alkotásai. Ebben a dolgozatban a források vezetnek a téma meghatározásához. Sorsfordító eseményekről számolnak be, úgymint házasság, haláleset, lelkigondozás, igemagyarázat, menekültek fogadása.

Mindemellett törekszem az öt körülvevő „nagy” reformátorokkal Luther, Kálvin, Bucer, témához kapcsolódó műveivel egybevetni gondolatait, megvizsgálni mennyire voltak rá hatással ezek a reformátorok, és milyen mértékben tekinthetőek saját gondolatoknak Katharina Zell alkotásai, valamint mennyire áll reformátori talajon írásainak mondanivalója, mivel élete második felében sokan tévtanítónak tartották az írónőt.

A dolgozatnak nem célja kifogástalan általános bevezetést adni az öt nagy témáról (lelkigondozás – diakónia, házasság, bibliamagyarázat, egyéni kegyesség, szélsőséges irányzatok). Ezeket ezért általánosságban, rövid bevezetőkben tárgyalom, összefoglalva a rájuk vonatkozó reformációs újításokat. Nem szándékom a különféle reformációs témákba belekapni, hanem Katharina Zell iratait a középpontba helyezve a bevezetések segítségével a reformáció talaján helyezem el alkotásait. A reformációs alapvetésből kiindulva reflektálok arra, hogyan élte meg az írónő a reformációt.

Mégis miben más egy esemény, ha egy nő ír róla? A történés mindig ugyanaz marad, de annak visszatükröződése nagy eltéréseket mutathat. Nagyvonalúan írhatnánk azt, hogy csak annyiban más a róla szóló és általa elkészített beszámoló, amennyi különbség a férfi és a nő között, a laikus és a szakember között van. A gondolkodás, a látásmód. A megélt esemény során másra fókuszál egy nő és egy férfi, egy laikus és egy teológus, és teljesen másként élik meg azokat. Eme másfajta csiszolású tükör segítségével nézem meg a reformáció egyes eseményeit. Ez a nézőpont kiegészítheti a reformációról és a strassburgi reformációról eddig alkotott képünket.

A dolgozatban először a történelmi hátteret igyekszem részletesen bemutatni. A strassburgi reformációról olvashatunk, ezzel is közeledve a mű főszereplőjének világához, majd megérkezem Katharina Zell nem egyedülálló, mégis ritkaságszámba menő személyiségéhez, aki a reformáció egyik kivételes alakja volt.

A reformáció és annak sarokpontjai állandóak. Legnagyobb vívmánya, hogy felszabadította a hívő embert a középkori katolikus egyház lelki elnyomása alól. Isten mindenkire kiáradó kegyelme által a Jézus Krisztusban elhárultak a földi akadályok a mennyei üdvösség elől. A hívő személyes hite számított, amit csak ő maga képes megélni és elrendezni a Megváltóval. Nem számított többé az egyházi pozíció, a klérus ítélete, személyesebbé vált a hit, közelebb kerülhetett az egyszerű ember is Istenhez. Ennek a lutheri felfedezésnek a hatására az egyház életében gyakorlati változások sorozata következett be. Anyanyelven olvashatták a hívők a Bibliát, és hallgathatták az igemagyarázatot. Számos szerzetesrend feloszlott, és a hajdani barátok és nővérek közül sokan megházasodtak. Megváltozott az istentisztelet liturgiája, új énekek és imádságok születtek, a laikusok nagyobb szerephez jutottak a gyülekezetben és nemcsak a gyülekezeti, hanem a családi élet is átformálódott az új tanítások tükrében, anélkül, hogy az veszélyeztette vagy esetleg előnyt biztosított volna az ember üdvösségénél.

A reformáció eme sarokpontjait igyekszem megvizsgálni, nem az általánosítások szintjén, hanem Katharina Zell műveiből kiindulva, aki magát az új tan töretlen lelkesedésű követőjének tartotta. A sorrend nem a reformáció vívmányainak fontosságát jelzi, hanem Katharina Zell iratainak keletkezési sorrendjét, illetve azok azonos témához való tartozását figyelembe véve kerülnek bemutatásra. Így a lelkigondozás és diakónia, a házasság, a Szentírás tanulmányozása, az egyéni kegyesség és a korra olyannyira jellemző radikális irányzatokkal szembeni hitvédelem kapnak helyet a dolgozatban. Ezen megváltozott

helyzeteket, elveket szándékozom a strassburgi lelkészfeleség írásain keresztül minél részletesebben bemutatni és új fényben visszatükrözni az eseményeket.

1.3 Strassburg reformációja

Ezen dolgozat témája egy különleges életmű bemutatása. Ebben a folyamatban ennek a fejezetnek a célja a strassburgi reformáció felvázolása. A sajátos történelmi háttér és a városban élt és munkálkodó reformátorok mind hatással voltak Katharina Zell életére és írói munkásságára. Álljon most előttünk ennek a reformáció történetében sajátos szerepet betöltő városnak a története.

A reformáció nagyvárosokban végbement gyors terjedését számos elmélet magyarázza. A Strassburgban történt eseményeket néhány történész külön elmélettel indokolja, és ezt a várost tekintik a 16. században kibontakozott reformációs mozgalom példaképének.

Az első jelentős elmélet Brend Moeller nevéhez fűződik, aki abban fedezett fel hasonlóságot a reformáció tanának nagyvárosokban történt terjedése között, hogy az új tan a városi-korporatív közösségi gondolatokkal érkezett meg, és ezzel folytonosságot képzett a későközépkori polgári mozgalmak, a városok korai reformációja között.⁴⁷ Különbséget az észak-német és frank, valamint a felső-német területek között tett. Véleménye szerint, míg a lutheri tanok individuálisabban hatottak, és kevésbé intenzív impulzusokat közvetítettek, addig Kálvin elképzelései meghatározták a városi közösség öntudatát.⁴⁸

Az angol és amerikai történészek kételkednek Moeller elképzelésében, miszerint a késő középkori városok „*corpus christianum*” lettek volna.⁴⁹ Bob Scribner tanulmánya szerint, ha így lett volna, kevesebb szociális konfliktus lett volna ezekben a városokban.⁵⁰ Szerinte Moeller egy leegyszerűsített városképet vett alapul. Ha a magisztrátus oldalán jelent meg a reformáció, akkor a szociális kontroll és az ezen alapuló következtetések nem állják meg a helyüket, mert ez az uralkodó hatalom megerősítését is szolgálhatta.⁵¹ Moeller elméletének gyenge pontja az, hogy a szóban forgó nagyvárosok között (Wittenberg,

⁴⁷ GREYERZ, von Kaspar *Stadt und Reformation: Stand und Aufgaben der Forschung*, in *Archiv für Reformationsgeschichte*, Gütersloh, 1985, 6–48, 6.

⁴⁸ GREYERZ, i.m., 7.

⁴⁹ GREYERZ, i.m., 8.

⁵⁰ uo.

⁵¹ GREYERZ, i.m., 9.

Zürich, Genf, Strassburg) nem volt nagy eltérés az emberek életformája között. A legnagyobb különbséget a városok reformátorai és tanai jelentették.

Thomas A. Brady is Moeller ellen érvel, aki a városi reformációt vizsgálva Strassburg városát vette vizsgálódásának alapjául. Brady azt állapította meg, hogy az arisztokratákból és kereskedőkből álló tanács az 1523–1525-ig tartó krízishelyzetben azért engedett teret a reformációnak, hogy saját hatalmát megtartsa.⁵² A polgárosodott városban a város vezetői a társadalmi pozíciójuk megőrzését látták biztosítottak abban, ha támogatják a reformációt.⁵³ Ezt bizonyíthatja az is, hogy amikor húsz évvel később (1547/48) krízishelyzetbe kerültek, nem új hitüket, hanem pozíciójukat védték, és a város gyülekezeteinek többsége újfent a római katolikus egyház irányítása alá került. Alister McGrath is így véli. Szerinte általános volt az igény a változásra a város vezetőinek körében, ezért is fogadták be az új vallást.⁵⁴ A reformátorok a város vezetőinek ellenőrzése alatt álltak, a hatalom a város kezében volt.⁵⁵ Ezt az elméletet is érték kritikák, ugyanakkor nagy befolyást nem gyakoroltak arra. Martin Brecht szerint az elmélet leggyengébb pontja az, hogy a vallási és lelki szempontokat teljesen elhanyagolja.⁵⁶

Mára már nem kérdés, hogy a késő középkorban a tanács a polgárok feletti hatalommal bírt. Hogyan épült fel Strassburgban ez a vezető, ellenőrző rendszer? Kik voltak a tagjai, kiknek köszönhető a reformáció térnyerése?

Strassburg 1648-ig a Német-Római Birodalomhoz tartozott. 1262-ben a püspök felett aratott győzelme következtében lett szabad birodalmi város.⁵⁷ Walter von Geroldseck legyőzésével a város politikai és gazdasági vezetése végleg a polgárok kezébe került.⁵⁸ Strassburg a 16. század első felében mintegy 25000 lakosával a birodalom egyik legnagyobb városa volt, gazdasági és kulturális központként.⁵⁹ A Rajna partján, két fontos

⁵² GREYERZ, i.m., 10.

⁵³ MCGRATH, Alister, *Kálvin*, Budapest, 1996, 95.

⁵⁴ MCGRATH, i.m., 96.

⁵⁵ MCGRATH, i.m., 99.

⁵⁶ GREYERZ, i.m., 11.

⁵⁷ Religion in Geschichte und Gegenwart (továbbiakban: RGG), Band 7, Tübingen, 2004, szócikk: *Strassburg*, WALLMANN, Johannes, 1770–1773.

⁵⁸ LIENHARD, Marc / WILLER Jakob, *Straßburg und die Reformation*, Kehl, 1982, 323.

⁵⁹ Kulturális értelemben is hagyott nyomot, és a jelen dolgozat szempontjából is fontos a kezdeti időszak. Már a 12. században találunk egy apátnőt, Herrad von Landsberg-t (1125/30–1195), aki a várostól 31 km-re fekvő Hohenburgban a kolostor Odilienberg apátnője volt. „*Hortus deliciarum*” című művét apácáknak írta. A latin nyelven írt, díszesen illusztrált, tankönyv jellegű, 342 oldalas könyv, szentek életét, egyházatyák tanait, bibliai tanításokat és saját költeményeket tartalmaz. In Theologische Realenzyklopädie (továbbiakban: TRE), Band 15, Berlin, New York, 1986, szócikk: *Herrad von Landsberg*, CURSMANN, Michael, 162–164.

gazdasági útvonal mentén feküdt. Az egyik Lyonból indulva Frankfurton keresztül északra és keletre vezetett, míg a másik Észak-Itáliából indult, és Antwerpenben ért véget.⁶⁰

A városban a hatalom egy viszonylag szűk, ugyanakkor nagyon tehetős kör kezében volt. Eme körből kerültek ki, a város élén álló szervezet, a magisztrátus tagjai. Az ő kezükben összpontosult minden döntési jog és hatalom. Még az egyházi személyek kinevezéséhez is az ő jóváhagyásukra volt szükség. A magisztrátushoz tartoztak egyrészt a céhek képviselői, akiknek az 1482-ben született alkotmány politikai hatalmat garantált. Ez nem jelentette azt, hogy a gazdag céheké lett volna kizárólag az irányítás. Befolyással rendelkeztek még az úgynevezett „Constoflerék”, ez a patríciusok alkotta tehetős felső réteg, akik nem tartoztak céhekhez, hanem két, céhhez hasonló szervezetbe tömörültek. Továbbá a városi nemességnek és a gazdag kereskedőcsaládoknak volt még hatalma Strassburgban.⁶¹

A patríciusok (Constoflerék) közül négy „Stettmeister”, azaz polgármestert választottak egy évre, akik közül mindegyik 3-3 hónapig irányíthatta a várost. Hatalmuk mégis korlátozott volt, mert a város élén az úgynevezett „Ammeister” állt, vagyis a céhek legelső embere. Kétévente megválasztásra került még az úgynevezett „Nagy Tanács” (harminc taggal) és a XXI-ek tanácsa, amely valójában huszonnyolc (XV + XIII) tagból állt. A tényleges hatalom a XV-ök és a XIII-ak körének kezében volt. Az első a belpolitikai, így az egyházi kérdésekkel is foglalkozott, míg a másik a külpolitikával kapcsolatos döntéseket hozta. A bonyolult politikai rendszerhez hozzátartozik még egy háromszáz tagot számláló testület is, akiket krízishelyzetben hívtak össze azért, hogy javaslattal éljen az éppen regnáló hatalom felé.⁶² A célja ennek a rendszernek egyértelműen az volt, hogy a patríciusok hatalmát korlátozzák.

Thomas Brady *„Ruling Class and Reformation at Strasbourg”*⁶³ című tanulmányában egy százöt nevet tartalmazó lista alapján végzett kutatást, amely azoknak az embereknek tartalmazza a nevét, akik 1520 és 1550 között tagjai voltak a XIII-ak tanácsának. Mivel ők döntöttek vallási ügyekben, érdemes figyelembe venni eredményeit. A lista alapján megállapította, hogy annak 42,9% arisztokrata, 35,2% kereskedő, 13,3% pedig kézműves volt. Az arisztokraták nagy százaléka jelentős mértékben kötődhetett a római katolikus egyházhoz, hiszen náluk nevelkedtek, és számos családtagjukat juttattak pozícióhoz az

⁶⁰ GRESCHAT, Martin, *Martin Bucer. Egy reformátor és a kor, amelyben élt*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2011, 62.

⁶¹ GRESCHAT, i.m., 63.

⁶² GRESCHAT, i.m., 64.

⁶³ BRADY, Thomas, *Ruling class and reformation at Strasbuorg*, Archiv für Reformationsgeschichte 63 (1972), Gütersloh, 313–318.

egyházban.⁶⁴ Ha ők nem is, a tanács nagyobbik fele biztosan a reformációt támogatta. Brady a tanács tagjai között tizenkét teológus végzettségű embert is talált. Ezek közül az egyik Johannes Sturm. Ő bírt vezető véleménnyel az új hitet érintő kérdéseket illetően. Neki köszönhető, hogy a magisztrátus elutasította a szélsőséges Kniebs követeléseit, és a város elkerülhette az 1536–38 között Münsterben megtörtént eseményeket.⁶⁵ Világossá vált számukra, hogy a legjobb út a politikai szabadság biztosításához a reformáció, amely által megtarthatják hatalmukat.⁶⁶

Többféle érdek is közrejátszott abban, hogy a reformáció jó táptalajra találjon Strassburgban. Martin Greschat szerint belső társadalmi feszültségről beszélhetünk a várost illetően. Ennek egyik részét a céhlegények csoportja generálta, akik jogfosztottnak érezhették magukat, mivel fizetésük csekély, munkaidejük pedig napi 16 óra volt, és előrehaladásban alig reménykedhettek. A ranglétrán őket követő kismesterek sorsa sem volt egyszerűbb. Részint az előbb említett csoport felett álltak, ugyanakkor nem tartozhattak a tehetős nagymesterek közé. Mindkét csoport elégedetlen volt a városvezetéssel. Leginkább az adópolitikával nem értettek egyet. Ebben az esetben is az egyszerű embert sújtotta nagyobb mértékben az adóteher. Az imént említett belső viszonyok bár nem szítottak forradalmi hangulatot, mégis arra ösztönöztek, hogy a nehéz helyzetben igyekezzenek megszüntetni a városban az egyházi személyek különleges helyzetét. A küzdelmes hétköznapiakban a klérus tagjainak adót nem kellett fizetni (kivéve a védelmi pénzt), valamint a legegyszerűbb polgárookra is vonatkozó városi törvények hatalma alá sem estek, míg a szabad birodalmi város minden előnyét élvezték. Érthető, hogy miért vált célponttá az egyház és annak emberei. A megélhetésüket nehezen biztosítani tudó emberek egyrészt igazságérzetükben voltak megsértve, másrészt a városi vezetőség még inkább befolyása alá kívánta vonni az egyházi hivatalokat, leginkább saját érdekükben, hogy családtagjaikat, ismerőseiket el tudják helyezni, valamint a városi rendelkezések érvényességét is ki kívánták terjeszteni a klérus tagjaira.⁶⁷

Strassburgban egyházellenességről egyáltalán nem beszélhetünk, hiszen a polgárok kegyessége még ebben a helyzetben is példamutató volt. Ez is oka lehetett annak, hogy a reformáció kezdetére 55 egyházi személyt volt kénytelen eltartani a város, és ehhez kell még hozzáfáznunk a közterhekben szintén nem osztozó szerzeteseket.⁶⁸

⁶⁴ BRADY, i.m., 316.

⁶⁵ BRADY, i.m., 316.

⁶⁶ uo.

⁶⁷ GRESCHAT, i.m., 66.

⁶⁸ LIENHARD / WILLER, i.m., 103.

Strassburgban más érdekek játszottak szerepet a reformáció befogadásában, mint a birodalom más részein. Nem fejedelmi döntés volt, hanem a választásra jogosult polgárok többsége döntötte el az új hit sorsát.⁶⁹

A strassburgi érsekségnek nem volt könnyű dolga. Wilhelm von Diest (1393–1439) érseksége alatt valóságos katasztrófa fenyegetett a felhalmozott adósságok miatt. Az őt követő püspöknek, Ruprecht von Bayernnek (1420–1478) 1448-ban már minden egyházi birtokot a magisztrátus rendelkezésére kellett bocsátania.⁷⁰ Az anyagi helyzet stabilizálása érdekében búcsúcédulák kibocsátásába kezdtek, ami meg is hozta a várt eredményt. 1515-ben Wilhelm von Hohnstein érseksége alatt stabilizálódott a helyzet, és a magisztrátus hatalma meginogni látszott.⁷¹ Ebben a történelmi helyzetben kopogtatott a város ajtaján a magisztrátus pozíciójának megőrzésében reményt keltő reformáció.

Az új hit hamar elérte Strassburg városát. 1518 jelentette a változás évét. Ekkor érkezett meg a város új prédikátora, Matthäus Zell.⁷² Az 1519. esztendőre hat, egy esztendővel később pedig már tizenhat lutheri írat került ki a város nyomdáiból, valamint itt került nyomtatásra a reformáció egyik legjelentősebb röpirata a „*Karsthans*” is.⁷³ A könyvnyomtatás elterjedése lendületet adott a reformációnak. Egyesek a reformációt a könyvnyomtatás gyermekének is nevezik. Az olvasni nem tudó alsóbb néprétegek a prédikátoroknak köszönhatték az új hitről szóló ismereteket. Matthäus Zell mellett 1520-tól szintén lutheri szellemben prédikált Peter Philipp Meyger von Altsanktpeter és Tilman von Lyn is. Ez utóbbi apológiája 1520-ban jelent meg, és ugyancsak Luther befolyását mutatja.

74

⁶⁹ LIENHARD / WILLER, i.m., 142. Münsterben a reformáció 1532-ben történt bevezetése után a Melchior Hoffman apokaliptikus nézeteit valló Bernt Rothmannt választotta a városi tanács lelkésszé. 1534-ben Jan Mathys holland misszionárius érkezésével drámai fordulatot vett a város élete. Mathys Isten küldötteként hirdette a végidő közelségét és a város lakóinak kiválasztott voltát. Keresztségre szólította fel a város lakóit, akiknek kiváltságul jutott, hogy a Münsterben megvalósuló új Jeruzsálemben éljenek. A városból kiűzött bűbáros, Franz von Waldeck csapatait fegyverrel legyőzték, és 1535 júniusáig tartotta magát a münsteri királyság. A város királyává Jan van Leident választották, aki Sion királyaként lelki és politikai vezetővé vált. Bevezette a többnejűséget, és elzárta a várost a külvilágtól, a tökéletes világ, az új Jeruzsálem megvalósításának érdekében. Uralmának Franz von Waldeck, a kölni érsek és a hesseni örgróf csapatainak segítségével tudott véget vetni. A magukat kiválasztottnak tartó hamis prédikátorokat, Jan van Leident és segítőit Bernd Krechting és Bernd Knipperdollingot nyilvánosan kivégezték és holttestüket elrettentésül ketrecekben a Lamberti templom tornyára helyezték. In HAUSCHILD, Wolf-Dieter, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Band 2, Reformation und Neuzeit, Gütersloh, 1999, 137–140.

⁷⁰ RAPP, Francis, *Strassburg Hochstift und freie Reichsstadt. Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*, Münster, 1993, 72–95, 73.

⁷¹ RAPP, i.m., 77.

⁷² MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 19.

⁷³ RAPP, Francis, i.m., 78.

⁷⁴ LIENHARD / WILLER, i.m., 18.

Matthäus Zell (1477–1548), Katharina Schütz későbbi férje a város első reformatori szellemben prédikáló lelkésze volt. A felső-elzászi Kaisersbergből származó Zell tanulmányait Erfurtban és Inglostadtban kezdte, majd a Freiburg im Breisgau-i egyetemen folytatta.⁷⁵ 1518-ig tartózkodott az egyetemen, ahol 1517-18-ban az egyetem rektorává választották. Eme előkelő pozícióból távozott Strassburgba, és vette fel a lelkészi szolgálatot a város legnagyobb gyülekezetében, a székesegyházban.⁷⁶ Matthäus Zell nem tartozik az ismert strassburgi reformátorok, nevezetes teológusok közé. Az ő nagysága a gyakorlati életben mutatkozott meg. Az emberek özönlöttek istentiszteleteire, és követelték, hogy nyissák meg számára Geiler von Kaysersberg⁷⁷ szószékét is. A városi tanács ezt nem engedélyezte, ezért az asztalosok egy keréken mozgatható szószéket készítettek a számára, amit a székesegyház közepére toltak, ezzel is kifejezve a lelkész jelentőségét.⁷⁸

Matthäus Zell a nem nemesi származású klerikusok közé tartozott. Hivatali teendői között szerepelt a püspök segítése is. Az volt a feladata, hogy a gyónás során meghatározza a "büntetést" a vétkezés mértéke szerint. Az első összetűzések egyházával abból adódtak, hogy az egyházi előljárók szerint megrövidítette az egyház bevételeit. Egyeseknek ingyen adott bűnbocsánatot, böjt alatt vajat evett, és akkor sem vette el a pénzt, amikor egy asszony meggyóna, hogy elvetélt. Kezdetben védelmezték szolgatársai, helyzete azonban rosszabb lett, amikor egyértelművé vált, hogy Luther tanait hirdeti.⁷⁹ A klérusnak szemet szűrő cselekedetei és új hangvételű prédikációi még közkedveltebb lelkésszé tették. Amikor már egyáltalán nem a római katolikus liturgiát követte, egyesek bepanaszolták. Feletteseik egy ideig még elnézték engedetlenségét, majd 1523. január 4-én Wilhelm von Hohenstein püspök a magisztrátushoz fordult azzal a kéréssel, hogy büntessék meg a lelkészt. A tanácsban jelentős számban voltak Zell támogatói, ezért ő posztján maradhatott. A támadások azonban nem szűntek meg ellene.⁸⁰ Ezen vita alapján jól érzékelhető, mekkora hatalma volt a város vezetőinek a püspökkel szemben. Az egyház fontos ügyeit illetően a magisztrátus döntött.

⁷⁵ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 33.

⁷⁶ LIENHARD / WILLER, i.m. 147.

⁷⁷ Geiler von Kaysersberg (1445 Schaffhausen–1510 Strassburg) Korának egyik legnagyobb német ígéhirdetője. Teológiai tanár Freiburg im Breisgau-ban, majd strassburgi prédikátor. Élesen kritizálta kora egyházát. 1504. augusztus 15-én I. Miksa császár is hallgatta prédikációját, amelyben az egyház reformációjára, és a hívek ébredésére irányította a figyelmet. Várta a napot, amelyen gyökeres változás következik be. In LIENHARD / WILLER, i.m., 145.

⁷⁸ LIENHARD / WILLER, i.m. 147.

⁷⁹ BANTON, Roland, *Frauen der Reformation. Von Katharina von Bora bis Anna Zwingli*, Gütersloh, 1996, 60.

⁸⁰ RÖHRICH, Timotheus Wilhelm, *Mitteilungen aus der evangelischen Kirche des Elsasses*, Strassburg, 1855, 108.

1523 tavaszán a püspök egy hosszú listát hozott nyilvánosságra, amely a Zell elleni vádakat tartalmazta. Zell a vádakra egy részletes védőirattal válaszolt, „*Christliche Verantwortung*” (Keresztyén felelősség)⁸¹ címmel. Ez volt az első reformátori irat egy strassburgi reformátortól. 196 oldalon keresztül cáfolja meg az ellene felhozott vádakat, és mentesíti magát az eretnekségtől. Szerinte az evangéliumot mindenki számára hirdetni kell, mert az emberek egyedül általa juthatnak üdvösségre. Olyan új témát is felvetett iratában, amely azelőtt Strassburgban még ismeretlen volt: a papok házasságát.⁸²

A „Keresztyén felelősség” című irat fedőlapja⁸³

A strassburgi reformációnak kezdetben a papok házasságával kellett megküzdenie. A reformációhoz csatlakozó lelkészeknek meg kellett védeniük ezt a korábban ismeretlen jelenséget. Indoklásra szorult a cölibátus elvetése. Az új hithez tartozást egy lelkész a feleségével demonstrálhatta leginkább. A legszembetűnőbb Bucer Márton esete volt. Amikor a városba érkezett, már házas volt. Az egykori dominikánus szerzetes egy hajdani apácát, Elisabeth Silbereisent vette feleségül. A városi tanács biztosította arról, hogy biztonságban lesz Strassburgban, de egyházi szolgálat teljesítését egy ideig nem engedélyezték neki. Wolfgang Capitot is házasságra ösztönözte Bucer, aki egy strassburgi

⁸¹ Zell „*Christliche Verantwortung*”, című irata Wolfgang Köpfel nyomdájából került ki. Az irat ma a Zürichi Városi Könyvtárban található, illetve digitalizált formában a Bajor Állami Könyvtárban.

⁸² HALBACH, i.m., 374.

⁸³ http://books.google.hu/books?id=fp08AAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=zell+christliche+verantwortung&hl=hu&sa=X&ei=zX-nT_bhHYHd4QS1xczaAQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, letöltés ideje, 2012. május 2.

nemes leányát, Agnes Roettelt vette feleségül. Az apai beleegyezés mutatja, hogy a befolyásos patríciuscsaládok a reformáció mellett álltak. Az ő támogatásuk nélkül nem is tudtak volna a lelkészek ellenállni a városban székelő püspök nyomásának. Egy másik lelkész, Anton Firn korábbi szeretőjével lépett oltár elé. Matthäus Zell adta őket össze. Prédikációjában bizonyította, hogy a házasság kezdettől fogva Isten ajándéka, ezért azt semmilyen okból nem lehet megtiltani. *"Ezért kedves Antoni, megnyugodhatsz, mert boldog vagy, mert a házasságkötés által legyőzöd az Antikrisztust. Isten és az ő igéje áll az oldaladon. Ne törődj azzal, hogy egyesek megszólhatnak. Ez csak a javadat szolgálja. Számos férfi fog követni, akik még félnek."*⁸⁴ Zell úgy vélte, hogy a papok házassága az egyetlen út a városi társadalom erkölcsi színvonalának a felemelkedéséhez.⁸⁵

Zell és házasságkötő paptársai pártfogókra találtak a magisztrátusban. Mivel Capito és az egykori dominikánus szerzetes, Bucer is kiálltak mellettük, a városi tanács nem engedte, hogy a püspök felmentse őket szolgálatukból. Pontosabban szólva, nem engedtek érvényt szerezni a püspöki határozatnak, mivel a lelkészek, mint városi polgárok sérelmükkel a magisztrátushoz is fordulhattak.⁸⁶ 1524. március 14-én a házasságkötő lelkészeket exkommunikáló püspöki rendeletével szemben védelmet nyújtott számukra a magisztrátus, amely már korábban elfogadta az új tant. 1523. december 1-jén fogalmazták meg döntésüket, amely szerint a magisztrátus teret engedett az új hit tanításainak.⁸⁷ Ezt két nap múlva követte Matthäus Zell és Katharina Schütz házasságkötése. A tanácson belül Jacob Sturm és Claus Kniebs képviselték a reformáció ügyét, ugyanakkor óvatosak voltak a mise betiltását illetően.⁸⁸ A kettészakadt városi vezetőségnek a belső békét is érdekében állt fenntartani, ugyanakkor külpolitikai irányba is meg kellett védenie álláspontját.

A reformáció Matthäus Zell kezdeti tevékenysége után Wolfgang Capito és Bucer Márton munkálkodásának köszönhetően teljesedett ki a városban. Mindketten 1523-ban érkeztek Strassburgba. Wolfgang Capito (1478–1541) meghívásra érkezett, és a St. Thomas templomban kapott lelkészi állást. Ő a kor klasszikusnak számító teológiai képzésének részese volt, és a római katolikus egyház ranglétráján magabiztosan törtetett előre. Kovács foglalkozású édesapja szándékának megfelelően a latin iskolát Pforzheimban látogatta, Ingolstadtban pedig magiszter fokozatot szerzett, majd Heidelbergben, illetve Freiburg im Breisgau-ban folytatta tanulmányait, ahol a humanista műveltségű Ulrich Zasius tanítványa

⁸⁴ BAINTON, i.m., 59.

⁸⁵ KAUFMANN, i.m., 184.

⁸⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 51.

⁸⁷ LIENHARD/ WILLER, i.m. 22.

⁸⁸ LIENHARD/ WILLER, i.m. 25.

volt Matthäus Zell rektorsága alatt.⁸⁹ Pestistől szenvedő édesapja láttán, aki eredetileg orvosnak szánta fiát, jutott arra az elhatározásra, hogy teológiai tanulmányokba kezdjen. 1512-ben foglalta el első lelkészi állását a speyeri püspök hívására, és a bruchsal-i Benedek rendi kolostor prédikátora lett. Itt kötött barátságot Oekolampaddal, és tanult meg héberül egy megtért zsidótól.⁹⁰ Három esztendővel később, 1515-ben már bázeli prédikátor volt. Bázelbe követte Oekolampad is, és 1521–1529-ig a városban élt az egyház egyik nagy kritikusa Rotterdami Erasmus is. Mindhármuk szívügye volt az egyház megjobbítása. Capito a Luther és az Erasmus közötti utat látta eredményre vezetőnek. Luther elszántsága mindenféle kompromisszumot elutasított, míg Erasmus csak az értelemre támaszkodott. Szerinte Erasmus ékesszólása Luther harci lelkületével együtt jelentheti a római katolikus egyházban található visszasság orvoslását.⁹¹ Capito egyházat megújító szándékainak megvalósításában a későbbiekben Erasmus nem szerepelt, segítségként Kaspar Hedio ettlingeni segédlelkészt talált, aki később Strassburgban is a reformáció élharcosává vált. Lutherrel 1518-tól levelezett, két esztendő múltán pedig már a mainzi dómban szolgált az érsek tanácsadójaként, nem megfélelkezve egyházújító törekvéseiről. Az érseki intés ellenére, fenntartotta a kapcsolatot Lutherrel, 1522-ben találkoztak is Wittenbergben.⁹² Wolfgang Capito az ezt követő évben kapta meg a lelkészi állást az elzászi városban.

Bucernek Márton (1491–1551) nem volt ennyire könnyű dolga az álláskeresést illetően Strassburgban. Majd egy évbe került, míg a kertészek céhe segítségével polgárjogot kapott, és megválasztották saját prédikátorukká. Ezt a döntést a városi kormányzat csak augusztusban fogadta el, és a végleges kinevezésre még többet kellett várni.⁹³ Az egykori Domonkos rendi szerzetes, a St. Aurelius templom lelkésze lett Strassburgban. Édesapja már 1508-tól rendelkezett strassburgi polgárjoggal, de fia, Márton nagyapjával Schlettstadtban maradt, feltehetőleg azért, hogy a város nevezetes latin iskolájába járhasson. 1506-ban, 15 éves korában lépett be a dominikánus rendbe Schlettstadtban. Későbbi irataiból fény derül arra, hogy ennek nem az elhívás, hanem nagyapja volt az oka, aki megfelelő körülményeket látott a kolostori életben unokája neveltetéséhez.⁹⁴ 1517-től a heidelbergi főrendházban élt, valamint az egyetem docenseként dolgozott. 1518. április 21-én tanúja volt Luther heidelbergi disputájának, és attól kezdve reformátori szellemben

⁸⁹ In TRE, Band 7, Berlin, New York, 1980, szócikk: *Capito, Wolfgang*, WHITE, Raymond Barrington, 636.

⁹⁰ Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon, (továbbiakban: BBKL) Band 1, Hamm, 1990, szócikk: *Capito, Wolfgang*, BAUTZ, Friedrich Wilhelm, 921–923.

⁹¹ LIENHARD / WILLER, i.m., 158.

⁹² TRE, szócikk: *Capito, Wolfgang*, 636.

⁹³ GRESCHAT, i.m., 79.

⁹⁴ In TRE, Band 7, Berlin, New York, 1980, szócikk: *Bucer, Martin*, STUPPERICH, Robert, 258–270.

tanított.⁹⁵ Eretnekség vádjával eljárást indítottak ellene. Már ekkor megismerkedett Wolfgang Capitoval, aki a bázeli dóm prédikátora volt. 1520-ban hagyta el a kolostort, a következő évben, 1521. április 19-én megkapta a speyeri püspök rendeletét, amely értelmében a rendből kilépett és világi lelkész lett. Ezt követően kalandos út vezetett Strassburgig. Capitohoz hasonlóan volt udvari káplán is. Ő Wormsban, Frigyes palotagróf mellett teljesített szolgálatot.⁹⁶ Landstuhli papként kötött házasságot Elisabeth Silbereisennel, majd Weissenburgba került. Igehirdetői szolgálatának megkezdése Strassburgban nem volt teljesen akadálymentes. Kezdetben a püspök mindenféle egyházi tevékenységet megtiltott neki. Ennek ellenére élete minden percében az evangélium terjesztésével foglalkozott. Örökös buzgóságára utal az olasz humanista és teológus, Vermigli is, aki szerint Bucer soha nem volt tétlen, *„vagy prédikált, vagy az egyház vezetésével és rendjével foglalkozott. Iskolákat látogatott, valamint a magisztrátust ösztönözte arra, hogy keresztyén módon gondolkozzon és cselekedjen, soha nem ébredtem fel úgy, hogy ő ne lett volna már ébren”*.⁹⁷

E két tehetséges teológus munkálkodása annak volt köszönhető, hogy a magisztrátus további evangéliumkövető lelkészek munkájának adott teret. Zell kezdeti tevékenysége nem volt elegendő a magisztrátus teljes sikeréhez. Márpedig a városatyák tudták mit szeretnének: függetlenséget a római katolikus egyháztól, irányításuk alá vonható keresztyén gyülekezeteket.

Bucer Márton és Wolfgang Capito nevéhez fűzi a szakirodalom a strassburgi reformáció virágkorát. Említésre méltó azonban még Kaspar Hedio (1494–1552) tevékenysége is, aki már Bucer munkájának kiteljesedése előtt, Capito mellett szolgált a dómban, szintén a reformáció ügyét támogatva. Bucer távozása után egészen a pestis miatt elszenvedett haláláig igyekezett megőrizni a strassburgi reformáció egyedi arculatát.⁹⁸ Teológiai műveltségére ő is a Freiburg im Breisgau-i egyetemen tett szert, és mint azt már fentebb láthattuk, életútja keresztezte későbbi strassburgi pályatársai útját. Egyetemi docensként dolgozott Bázelen, és Wolfgang Capito hívására mainzi udvari prédikátor lett, majd 1523 őszén követte őt Strassburgba. Itt az elszánt Luther követő csatlakozott a sajátos

⁹⁵ LIENHARD / WILLER, i.m., 164.

⁹⁶ GRESCHAT, im., 53.

⁹⁷ LIENHARD / WILLER i.m., 57.

⁹⁸ BARÁTH BÉLA Levente, *A reformáció első generációjának további meghatározó személyiségei*, in Dienes Dénes (Szerk.), *A reformáció, Sárospatak*, 2008, 107–119, 119.

strassburgi irányhoz, és Bucerrel egyetemben békekövetként igyekezett szerepet vállalni az úrvacsorát övező vitában.⁹⁹

A strassburgi reformáció egyedülálló volt. Révész Imre szerint is különös változatát testesíti meg a reformációnak a lutheri és a református reformáció mellett. Strassburg földrajzi helyzeténél fogva közvetítő elem volt a reformáció helvét és lutheri iránya között. Elfogadta az ágostai hitvallást, ugyanakkor egyházfegyelmében és úrvacsoratanában inkább a kálvinizmus felé hajlott. MacCulloch az új mozgalom középpontjának tartja, aminek volt esélye arra, hogy „új Róma” legyen, mivel nem akart a wittenbergi reformáció „uszályába” kerülni.¹⁰⁰ A két irányzat közötti egység eszméje Bucer legfontosabb ügye volt.¹⁰¹

Strassburg 16. századi látképe¹⁰²

⁹⁹ Allgemeine Deutsche Biographie, Band 11, München, 1880, szócikk: *Hedio, Kaspar*, STEITZ S, Georg Eduard, 223–224.

¹⁰⁰ MACCULLOCH, Diarmaid, A reformáció története, Budapest, 2011, 286.

¹⁰¹ RÉVÉSZ Imre, *Kálvin és a kálvinizmus*, XIII, 1909, 78.

¹⁰² http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Braun_Strasbourg_HAAB.jpg, letöltés ideje: 2012. május 7.

A város 1523. december 1-jén kibocsátott határozata értelmében csakis a „*Szent Evangéliumot*”, „*Isten igaz tanítását*” lehet prédikálni a keresztyén gyülekezetekben.¹⁰³ Miután az irányt meghatározták, a reformáció végső győzelméig jó néhány év telt el, és számos fontos kérdés vetődött fel. Az egyik ezek közül az istentiszteletek nyelve volt. A következő évben, 1524-ben vezették be az anyanyelvű istentiszteleteket. A városi vezetőség megpróbálta békésen véghezvinni ezen határozatát. Ennek ellenére nem tudták megakadályozni a döntést ellenzők felkelését, akik Murner nyomdáját teljesen széttörték.¹⁰⁴ Az első legális német nyelvű istentiszteletet 1524. február 16-án tartotta Anton Firm a St. Thomas templomban, őt Theobald Schwarz követte a St. Johannes kápolnában.¹⁰⁵ Jóllehet a püspök 1524 januárjában exkommunikálta a város hét házasságkötőjét, ők mégis tovább hirdették, még hozzá anyanyelven Isten ígését. Wilhelm von Hohenstein püspök új irányt elnyomni kívánó próbálkozásaival még számos alkalommal meg kellett küzdeniük az új hitet követő lelkészeknek, ugyanakkor volt egy másik nagy ellenfél, Konrad Treger is, az egykori Ágoston rendi kolostor vezetője. Nyilvánosságra hozott irataival és egy szintén nyilvános vitán is szembeszállt az új lelkészekkel, de ez utóbbi a városi lakosságot és a magisztrátust is még inkább meggyőzte korábbi döntésük helyességéről. Októberben Tregernek távoznia is kellett a városból. Nemcsak ő kényszerült távozásra, hanem ebben az évben kellett a várost elhagyniuk az apácáknak és szerzeteseknek is. Ezt követően a városi egységes istentiszteleti rend kidolgozásához láttak hozzá, de a római katolikus misét csak 1529-ben szüntették meg.

1524 a házasságkötések éve is volt. Kaspar Hedio május 30-án egy strassburgi kertész leányát, Margaretha Trentz-et vette feleségül, és ekkor lett Capito neje a fentebb említett Agnes Roettel is. A korábban oltár elé lépett Bucer minden lelkészétársát arra ösztönözte, hogy mihamarabb kössön házasságot, ezzel is bizonyosságot téve az új hit mellett.¹⁰⁶

Az új hit szelleme minden társadalmi rétegben hatott, így az egyszerű sorban élő parasztokra is. A strassburgi patríciusok tulajdonában lévő földbirtokokon dolgozó paraszt emberek rendszeresen látogattak a városba, és őket is megérintette az új hit lelkülete. Evangéliumi szellemű prédikátorokat akartak maguknak. Bucert is megkérdték a közbenjárásra.¹⁰⁷ Az új hitforma iránti vágy találkozott az egyszerű ember szociális

¹⁰³ LIENHARD/ WILLER, i.m., 175.

¹⁰⁴ RAPP, i.m., 79.

¹⁰⁵ LIENHARD / WILLER, i.m., 177.

¹⁰⁶ LIENHARD / WILLER, i.m., 178.

¹⁰⁷ GRESCHAT, i.m. 83–84.

sérelmeivel, akik elszántságukban fegyvert is ragadtak. Vezérük Erasmus Gerber tárgyalni is kívánt a reformálódó hitet képviselő lelkészekkel. Bucer, Capito és Zell békés tárgyalásra, és csapataik visszavonulására szólították fel őt, de Gerber együtt tartotta csapatait, és Strassburg elleni támadásra készült. Még mielőtt ez megtörténhetett volna a lotharingiai herceg hadereje megsemmisítette Gerber csapatait.¹⁰⁸ A támadni szándékozó fegyveres sereg helyett, segítséget és menedéket kérő sebesültek, valamint árvák és özvegyek lépték át a város kapuit. A menekültekkel való kapcsolattartás Katharina Zell számára is fontos ügy lett. A háborús üldözöttek és szélsőséges hitbeli nézeteket valló menekültek is támaszra találtak parókiájukon.

Nemcsak háborús árvák találtak menedéket a városban, hanem vallási menekültek is. 1524-től anabaptista üldözöttek kerestek oltalmat a városban, 1526-ban pedig a francia menekültek első csoportja is megérkezett.¹⁰⁹ Strassburg híressé vált a menekültek gondozásáról is, mivel szívesen látta azokat. A strassburgi hatóságok tolerálták a vallási sokféleséget, amíg azok a békét nem veszélyeztették.¹¹⁰ Így számos anabaptista is a város lakójává vált. Margarete Prüss befolyásának hatására anabaptista irodalmat is nyomtattak a városban. Neki mindkét férje és apja is nyomdász volt, akik elsősorban nem hitkérdést, hanem üzletet láttak a nyomtatásban. Második férje, Balthasar Beck lett. Ekkor vált a Prüss-Beck nyomda az anabaptista mozgalom bölcsőjévé. A család még közelebb került a radikális csoporthoz, amikor leányuk hozzáment a spiritualista Sebastian Frankhoz. A nyomdából került ki Frank Krónikák című műve, ami a városban nagy visszhangot keltett. Jóllehet a magisztrátus cenzúrája alá vonták, de végül nem tiltották el a kiadástól, mivel „csak egy könyvről volt szó”.¹¹¹

A radikális tanokat hirdető irányzatok bizton reménykedhettek a strassburgi menedékben. A sziléziai Kaspar Schwenckfeld és Melchior Hoffmann bőrkereskedőből lett vándorprédikátor is itt talált oltalmat.¹¹² Hoffmann új Jeruzsálemnek is tekintette a várost, ahová Krisztus hamarosan (1533) vissza fog érkezni. Míg tanait Nyugat-Európa szerte hirdette, a strassburgi elöljáróságnak is feltűnt a végidők kiteljesedésére vonatkozó aktív tevékenysége. Így, amikor 1533-ban ismét a városba érkezett, letartóztatták.¹¹³

¹⁰⁸ GRESCHAT, i.m. 85.

¹⁰⁹ LIENHARD / WILLER, i.m., 198.

¹¹⁰ MACCULLOCH, i.m., 289.

¹¹¹ CHRISMAN, i.m., 159.

¹¹² MACCULLOCH, i.m., 296.

¹¹³ MACCULLOCH, i.m., 298.

A radikális reformációhoz is sok strassburgi hölgy csatlakozott. Számos nemesi származású leány anabaptistához ment hozzá. Otilie von Uttenheim von Berckheim, Martin Borrahus (Cellarius) felesége lett. Cellarius Luther korai csoportjához tartozott. Mivel Zwickaiban profétikus befolyás alá került, el kellett hagynia Wittenberget. Soha nem volt tagja, de a zürichi anabaptista mozgalommal szimpatizált. 1526-os strassburgi érkezése után vette el Otilie-t. A birtokukon éltek, ahol nyugodtan fejtegethette tanait. Sajnos Otilie 1536-ban meghalt, mivel a birtok az övé volt, az özvegy megélhetése válságba került, így elment Bázélbe, ahol az egyetemen tanított.¹¹⁴

Strassburgban élt két hírhedt prófétanő is, akiket kis csoportok követtek. Ismertek voltak, sokan hittek az erejükben. Maga Melchior Hoffmann is meg volt győződve Ursula Jost prófétanői mivoltáról. Ő egyébként egy hentes valamint cipőkészítő neje volt. Melchior azzal védekezett a magisztrátus előtt, hogy minden beteljesedett, amit megmondott. Ursula Jost látomásait egy kis könyvben „*Die prophetische Gericht*” adta ki, amely természetesen Beck nyomdájából került ki. Ez azt is bizonyítja számunkra, hogy nem volt lehetetlen nőknek írásban megjelentetni irományaikat. Nem Katharina Zell volt az egyetlen, akinek ez sikerült, tisztességes fizetség fejében a független vállalkozó mindenre kész volt. A másik prófétanő Barbara Rabstock volt, egy helyi takács felesége. Olyan híres lett, hogy még németalföldről is érkeztek látogatói, mivel közelebb akartak kerülni hozzá. Azt tartották róla, hogy csodákat is tett. Barbara Rabstock nem tagadta az állításokat, elmondása szerint az Úr néhány dolgot tudatott vele álmában.¹¹⁵

A következő években a reformáció lépésről-lépésre haladt előre Strassburg városában. A speyeri birodalmi gyűlés (1526) döntésének értelmében a reformokat minden tartományi fejedelem és szabad birodalmi város előljárósága kezdeményezhette. (A gyűlés ezzel az egyházi kérdés megoldását továbbra is elodázta.) Strassburg, mint ez utóbbi, továbbra is maradt a maga útján. A városban élő lelkészek legfőbb feladatuknak a hittételek kidolgozását tekintették. Bucer ezek közül az úrvacsora helyes értelmezését tartotta egyik fő feladatának. Az úrvacsora kérdéséről bizonytalanság már 1524-ben felütötte a fejét Strassburgban. Ez év októberében érkezett Karlstadt a városba, és hívta fel a figyelmet a Zürichben és Wittenbergben uralkodó felfogások különbözőségeire. Zwingli a „*Commenatrius de vera ac falsa religione*” című művében azt fejtegette, hogy a jegyeknek nem lehet szerepük az üdvösség továbbításában. Az úrvacsora csak emlékezés Krisztus áldozatára. Ezzel szemben Bucer a szimbolikus értelmezés mellett foglalt állást, míg Luther

¹¹⁴ CHRISMAN, i.m., 158.

¹¹⁵ CHRISMAN, i.m. 160.

ugyan elvetette az átlényegülést, de véleménye szerint Krisztus teste és vére valóságosan jelen van a szentségben.¹¹⁶ Ennek megfogalmazásában az új irányzatok egységét tartotta leginkább a szeme előtt Bucer. Mindinkább Zwingli álláspontjához közeledett, Lutherével szemben. A wittenbergiek nem tekintettek túl nagy bizalommal a strassburgi reformátorra, aki olyan kifejezések megfogalmazására törekedett, amely mindkét fél nézeteit kifejezi.¹¹⁷ A kérdés nemcsak a reformátort, hanem a városban élőket is foglalkoztatta. Luther és Bucer között személyes ellentét is megfigyelhető, elképzelhető, hogy ez is okot adott kettőjük tántoríthatatlanságának. Luther a „Locsifecsi” (Klappermaul) becenevet adta Bucernek, mivel fogalmazványai, írásai sokszor összefüggéstelennek tűntek számára.¹¹⁸

Az egységtörekvések csúcspontjára 1529-ben került sor Marburgban. Bucer 1528-ban, a berni dispután ismerte meg Zwinglit személyesen, ahol Capitoval együtt vettek részt. Ez a disputa az evangélium ügyét erősítette meg Svájcban, miután 1526-ban a bádeni dispután Zwingli ügye veszélybe került a katolikusok győzelme miatt.¹¹⁹ A tanács január 27-én meghozott döntése értelmében eltörölték a városban a katolikus misét, eltávolították a templomokból a képeket és oltárokat. Bucer és Capito hazatérve Strassburgba a berni tanács tettét követendő példaként állította saját magisztrátusa elé.¹²⁰ Marburgban azért gyülekeztek össze az új hit látszólag kis mértékben egyet nem értő tudósai, hogy közös nevezőt találjanak, és egyezsége tudjanak lépni a külső támadások ellen. Az egységre törekvés nem volt minden oldalról egyenlő mértékű. Luther és Zwingli között volt a legnagyobb szakadék, amelyet a strassburgiak próbáltak szándékukkal áthidalni.¹²¹ A párbeszéd eredménye a tizenöt pontból álló Marburgi Cikkelyek voltak. Az első tizennégyben teljes egyetértés született, míg az úrvacsoráról szóló kérdés nyitott maradt. Luther ennek következtében a strassburgiakat sem tekintette testvéreinek.¹²² A legfőbb indokot erre az adta Luthernek, hogy Bucer nemcsak Zwinglit és Oekolampadot védte meg, hanem Schwenckfeldet és sajátos módon Karlstadtot is.¹²³ A marburgi disputa egységtörekvéseire az ugyanebben az évben megtörtént második speyeri birodalmi gyűlés határozata sem volt kellő ösztönző hatással, ahol V. Károly megtiltotta a lutheránus tanok további terjesztését.

¹¹⁶ HEUSSI, Karl, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Budapest, 2000, 307.

¹¹⁷ GRESCHAT, i.m., 95.

¹¹⁸ MACCULLOCH, i.m., 287.

¹¹⁹ HEUSSI, i.m., 304.

¹²⁰ LIENHARD / WILLER, i.m., 202.

¹²¹ LIENHARD / WILLER, i.m., 211.

¹²² HEUSSI, i.m., 308.

¹²³ GRESCHAT, i.m., 96.

Bucer és ezzel a város külvilág felé tanúsított határozott álláspontját akkor lehetett igazán hatásosan megfogalmazni, ha a városon, gyülekezetein belül is rend uralkodott. Ennek érdekében igyekeztek az egyházfegyelem ügyét is pontosan szabályozni. Mindezt az 1534-es zsinaton fogalmazták meg, de az egyház belső építésén folyamatosan fáradoztak.

Ennek egyik figyelemre méltó szakasza az a három év volt 1538 és 1541 között, amikor Kálvin a városban szolgált. Kálvin a francia menekültgyülekezet lelkésze lett. A közel ötszáz főt számláló gyülekezetben követte a városban használatos liturgiát. Strassburgi tartózkodása alatt igyekezett a gyülekezeti zsoltáreneklést az istentisztelet részévé tenni. A zsoltárfordítások gyarapodása is erre az időszakra tehető. Még ebben az esztendőben meg is jelent a gyülekezet számára egy francia nyelvű énekeskönyv 18 zsoltárral és további imádságokkal (*Aulsuns pseaulmes et cantiques mys en chant*).¹²⁴ Kálvin szigorúbb egyházfegyelemre intette Bucert, ami némi összetűzést is ébresztett a két reformátor között.¹²⁵

Kálvin mindennapjai békésebben teltek az elzászi városban, mint Genfben. Ennek ellenére itt is akadtak nehézségei, nézeteltérései. Rendszeres jövedelemre tanári megbízásából számíthatott, de Jacob Sturm erőfeszítéseinek köszönhetően később lelkészi fizetést is kapott. A katedrát az újonnan megalakuló, szintén Sturm nevéhez köthető, későbbi akadémia jelentette a menekülő lelkész számára. Hedioval egyetemben újszövetségi előadásokat tartott, igen jó hírnevet szerezve magának a diákok között. A Római levélhez fűzött magyarázatának letisztázása és kiadása is erre az időszakra tehető, és a városban dolgozta át *Insitutio*jának jelentős részeit az úrvacsoráról, predestinációról és az egyházfegyelemről.¹²⁶ Az egyházfegyelmet itt is szigorúbban kívánta gyakorolni, mint ahogyan azt a mindennapi életben tapasztalta. Az úrvacsorai jegyekhez való járulás előtt jelentkezni kellett nála, és ezt sokan túlzásnak, a katolikus gyónáshoz hasonlóknak tartották.¹²⁷ A vezető szerepre törekvő reformátor számos Strassburgban megpróbált gondolattal a lelkében tért vissza Genfbe, amelyeket neki ott, mint vezetőnek sikerült megvalósítani.¹²⁸

Egyébiránt Kálvin polgárjogot kapott a városban. Ennek érdekében a szabók céhéhez csatlakozott, és strassburgi tartózkodása alatt nősült meg. Idelette de Bure lett a felesége, a

¹²⁴ SPIJKER, van't Willem, *Kálvin élete és teológiája*, Budapest, 2003, 55–56.

¹²⁵ GRESCHAT, i.m., 174.

¹²⁶ RÉVÉSZ, *Kálvin élete és a kálvinizmus*, 78.

¹²⁷ SPIJKER, i.m., 55.

¹²⁸ GRESCHAT, i.m., 175.

lüttichi Johannes Storder özvegye.¹²⁹ Házasságukból egy fiú született, aki röviddel a születése után meghalt. Kálvin a felesége előző házasságából érkezett két gyermeket nevelte.¹³⁰

Kálvin elkísérte a strassburgi küldöttséget a császár által összehívott megbeszélésekre is.¹³¹ Így az egységtörekvésekben nemcsak Bucernek volt jelentős szerepe. A városon belüli belső egységet ugyanakkor Jacob Sturm tartotta szívügyének, aki mint a városi tanács külpolitikáját képviselő tanács tagja a császárral is jó viszonyra törekedett.¹³²

Bucer Márton egységre való törekvésének jelentős bizonyítéka a Confessio Tetrapolitana. A reformáció különféle irányzatainak nemcsak egymással szemben kellett megvédeniük magukat. Nagyobb ellenfél volt maga a birodalom, amely szintén rendszeresen önmaguk igazolására hívta fel az egyes irányzatokat. Miután V. Károly 1530-ban ismét hazaérkezett, a saját elnöklése alatt kívánt döntést hozni vallási kérdésekben az augsburgi birodalmi gyűlésen. A császár ellenséges hozzáállásának köszönhetően a protestánsok létrehozták 1531-ben a Schmalkaldeni Szövetséget. Az augsburgi birodalmi gyűlés (1530) eredménytelensége volt mindennek az egyik oka, ahol a császárt Melanchthon *Confessio Augustana* című hitvédő és ismertető irata nem győzte meg, és ismét a wormszi ediktum lépett életbe.¹³³ Melanchthon hitvallását a szász választófejedelem, Ansbach, Braunschweig-Lüneburg, Hessen, Anhalt, Reutlingen és Nürnberg birodalmi városok írtak alá. Ezzel szemben Strassburg, Konstanz, Memmingen és Lindau az úrvacsorát érintő eltérés miatt külön bizonyoságtételt nyújtottak be, Bucer és Capito munkáját, a Confessio Tertrapolitanat.¹³⁴ A rendkívüli alapossággal megírt hitvallások mégsem győzték meg a császárt, talán az egységesség hiányát keltették a laikus fülnek apróságnak tűnő eltérések.

A Schmalkaldeni Szövetség virágkorát 1532 és 1546 között élte. Kezdetben V. Károly Franciaországgal folytatott háborúi miatt nem tudta a szövetséget leverni, de később, 1544-ben magával a római pápával szövetkezett ellene. Mivel az új hit harcosai megtagadták a tridenti zsinaton való részvételt, 1546-ban kitört a háború a császár és a szövetség csapatai között.¹³⁵ Ez a háború a Schmalkaldeni Szövetség vereségével végződött. Ezt követően a császár az 1548-ban bevezetett Augsburgi Interimmal szabályozta a

¹²⁹ BÉZA, Theodore, *Kálvin élete*, Budapest, 2004, 26.

¹³⁰ MCGRATH, i.m., 120.

¹³¹ GRESCHAT, i.m., 173.

¹³² GRESCHAT, i.m., 111.

¹³³ HEUSSI, i.m., 309.

¹³⁴ HEUSSI, i.m., 308.

¹³⁵ HEUSSI, i.m., 313.

protestáns városok ügyét. Ennek értelmében, átmeneti idő után a katolikus tant és szertartásokat tette kötelezővé. Bucernek menekülnie kellett Strassburgból, 1549 februárjában kapott ultimátumot a városi tanácstól. Cambridge-be menekült, ahol az egyetemen lett professzor. Bucer távozásával csak Kaspar Hedio maradt a strassburgi reformáció sajátos arculatát kialakító teológusok közül, aki 1552-ben bekövetkezett haláláig szolgált délutáni igehirdetőként.

Az 1555-ös Augsburgi vallásbékét követően Marbach és Pappus irányítása alatt a lutheránus reformáció nyert teret a városban, ami az 1568-as egyházi rendtartásban nyert írásos bizonyítékot magának.¹³⁶

Ez volt a történeti háttér Strassburgban abban a fél évszázadban, amikor Katharina Zell élt. Mit adott ő hozzá ehhez a történethez? Melyek azok az események, amit általa részletesebben megismerhetünk? Hozzájárult egyáltalán a reformáció történetéhez? A reformátorok házasságkötése kapcsán említik, mint feleséget, általában mégsem esik róla szó? Chrisman U. Miriam szerint Katharina Zell nem vett részt a reformációs tevékenységekben, csak a vendéglátásban.¹³⁷ Megállja a helyét ez az állítás? Aktív részvevőnek nevezhetjük azt, aki reflektál korának eseményeire. Nemcsak részt vesz, hanem ennek bizonyítékát ránk is hagyományozza. McKee a nyilvánosság számára leginkább látható és szókimondó személyiségnek tartja a lelkészfeleségek sorában, akik a reformáció női hangját szólaltatták meg.¹³⁸

1.4 Katharina Zell élete

Katharina Schütz 1497. július 15-e és 1498. július 15-e között született Strassburgban.¹³⁹ Tiszteletreméltó kézműves családból származott. Apja, Jacob Schütz (1453–1538), a jómódú család feje asztalosmester volt.¹⁴⁰ Katharina Zell számos önéletrajzi utalást tartalmazó írásából – „*Ein Brieff*” – kiderül, hogy édesapja a nyolcvanöt éves kort is

¹³⁶ <http://www.rzuser-uni-heidelberg.de/~ff0/strassburg.htm> letöltés ideje 2007. június 15.

¹³⁷ CHRISMAN, i.m., 167.

¹³⁸ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 55.

¹³⁹ Születésének időpontja vitatott. vö. JOHANN, Adam, *Eine unbeachtete Schrift der Katharina Zell aus Strassburg*, Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins 70 (1916), Stuttgart, 451–455.

¹⁴⁰ KAUFMANN, i.m., 175.

megérte.¹⁴¹ A családhoz tartozó Hans Schütznek, Jacob fivérének a neve, céhének megválasztott képviselőjeként szerepel a városi előljárók 1533-ból származó listáján. Ebből tudjuk, hogy a család nevének rangja volt a városi politikai életben.¹⁴² Édesanyjáról alig tudunk valamit, Elisabeth Gerster feltehetőleg 1525-ben halt meg.¹⁴³ A Schütz családban a kis Katharina érkezésekor már négy idősebb testvér várta, és még öt követte őt.¹⁴⁴ A család jó életszínvonalára abból is lehet következtetni Christmann szerint, hogy a tíz gyermekből heten megérték a felnőtt kort.¹⁴⁵

Katharina Zell öntudatos karaktere családi örökségnek köszönhető.¹⁴⁶ A család mélyen vallásos volt, és nagy hangsúlyt fektetett leányuk képzésére. Képzésének és iskoláztatásának kérdése későbbi írói tevékenységét figyelembe véve is nagy jelentőséggel bír. Hogyan jutott mindazon ismeret birtokába, aminek segítségével képes volt magas színvonalú írásai megfogalmazására? Saját vallomása szerint tízéves kora óta nagy lelkesedéssel látogatta az istentiszteleteket, „*a szószék, valamint az iskola ékessége voltam, minden tanáromat szerettem, és nem a táncról és világi dolgokról, hanem Isten országáról beszélgettünk*”.¹⁴⁷ A korszakban Strassburgban két magániskola volt. Ezekbe a kereskedők és kézművesek járaták gyermekeiket. Német nyelvű városi iskola csak a reformáció után alakult. Katharina Zell feltehetőleg azok közé a kiváltságosak közé tartozott, akik iskolai képzésben részesültek. Itt tanult meg németül írni és olvasni, latinul viszont nem tudott.¹⁴⁸ Az efféle városi iskolák nevelési célja elsősorban nem a kolostori iskolákéhoz hasonló keresztyén műveltség átadása volt, aminek segítségével egyházi pályára bocsátották a tanulókat, hanem a céhekben használható képességek, ismeretek fejlesztésén volt az elsődleges hangsúly.¹⁴⁹

Ismereteinek másik forrása a gyülekezet, lelkipásztorai, magas teológiai műveltségű környezete, és elsősorban későbbi férje volt. Szóbeli hagyományozás útján, istentiszteleten, beszélgetésekből a teológiai kifejezéseket, számos latin frázist sajátított el a sok ókeresztyén és egyéb teológiai hivatkozás által. Éveken keresztül magába szívta a kor latin nyelven

¹⁴¹ ZELL, *Ein Brieff*, in MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 167–304, 241 (H1v).

¹⁴² MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 5.

¹⁴³ CHRISTMANN, i.m., 12.

¹⁴⁴ Jacob, Lux, Elisabeth és Barbara voltak az idősebb testvérei, Margaret, Magdalene, Ursula, Andreas és Jacob (feltehetőleg elhunyt bátyja nevét kapta meg), a fiatalabbak. MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 6.

¹⁴⁵ CHRISTMANN, i.m., 12.

¹⁴⁶ KAUFMANN, i.m., 175.

¹⁴⁷ ZELL, *Ein Brieff*, 170 (A2v).

¹⁴⁸ JUNG, i.m., 166.

¹⁴⁹ CHRISTMANN, i.m., 13.

alapuló egyetemes kultúráját az igehirdetők prédikációiból, asztali beszélgetéseiből.¹⁵⁰ Christmann szerint Johannes Sturm nyolcszáz oldalt felölelő gimnazisták számára írt retorika könyvét is olvasta Katharina Zell, mivel írásai retorikai műveltségéről is bizonytságot tesznek.¹⁵¹ Teológiai műveltségének elsődleges forrása a Szentírás volt. Anyanyelvén is olvashatta a Bibliát, mert a német fordítás már 1466-ban hozzáférhető volt a városban.¹⁵² 1524-ben, amikor a kentzingeni asszonyoknak írta a levelét, már a Luther által fordított Újszövetség is megjelent Strassburgban.

A fiatal Katharina Zell folyamatosan képezte magát, és ez a tanulás élethosszig kísérte őt. Rendszeresen olvasott. Ismerte Thomas Murner és Sebastian Brant német nyelvű szatíráit. Később olvasta Luther Márton, Bucer Márton, Johannes Staupitz és Matthias Flacius írásait. Tanulmányozta a konstanzi reformátor, Johannes Zwick „*Katechismus*”-át (1530). „*Ein Brieff*” című írásában idéz Philipp Melanchthon „*Loci communes*” (1521) című művéből, természetesen a német fordításból. Ismerte a Marburgi Cikkelyeket (1529), aminek zárszávaiból szabadon idéz. Számos könyvet forgatott Kaspar Schwenckfeldtől, és egy olyan könyvről is említést tesz, aminek az előszavát Wolfgang Capito írta. A Strassburgban, elsősorban férje könyvtárában elérhető német nyelvű teológiai irodalom által számos lehetősége volt Katharina Zellnek arra, hogy teológiai műveltségét mélyítse, és ezt élete során ki is használta.¹⁵³

A teológia irányába mutatott eme nagy érdeklődés láttán joggal merül fel a kérdés, miért nem készült a fiatal lány a kolostori életre. Elsie Anne McKee részletes Katharina Zell biográfiájában kifejti, hogy a népes Schütz családban senki sem választotta az egyházi pályát, jóllehet az édesanya családjában voltak beginák, és Lux Schütz egyetemi képzésben részesült, ennek ellenére ők sem kötelezték el magukat az egyházi szolgálat mellett.¹⁵⁴ Katharina Zell saját maga írta később, hogy soha nem akart rendhez csatlakozni, de már tízéves korában eldöntötte, hogy vallásos életet fog vezetni.¹⁵⁵ A család kegyes életformát folytatott, mégsem volt céljuk, hogy intézményes formában éljék meg hitüket.

A kegyes cselekedetek és rendszeres böjtölés ellenére mégis nagy szomorúság és elégedetlenség nehezedett a fiatal Katharinára. Úgy érezte, hitéletét nem tudja számára kielégítően megélni. Csak a reformáció elindultával felhangzó prédikációk és Luther

¹⁵⁰ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 9.

¹⁵¹ CHRISTMANN, i.m., 13.

¹⁵² CHRISTMANN, i.m., 14. (A bibliafordítás és kiadás Johannes Mentelin nevéhez fűződik.)

¹⁵³ Katharina Zell műveiben található más teológiai írásokra történő utalások részletes összefoglalása megtalálható Martin H. Jung idézett tanulmányában. JUNG, i.m., 170–172.

¹⁵⁴ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 13.

¹⁵⁵ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 14.

szövegeinek olvasása szabadították meg eme terhe alól. Igen erősen foglalkoztatta Luther megtérése. A kegyes cselekedetek gyakorlása és a sákramentumokkal való élés ellenére az ő lelke sem talált nyugalmat, mert nem volt biztos Isten szeretetében és kegyelmében. Isten kegyelmének tekintette, hogy elküldte Luthert, aki számára és másoknak is olyan megnyugvást szerzett, mintha a földi létből, a kegyetlen és keserű pokolból a gyönyörűsége mennyországba került volna.¹⁵⁶ Fontos volt számára is, hogy Isten jóakarattal fordul az emberekhez. A kegyességtörténet szempontjából nagy jelentőséggel bír ez a kijelentés, ugyanis azt bizonyítja, hogy az egyszerű ember is azokkal a kérdésekkel foglalkozott, amelyek a szerzeteseket, papokat, és magát Luther Márton is foglalkoztatták. Jung szerint, ha fordítva bizonyítjuk Katharina Zell kijelentését, még érdekesebb eredményre jutunk. Luther „*Opera Latina*” című műve már 1545-től elérhető volt, német nyelven pedig 1558-tól. Feltételezhetjük, hogy Katharina Zell olvasta ennek előszavát, és annak láttán nyertek konkrét formát az irataiban megfogalmazott gondolatai.¹⁵⁷ Sőt említést tesz számos asszonyról és lányról is, akiket az övéhez hasonló gondok gyötörtek. Csak Luther irataiban és a Wittenbergben megfogalmazott iratokban lehet olyan változást áhító kívánságokat felfedezni, amelyeket Katharina Zell is leírt.¹⁵⁸

A fiatal strassburgi polgárleány nem akart férjhez menni. Az új üzenetet közvetítő istentiszteletek nemcsak hitbeli nézeteit változtatták meg, hanem a házasságról alkotott korábbi felfogását is. A rendszeres igehallgatás során Katharina Schütz találkozott Geiler von Kaysersberg egyházkritikus hangjával. Prédikációi során a lelkész gyakran kritizálta a klérus magaviseletét, és az erkölcsi megújulás mellett emelte fel hangját.¹⁵⁹ Az ő prédikációin nőtt fel a fiatal Katharina. Geiler von Kaysersberg 1478-tól 1510-ig volt a strassburgi székesegyház prédikátora. Nemcsak Geiler von Kaysersberg emelte fel a hangját a klérus életvitele és annak visszasságai ellen, hanem a városi polgárság is. Wilhelm von Hohnstein püspök hivatali ideje alatt (1506-tól) igyekezett a romlott tekintélyt helyreállítani, de az erősödő városi vezetés is beleszólt a változásokba. Az adót nem fizető, luxuskörülmények között, erkölcstelenül élő papság felett ellenőrzést követeltek. Maguk kívánták lelkészeiket megválasztani. Ezek a gondok, kívánságok és a lelkészekkel szembeni remények jó táptalajt biztosítottak a városba érkező reformációnak.

¹⁵⁶ OBITZ, i.m., 373.

¹⁵⁷ Önéletrajzi írása az „*Ein Brieff*” 1556–1558 között született.

¹⁵⁸ JUNG, i.m., 150.

¹⁵⁹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 16.

Az életét férj nélkül elképzelő Katharina Schütz egyedül sem élt volna anyagi bizonytalanságban. Christmann szerint, még írói pályafutását is képes lett volna hajadonként finanszírozni.¹⁶⁰ Ez nemcsak biztos családi háttérnek volt köszönhető, hanem egy olyan szövőtechnikának is a birtokában volt, aminek segítségével művészién kidolgozott faliszőnyegeket és párnahuzatokat volt képes készíteni. A „Heidnischwerk” tevékenységét gyakorlók nem tömörültek céhekbe, családi köteléken belül tanulták a művészi szövés mesterségét. A biztos anyagi háttérrel maga mögött tudó Schütz család is birtokában volt ennek a tudásnak, és az alapanyaghoz szükséges nem kevés pénz is rendelkezésükre állt. Ez is utal Katharina Schütz nem kiszolgáltatott anyagi háttérére.¹⁶¹ Nem a kor egyszerű asszonya volt. Biztos képzettséggel és anyagi alapokkal rendelkezett. Családja anyagi helyzete és politikai háttére, nem hétköznapi státuszt biztosított neki. Egy lelkésszel kötött házassága pedig egészen különleges társadalmi helyzetet teremtett számára.

Katharina Schütz házasságról alkotott korábbi elképzelése megváltozott. A városba érkezett új lelkész, Matthäus Zell volt ennek a változásnak az oka. A sorsfordító években töltött hajadon mindennapjairól, 1518–1522 között meglehetősen keveset tudunk, ugyanakkor a város új lelkészének küzdelmei segítenek betekinteni az egyházi élet változásaiba.¹⁶² A negyvenegy esztendő s lelkész, Matthäus Zell 1518-ban érkezett a város legnagyobb gyülekezetébe, a münsterbe. Prédikációi nagy érdeklődésre tartottak számot. A Freiburg im Breisgau-ból érkezett pap népszerűségét igyekezett a püspökség csökkenteni. Új hangvételű és egyre inkább Luther Márton gondolatait tartalmazó prédikációi püspöki tiltást eredményeztek. 1523 tavaszán nyilvánosan is meg kellett védenie álláspontját, aminek kiutasítás lett az eredménye. A városban változást követelő magisztrátusban, az antiklerikális hangulat következményeként, március 6-án kiadott rendelkezés szerint egyedül a szent evangéliumot volt szabad hirdetni.¹⁶³ Matthäus Zell ezen esztendő nyarán megjelent „*Christliche Verantwortung*” című írásában arra hivatkozik, hogy a rendelet alapján ő csak szabadon szeretné szólni Isten igéjéről a Biblia alapján.¹⁶⁴ A német nyelvű írása

¹⁶⁰ CHRISTMANN, i.m., 14.

¹⁶¹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 10–12.

¹⁶² Ennek elődleges forrása ZELL Matthäus, *Christliche Verantwortung* című írása, 1523.

¹⁶³ GRESCHAT, i.m., 69.

¹⁶⁴ Matthäus Zellnek összesen három nyomtatásban megjelent írásáról tudunk: „*Christliche Verantwortung*” (Wolfgang Köpfel, Strassburg, 1523), „*Ein Collation auff dei einfuerung M. Anthonii Pfarrherrs zu S. Thomas zu Straßburg*” (Wolfgang Köpfel, Strassburg, 1523), „*Die gannzte Bibel ... verteütschet*” (Christoffel Froschouer, Zürich, 1531).

Wolfgang Köpffel – Wolfgang Capito unokaöccsének – nyomdájából került ki, ahonnan későbbi felesége első két röpirata is.¹⁶⁵

Katharina Schütz a gyülekezet legaktívabb csoportjához tartozott, amely szociális és diakóniai területen is tevékenykedett. Az asszonyoknak eme csoportja rendszeresen olvasta a Szentírást, majd meg is vitatták azt maguk között. A házaknál tartott bibliaitanulmányozásra a lelkészt, Matthäus Zellt is meghívták, így ő gyakran megfordult a Schütz házban is.¹⁶⁶ A személyes ismeretséget barátság, majd házasság követte. A korábban mindkettőjük számára elképzelhetetlen életformát az 1523 tavaszán a városba érkezett Bucer Márton már jó két éve gyakorolta. Házasságként érkezett a városba Elisabeth Silbereisennel az oldalán. A megreformált nézeteket valló lelkészek feleségükkel az oldalukon is jelezték elhatárolódásukat a római katolikus egyháztól. Ennek a közösségnek lett tagja – nemcsak a hitvallás céljából, hanem az érzelmeiket sem nélkülözve – a Zell házaspár is. 1523. december 3-án léptek oltár elé, és „huszonnégy évig és öt hétig”¹⁶⁷ éltek boldog házasságban.

Katharina Zellnek egy új szerepet kellett megvalósítania. A lelkészfeleség több volt, mint egyszerű laikus. Óhatatlanul is a gyülekezet fókuszába került. Jól képzett, széles látókörű, határozott háziasszony, akire nemcsak családja, hanem a közösség is számított. Ezen utóbbi feladatának teljes mértékben eleget is tett. Már 1524 nyarának kezdetén megmutatta szervezőképességét és lelkigondozói attitűdjét több mint száz menekült városba érkezése kapcsán. Kentzingen városából hitük miatt kiutasított férfiak kerestek menedéket a városban, akiknek ellátásában a fiatal lelkészfeleség is részt vállalt. A férfiak mindennapi ellátásán túl foglalkoztatta Katharina Zellt az otthon maradt feleségek sorsa is. Számukra egy vigasztaló iratot fogalmazott meg. Ez volt az első nyomtatásban megjelent műve a lelkészfeleségnek. 1524. július 22-én látott napvilágot a kentzingeni asszonyokhoz szóló, bátorító hangvételű röpirat: *"Den leidenden christgläubigen Weibern der Gemein zu Kentzingen, meinen Mitschwestern in Christo Jesu"*.¹⁶⁸

A reformáció mellett és ellenében folyamatosan jelentek meg írások. Az 1520-as évek kezdetén nem számíthatott nagy különlegességnak Katharina Zell nyomtatásban megjelent írása. Személye, laikus és női mivolta annál inkább méltatlankodásra indította a római katolikus egyház szószólóit. A strassburgi ferences szerzetes és poéta, Thomas

¹⁶⁵ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 44.

¹⁶⁶ HAASE, Lisbeth, *Katharina Zell. Pfarrfrau und Reformation*, Stuttgart, 2002, 15.

¹⁶⁷ ZELL, *Ein Brieff*, 239 (G4v).

¹⁶⁸ ZELL, Katharina, *"Den leidenden christgläubigen Weibern der Gemein zu Kentzingen, meinen Mitschwestern in Christo Jesu"* in MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 4–13.

Murner Bucer Mártonnal állt folyamatos vitában, Conrad Treger pedig a papok házasságát bírálta éles hangon.¹⁶⁹ Pamfletjeiben a lelkészek feleségei is érintettek voltak, amit a sértve érzett Katharina Zell nem hagyhatott szó nélkül. A fiatal lelkészfeleség az egyébiránt is sokak számára kérdéses jelenséget, a papok házasságát kívánta második, 1524 szeptemberében nyomtatásban megjelent iratában, „*Entschuldigung für M. Matthes Zellen, ihren Ehegemahl, der ein Pfarrer und Diener ist im Wort Gottes zu Straßburg*”¹⁷⁰ védelmezni. Az imént említett két római katolikus hitvédő mellett Johannes Cochlaeus ellen is szót emelt, és kiállt férje, az új hit és a házasság intézménye mellett. Ez az irata, témájának és a benne felmerülő személyek ismertségének köszönhetően, nagyobb visszhangot keltett, mint az előző. Annak további terjesztését a városi tanács be is tiltotta, és megsemmisítésre ítélte. Katharina Zell mindkét irata Felicitas von Selmenitz strassburgi nemes asszony könyvtárából maradt az utókorra, aki Luther Márton és Johannes Bugenhagen iratai között őrizte őket.¹⁷¹ A tiltás eredménye tíz évi hallgatás lett. Tíz esztendőn keresztül nem jelent meg irata nyomtatásban, de ez nem jelentette azt, hogy gondolatait ne vetette volna papírra, és kéziratait, leveleit ne küldte volna el a rászorulóknak. Ez a tiltás mégis jelzi számunkra Katharina Zell iratainak jelentőségét. Egyrészt nem tudták a város vezetői figyelmen kívül hagyni véleményét, másrészt arra is rámutat a tiltás, hogy a lelkészfeleség mégis túllépte korának határait.

Katharina Zell új szerepének kiteljesedése a gyülekezetben és a hitéletben úgy tűnt, elérte végső határait. A családban történő kibontakozása gyermekeik korai halála miatt azonban nem valósulhatott meg. Anya szerepét nagyon rövid ideig gyakorolhatta. Első gyermekük 1526-ban született, és a következő év februárjában elhunyt.¹⁷² A második kisgyermekre vonatkozólag nincs pontos adat, viszont a férje temetésén mondott beszédében utal rá a szomorú özvegy.¹⁷³

Diakóniai adottságait az 1524-ben kitört parasztfelkelés menekültjei között továbbra is gyakorolhatta. A város közel háromezer menekültnek, leginkább özvegynek és árvának adott átmeneti menedéket. Az elhagyatott ferences kolostort bocsátották a rászorulók rendelkezésére. A számos menekült ellátása komoly terhet jelentett a városnak és a gyülekezeteknek. Ennek megszervezésében is aktívan részt vett a lelkészfeleség. A parasztháborút követő menekülthullám 1529-ben érte el Strassburgot. Ekkor már a

¹⁶⁹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 59–60.

¹⁷⁰ ZELL, Katharina, *Entschuldigung*, in MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 21–47.

¹⁷¹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 65.

¹⁷² MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 77.

¹⁷³ Zell, *Klag und Ermahnung*, 86 (8r).

reformáció balszárnyaként megjelenő anabaptisták népes seregével is számolnia kellett a városnak. Kezdetben Strassburgban biztos menedékre számíthattak, de később, az 1533-ban Münsterben történt események láttán, egyre nagyobb óvatosságot tanúsítottak velük szemben.¹⁷⁴ Melchior Hoffmannt 1530-ban börtönbüntetésre is ítélték. Katharina Zell szívesen látta házukban az anabaptista menekülteket, levelében „szegény keresztelő testvér”-ként emlékezik meg róluk.¹⁷⁵ Kaspar Schwenckfeld, pedig 1531 és 1533 között kisebb nagyobb megszakításokkal lakott a lelkészházaspárnál. Bucer többször kifejezte ellenvéleményét Zellék nagylelkűségével szemben. Matthäus Zell mindvégig a legtoleránsabb strassburgi lelkész maradt, ami Bucer szerint feleségének volt köszönhető.¹⁷⁶

A Zell házaspár lelkészeket és teológusokat is szívesen látott otthonában. 1529 szeptemberében előkelő társaság találkozott a strassburgi székesegyház parókiáján. Az egységet célul kitűző marburgi megbeszélésre igyekezve a zürichi Ulrich Zwingli és a bázeli Johannes Oekolampad tizennégy napig vendégeskedett Zelléknél. „Tizennégy napig szolgál és szakácsnő voltam, amikor ezek a kedves emberek Oekolampad és Zwingli 29-ben itt voltak Strassburgban, majd Luther doktorhoz igyekeztek Marburgba.”¹⁷⁷ A már hét éve házas Zwingli a felesége, Anna nélkül érkezett,¹⁷⁸ míg Oekolampadot elkísérte felesége, Wibrandis Rosenblatt, aki a kollokvium végéig a városban maradt csecsemőjével, és csak a hazautazókhoz csatlakozott.¹⁷⁹ A kéthetes vendéglátás alatt alkalma nyílt Katharina Zellnek arra, hogy ha hallgatólagosan is, bekapcsolódjon az úrvacsorát övező vita aktuális kérdéseibe. A találkozást követően rendszeresen olvasta vendégei írásait, és követte az aktuális teológiai kérdéseket. Ezekre önéletrajzi írásában folyamatosan reflektál.¹⁸⁰

1531-ben több halálhír is szomorította Katharina Zellt. Korábbi vendégei, Zwingli és Oekolampad is visszaadta lelkét teremtmőjének. Zwingli október 11-én esett el a kappeli csatában, Oekolampad november 24-én bázeli otthonában hunyt el. E két nagy veszteség nemcsak a család és a barátok, hanem a protestáns mozgalom számára is megdöbbentő volt. Minkét elszánt teológus távozása kérdéseket vetett fel a zürichi és bázeli reformáció további sorsát illetően. Leginkább mégis Agnes Capito halálhíre sújtotta le a lelkészfeleséget. Barátnője sebfertőzés áldozata lett.¹⁸¹ Az elkeseredett özvegy, Wolfgang Capito túlélte a

¹⁷⁴ OBITZ, i.m., 379.

¹⁷⁵ ZELL, *Ein Brieff*, 315 (A7v).

¹⁷⁶ HAASE, i.m., 36.

¹⁷⁷ ZELL, *Ein Brieff*, 242 (H2r).

¹⁷⁸ 1522-ben, amikor házasságot kötöttek, már hat közös gyermekük volt.

¹⁷⁹ HAASE, i.m., 39.

¹⁸⁰ ZELL, *Ein Brieff*, 246 (H3v), 247 (H3v), 296 (N2v).

¹⁸¹ HAASE, i.m., 50.

fertőzést, és Bucer tanácsára svájci barátok látogatásába fogott. Bucer minél előbbi újránősülést ajánlott neki. Tanácsát meg is fogadta, és Wibrandis Rosenblatt, Oekolampad özvegye, 1532 tavaszán már Capito feleségeként Strassburgban lakott.¹⁸² Ebből a házasságból is született öt gyermekük, így összesen nyolc gyermek nevelkedett a Capito házban.

Katharina Zell fontosnak tartotta a gyermekek hitben történő nevelését is. Elsősorban számukra írta 1532-ben *Mi Atyánk* magyarázatát, amit kézirat formájában két speyeri asszonynak, Barbara Semlernek és Elisabeth Bomernek is elküldött. Nem teljesen tisztázott, hogyan került kapcsolatba ezekkel az asszonyokkal. Elsie Anne McKee feltételezése szerint a speyeri bíródomini gyűlés ideje alatt ők látták vendégül a strassburgi teológusokat, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy Kaspar Schwenckfeld köréhez tartoztak az asszonyok.¹⁸³ Ez az irata nyomtatásban csak 1558-ban jelent meg a „*Den psalmen miserere*” című irat utolsó részeként.

Az 1533-as és azt követő esztendőök az új hit megszilárdításának szándékával teltek el Strassburgban. Bucer Márton törekvései szerint az egyházi fegyelem és az igaz tan hirdetésének kellett megvalósulni a gyülekezetekben. A városban tartott zsinat eredményeként megszülettek a szilárd egyházszervezet alapjai. Ez nem volt azonos a város meghatározó reformátora, Bucer álomképével a társadalmat megújító keresztyén városról. Tudta, hogy a kormányzó erők támogatására szükség van, és elismerte az ő hatalmi viszonyukat. A teológiai felelősséget nem engedte ki a kezéből, és befolyását így akarta biztosítani.¹⁸⁴ A reformáció megszilárdítása érdekében rendezett zsinat másik fontos kérdése az anabaptistáktól és Schwenckfeldtől való elhatárolódás volt. A hivatalos elutasítás ellenére Katharina Zell tanaikat nem elfogadva, mégis keresztyén testvéreknek tartotta őket, és alkalmi kapcsolatot tartott fenn velük.

Az új hittételek megfogalmazásának időszakában Katharina Zellnek lehetősége nyílt egyre több teológust személyesen is megismerni. 1534-ben férjével Konstanzba utazott, ahol Ambrosius Blarer és felesége Margareta vendégszeretetét élvezték. Blarer, a helyi reformátor az 1528-as berni disputa óta állt kapcsolatban a strassburgiakkal. Katharina Zell számára a legnagyobb érdekességet a gyülekezet munkájában egy helyi énekkönyv szerkesztése jelentette, amin Blarer unokaöccsével Johannes Zwickkel dolgozott.¹⁸⁵ Talán

¹⁸² MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 85.

¹⁸³ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 86.

¹⁸⁴ GRESCHATH, i.m., 147.

¹⁸⁵ HAASE, i.m., 58.

ennek az indíttatásnak is köszönhető volt, hogy gondozásában megjelent a Cseh Testvérek énekeit tartalmazó énekeskönyv. 1534-ben került kiadásra a Katharina Zell énekeskönyveként emlegetett négykötetes könyvsorozat első része: „*Von Christo Jesu unserem saligmacher seiner Menschwerdung, Geburt Beschneidung ect. etlich Christliche und trosliche Lobgesang*”.¹⁸⁶ Az énekek nem Katharina Zelltől származnak, de azok bevezetései, rendszerezése és az énekeskönyv elé írt előszó igen. Ezzel a nyilvános megjelenéssel nem zavarta korának teológusait, ellenfeleit. Egy laikus laikusoknak írt tanító, imára buzdító és Istent dicsérő céllal.¹⁸⁷ A katechézis céljából, elsősorban otthoni használatra készült énekeskönyv tíz évvel követte utolsó kritikus megszólalását. Ennek az iratnak a célja és szerepe nem váltott ki ellenséges hangot az egyház vezető köreiben.

Katharina Zell továbbra is szívesen mozgott előkelő teológusok társaságában. 1536-tól kezdve tervezte férje a nevezetes protestáns városok és annak lelki vezetőinek felkeresését. Lehetőségük erre 1538-ban nyílt. Első konstanzi útját követően hamarosan másik is követte, ami továbbvezetett Wittenbergbe. Az oda úton az első német evangélikus városként emlegetett Nürnbergben is állomásoztak néhány napig, és ezután mentek Wittenbergbe, ahol útjuk csúcspontján Luther Mártonnal találkoztak. Katharina Zell vallomása szerint meleg fogadtatásban volt részük, és életük meghatározó élménye volt a wittenbergi reformátorral történő találkozás. Bár szavaiból úgy tűnik némi áldozattal is járt számára ez a körút, eddigi ismereteink alapján, habitusát megismerve azt állíthatjuk, nem szívesen hagyta volna ki. „*Én egy gyenge asszony vagyok, akinek sokat kell dolgoznia, betegséget és fájdalmat kell elszenvednem a házasságban, mégis annyira szerettem férjemet, hogy nem hagyhattam őt egyedül kószálni, amikor a mi kedves Lutherünket (...), egyházunkat és annak prédikátorait látni és hallani akarta. Még az idős, nyolcvanöt esztendőös apámat, barátaimat is és mindent magam mögött hagytam, és vele jó háromszáz mérföldet megtettem.*”¹⁸⁸

A hazaérkezésüket követően ismeretségét még inkább kiszélesítette a lelkeszeleség. Ennek egyik oka a strassburgi akadémia alapítása volt. A Johannes Sturm által létrehozott oktatási intézményben a jövő protestáns nemzedékének képviselőit igyekeztek kinevelni. Katharina Zellnek más feleségekkel együtt, mint Margaret Hedio, Amelia Meyer, a diákok ellátásban volt szerepe. Házaikban többen megfordultak, kosztot és kvártélyt kértek a

¹⁸⁶ ZELL, Katharina, *Von Christo Jesu unserem saligmacher seiner Menschwerdung, Geburt Beschneidung ect. etlich Christliche und trosliche Lobgesang*, in MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 58–64.

¹⁸⁷ MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume I, 99.

¹⁸⁸ ZELL, *Ein Brieff*, 241 (H1v). 1 német mérföld (Meile) = 7500 m (Régebben 7532,5 m és 7422 m volt.)

diákok közül. Amikor 1543-ben jelentősen gyarapodott a hallgatók létszáma, a városi tanács az üresen álló „*Wilhelmkloster*” bocsátotta rendelkezésre, ahol a fiatalok megfelelő szállást találhattak. A ház irányításával a városi tanácsos feleségét, Agnes Zimmermännint bízták meg.¹⁸⁹ Sturm intézményében nem kisebb teológus, mint Kálvin is tanári állást kapott. Később, 1542-ben pedig Peter Martyr Vermigli. Velük Katharina Zellnek kevesebb kapcsolata lehetett a nyelvi akadályok miatt. Ő nem tudott latinul, az idegenből érkezettek pedig nem tanultak meg németül. A város vezető teológusaival folytatott asztali beszélgetéseken természetesen jelen volt. McKee írása szerint „*semmi kétség, az ételt ő tette az asztalra*”.¹⁹⁰

A strassburgi akadémia és a híres teológusok által biztosított szellemi felemelkedést hamarosan súlyos testi pusztulás követte. Az 1541-ben kitört pestisjárvány háromezer áldozatot követelt a városban. Személyes veszteségként érte a reformátorokat Wolfgang Capito 1541. november 4-én bekövetkezett halála. Özvegye Bucer Márton felesége lett. Wibrandis Rosenblatt Bucert is túlélte, 1564. november 1-jén hunyt el Bázisban.¹⁹¹

A pestisjárvány kezdetével mintha sorozatos veszteségek jelentek volna meg a strassburgi reformáció és Katharina Zell személyes életében is. A római katolikus egyház a reformáció megerősödése láttán 1545 decemberében megnyitotta a Tridenti Zsinatot. A teológiai tanokat illetően megtapasztalható széthúzás a protestáns oldalon, és a római katolikus egyház egysége a schmalkaldeniek vereségével végződött. 1546. február 18-án meghalt Luther Márton, az új hit elindítója, a reformáció meghatározó egyénisége. Ez Katharina Zellt és férjét is mély szomorúsággal töltötte el, mert a politikai események és a személyes veszteségen túl, ügyük, a protestantizmus megszilárdulásának helyzetét veszélyben látták.

Matthäus Zell, életének hetvenedik életéhez közeledve szintén egyre rosszabb egészségi állapotban élte hétköznapijait. Életének utolsó napjáig dolgozott, gyenge állapotában sem kímélte önmagát. Katharina Zellnek hamarosan szembe kellett néznie földi élete legnagyobb veszteségével, férje elvesztésével. Férjének utolsó napjait és az ő távozása felett érzett keserű fájdalmát a ravatal felett elmondott temetési beszédében: „*Klag und ermahnung Catharina Zellin zum volk bey dem Grab m: Matheus Zellen pfarer zum münster zu Straßburg, daß fromen mannß, bey und über seinen todten leib. den 11. january 1548.*”¹⁹²

¹⁸⁹ HAASE, i.m., 75.

¹⁹⁰ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 105.

¹⁹¹ GRESCHATH, i.m., 233.

¹⁹² ZELL, Katharina, *Klag und Ermahnung*, in MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 70–94,

részletesen nyomon követhetjük. A temetés napján, a münsterben tartott reggeli istentiszteleten Kaspar Hedio prédikált, megemlékezve hallgatósága előtt az elhunyt lelkésről. Így nagyon sok emberhez eljutott a temetés híre, és csaknem háromezren vettek végső búcsút Strassburg első reformátorától.¹⁹³ A temetésen Bucer prédikált, utána kapott szót az elhunyt özvegye. Beszédében a gyülekezetet hitük megtartására ösztönözte, amit férje egész életében prédikációin keresztül az evangélium alapján hirdetett nekik.

A temetés után a parókiára visszatérve Katharina Zellnek gondoskodnia kellett a vendégekről és a családtagokról. Miután egyedül maradt, bánatára vigaszt Isten ígéjében keresett, és a bűnbánati zsoltárokból talált megnyugvást. Erre az időszakra tehető az 51. zsoltár magyarázatának és parafrázisának és a 130. zsoltár parafrázisának a kidolgozása, „*Den Psalmen Miserere mit dem Khünig David bedacht, gebettet und paraphrasirt von Katharina Zellin M. Matthei Zellen seligen nachgelassne Ehefraw*”.¹⁹⁴ Ezt az iratát később, 1558-ban egy barátjának, a betegségtől szenvedő Felix Armbrusternek is elküldte vigasztalásként. Az özvegy sorsát szíven viselve, Bucer Bázélbe küldte őt ismerőseihez. Oswald Myconius családjánál töltött Katharina Zell néhány napot, majd továbbutazott Zürichbe, ahol Heinrich Bullinger és Conrad Pellican vendégszeretetét élvezte. Pellican felesége, Elsa Kalb jó barátnője lett, akivel együtt annak beteg menyéről is gondoskodtak. Katharina Zell ismereteit és világlátását a zürichi reformátorok társaságában is bővítette.

1549 januárjában tért vissza az özvegy ismét Strassburgba. Már nem a régi város és gyülekezet fogadta őt. A változások sorozata nem akart szűnni. Az Interim következményeként a székesegyházban és még két templomban ismét római katolikus misét kellett tartani. A legnagyobb változás Katharina Zell életében Bucer és Fagius távozása volt. El kellett hagyniuk a várost. Négy hétig még menedéket találtak a Zell házban, de ezt követően menniük kellett. Angliában találtak új otthonra. VI. Edward a Cambridgei Egyetemen kínált számukra katedrát.¹⁹⁵

Strassburgban az új évtized kezdetétől, az Interim következményeként nem tűrte a városi tanács a buceri szellemben prédikáló lelkészeket. Konrad Hubert volt az utolsó, akit még Katharina Zell jó szívvel hallgatott, de őt is kiszorították a prédikátori székből. Az özvegy családjában számos tennivaló akadt ebben az időszakban. Jacob testvéréről és annak fogyatékossgal élő Lux nevű gyermekéről is gondoskodott. Ekkor otthonuk már nem a

¹⁹³ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 125–126.

¹⁹⁴ ZELL, Katharina, *Den Psalmen Miserere*, in MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 310–340, 314 (A6r).

¹⁹⁵ HAASE, i.m., 79.

korábbi parókia volt, mivel azt 1551-ben el kellett hagyniuk. Az időközben, 1551. február 28-án megözvegyült Wibrandis Rosenblatt is visszatért Angliából, és ismét Katharina Zellnél vendégeskedett, majd visszatért szülővárosába, Bázélbe. Az 1552-es pestisjárvány újabb áldozatokat gyűjtött a városban. Kaspar Hedio hasonló sorsra jutott, mint tizenegy esztendővel azelőtt gyermekei. Katharina Zell keserűségét csak fokozta, hogy az első reformátorok utolsó képviselője is elhunyt.

A lelkési özvegy számára hamarosan egy másik régi ismerős, Kaspar Schwenckfeld nyilvános levele jelentett kihívást. Schwenckfeld Luther tanaitól megérintve udvari tanácsosként, II. Frigyes piasti herceg udvarában támogatta a reformáció ügyét, majd hamarosan nem tartotta elég kegyesnek az új tanok mindennapi életben történő gyakorlást, és ezért egyénileg kialakított spiritualista közösségében próbálta hitét a számára megfelelő módon gyakorolni. Élete sorozatos menekülésekből állt, aminek egyik állomása volt a sokakat befogadó Strassburg. 1529 és 1533 között már élt a városban, Zellék gondoskodásának köszönhetően. Távozása ekkor is egy kiutasítás eredménye lett. A kapcsolat megszakadt, miután 1551-ben a spiritualista hívő újból felkereste levélben az özvegyet. Vigasztalta őt férje halála miatt, és a városban történt változások hatására kritizálta a klérus tagjait. Katharina Zell kissé megkésve, egy Schwenckfeldet követő asszony Elisabeth Scher Hecklin unszolására, udvarias, bár diplomatikusan elutasító levélben válaszolt Schwenckfeldnek, megvédve elhunyt férjét és az általa hirdetett tanokat.¹⁹⁶ Ez a levél: „*Brief an Kaspar Schwenckfeld, 19. Oct. 1553*” kezdettel kéziratként hagyományozódott ránk.¹⁹⁷

Katharina Zell élete alkonyán mással is folytatott, e korábbinál sokkal jelentőségteljesebb levelezést. Ludwig Rabus, Matthäus Zell korábbi segédlelkésze az Interim után a strassburgi székesegyház lelkésze lett. Rabus jól ismerte az özvegyet, mivel gimnáziumi évei és segédlelkészsége alatt a Zell házaspárnál lakott, Katharina Zell fiaként is említi őt írásában.¹⁹⁸ A korábbi jó kapcsolat ellenére 1553-tól kibékíthetetlen ellentét támadt közöttük. Ennek eredménye éveken át tartó levelezés lett, aminek köszönhetően megszületett Katharina Zell leghosszabb és önmagáról legtöbbet eláruló írása, Strassburg

¹⁹⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 145.

¹⁹⁷ ZELL, Katharina, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, in MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 122–153. A levél eredeti kézírata ma a Strassburgi Városi Archívumban található, ami feltehetőleg Katharina Zell saját példánya volt. Egyes feltételezések szerint eredetileg Ludwig Rabusnak írta ezt a levelet, amikor ő azzal vádolta meg, hogy a lelkészfeleség Schwenckfeld tanítványa, majd elküldte Kaspar Schwenckfeldnek is. In MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 121.

¹⁹⁸ ZELL, *Ein Brief*, 176 (B1r).

polgáraihoz címzett levele.¹⁹⁹ Amikor 1553-ban Rabus doktori dolgozatának kiadásába kezdett, abban folyamatosan kritizálta korábbi principálisát, Matthäus Zellt. A kritika alá vonta feleségét is, akit Schwenckfeld és az anabaptisták követőjének tartott. Vádló hangjának a szószékről is hangot adott, és nyilvánosan is szót emelet Katharina Zell ellen.

1556-ban új vezető lelkészt kerestek Strassburgban. A városi tanács Johannes Marbach-t részesítette előnyben Rabussal szemben, aki ezt nem tudta feldolgozni, és Ulmba távozott. Távozását követően két évig állt levélkapcsolatban Zell özvegyével. A levelezés eredménye nyolc levél lett, amelyekből átfogó képet kapunk Katharina Zell életéről. Az „*Ein Brieff an die gantze Burgerschaft der Statt Straßburg, von Katherina Zellin*” című levélgyűjtemény a lelkészfeleség leghosszabb publikált írása 1557. december 30-án jelent meg. A kiadó illetve a kiadás helyét nem jelöli meg a szöveg, mivel a városi tanács megtiltotta az irat kiadását, ezzel is védve kiadóját. Az, hogy ez mégis sikerült, annak köszönhető Elsie Anne McKee szerint, hogy Rabusnak volt elég ellenfele a városban, Katharina Zellnek pedig elég barátja.

A még élő barátok közül Ambrose Blaurerrel és családjával tartott Katharina Zell élénk kapcsolatot. A Blaurer család fia Gerwing 1554 októberében meglátogatta az özvegyet, és Bázelen élő családjának Katharina Zell gyenge állapotáról és bádeni fürdőkúráiról számolt be.²⁰⁰ A következő esztendőől már beteg unokaöccsét sem tudta ellátni. Eldöntötte, hogy a „Blatternhaus”-ba, helyi idősek otthonába vonul, ahol fizeti az ellátást saját maga és unokaöccse után is. Itt besegített az idősek gondozásába, és a korábbi városi tanácsost, Felix Armbrustert (1492?–1576) is rendszeresen látogatta, aki pestis miatt nem részesülhetett intézményes ápolásban. Miután a volt városi tisztviselőt még a városból is kitiltották, Katharina Zell személyes hangú vigasztaló levelet küldött neki, valamint a korábban megfogalmazott 51. és 130. zsoltárok magyarázatát a Mi Atyánkról szóló írásával kiegészítve. Ezek az írások együttesen 1558-ban jelentek meg.²⁰¹ A kiadás helye bizonytalan, feltehetőleg, Strassburg. A szöveg csak egy kiadást ért meg.²⁰² Ez volt Katharina Zell utolsó nyomtatásban megjelent írása.

Katharina Zell egészségi állapota is egyre romlott. Köszvényét továbbra is fürdőkúrákon próbálta enyhíteni. Ha eltávozott a városból, legnagyobb gondot unokaöccse ápolása jelentette számára. Elhunyt bátyja, Jacob másik két gyermekének, Jacobnak és

¹⁹⁹ ZELL, Katharina, „*Ein Brieff an die gantze Burgerschaft der Statt Straßburg*”, in McKee, Katharina Schütz Zell, Volume II, 167–303.

²⁰⁰ MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume I, 171.

²⁰¹ A korábban már említett „*Den psalmen miserere*” című írása.

²⁰² MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 309.

Magdalenének is egyengette útját, bár ők nem szorultak mindennapos gondoskodásra. Katharina Zell további testvéreivel is jó kapcsolatot ápolt, leginkább Margarettel, aki örökségéből is hagyott testvére (1560-ban vagy 1561-ben hunyt el), feltehetőleg unokaöccsük ápolását megköszönve ezzel.²⁰³

Katharina Zell különleges adottságait betegsége ellenére sem felejtették el egyes strassburgiak. 1562 márciusában egy feleségét elvesztő férj fordult hozzá segítségért. Johann Winter von Andernach feleségét, Felicitas Scher von Andernach asszonyt nem temethették el lutheránus szertartás szerint, mivel Schwenckfeld tanítványának tartották. A lelkész feltétele az volt, hogy a temetés során közölhesse az elhunyt tévedését hitét illetően. A család ebbe nem egyezett bele, és Katharina Zellhez fordult segítségért. A konfliktusok elkerülése érdekében reggel hat órára tűzték ki a temetést, ahol Katharina Zell mondott búcsúbeszédet.²⁰⁴ Milyen híre lehetett a lelkészfeleségnek, aminek következtében még egy temetésre is felkérték? Ez a cselekedet még nagyobb bátorságáról tanúskodik, mint egy irat megjelentetése. Miután a városi tanács tudtára jutott a temetés híre, elhatározták, ha betegségéből felgyógyul Katharina Zell, büntetésben fogják részesíteni. Ennek kiszabására már nem kerülhetett sor. Még ebben az esztendőben, 1562. szeptember 5-én elhunyt a sokat megélt laikus teológus, Katharina Zell.²⁰⁵

Katharina Zell temetése csaknem nagyobb kihívást jelentett, mint Felicitas Scher von Andernaché. A lutheránussá lett város klérusa kijelentette, hogy minden jó tulajdonsága mellett hitének tévútjait is nyilvánosságra fogják hozni a temetési beszédben. A család és a barátok ezt nem fogadták el, és hosszas keresgélés után Konrad Huber vállalta el a temetési szolgálatot, a korábbi említett feltételt figyelmen kívül hagyva. Férje és gyermekei mellé, a Kurbau temetőbe helyezték örök nyugalomra, 1562. szeptember 6-án este hat órakor. Temetésén több mint kétszázan vettek részt.²⁰⁶

Exkurzus: A városi leányok képzettsége a 16. században

A városi nők különleges helyzetet tudhattak magukénak a középkor végén és az újkor hajnalán. A késő középkori, kora újkori társadalmat vizsgálva hosszasan lehetne taglalni az

²⁰³ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 221.

²⁰⁴ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 223.

²⁰⁵ HAASE, i.m., 79.

²⁰⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 228.

apácák, nemes hölgyek, jobbágyok helyzetét. Itt mégis a koraújkori városi nők helyzete álljon előtünk, mivel ebben a miliőben gyökerezett Katharina Zell társadalmi helyzete is.

A városi nők helyzetének 16. századra vonatkozó általános bemutatása meglehetősen mozaikszerű. Kéri Katalin is ezt a jelzőt használja, igaz a 19. századi nőtörténetet tanulmányozva.²⁰⁷ Ha arra a korra igaz a kijelentés, a 16. századra még inkább. Számos forrásanyag áll a rendelkezésünkre, ezek segítségével mégis nehéz egységes képet alkotni, nagy általánosságokat lehet csak megfogalmazni. Konkrét és különleges megállapításokat csak bizonyos szűk rétegre vonatkoztatva lehet tenni. Ami az egyik városban megengedhető volt, elképzelhetetlen volt a másikban, amit az egyik férj megengedett a feleségének, egy másik férj fejében meg sem fordult. Így álljon itt előtünk néhány általánosítás a városi nők életére, és a reformáció társadalmat megváltoztató hatására vonatkozólag, és néhány egyedi példa a kivételes nőkről fennmaradt, sokszor kivételesnek tűnő forrásanyagaiból.

A városi nők különleges kiváltsággal rendelkeztek. A városok világi testületként fejlődtek ki, a bennük kialakuló céhekhez hasonlóan. Tagjai szabad versenyt élveztek, akár a nők jogai is kiteljesedhettek volna, de mindez nem így történt.²⁰⁸ A városi nők polgárnak számítottak, városi tulajdonuk révén váltak azzá. A női polgár viszont a városi kiváltságok csak egy részét élvezhette. Kereskedelmi tevékenységet folytathatott, ugyanakkor nem volt választójoga, és őt sem választhatták be a városi kormányzat testületeibe. A városi nők – késő középkori nyugat-európai populáció 9 százaléka – maguk rendelkeztek hozományukkal, nem volt kötelező, hogy az beolvadjon férjük hozományába. Számos nő kihasználta a lehetőséget, és szakmát is tanult. Frankfurti adatok szerint 65 különféle foglalkozást űztek a nők, kevésbé nőieseket is, mint például ács vagy kovács, de inkább a textillel való tevékenység volt a gyakoribb, úgymint kesztyűkészítő, foltozó, varrónő. A céhek világában kisebb-nagyobb családi vállalkozásokról van szó, amelyekben a családok nőtagjai is résztvettek, sőt érdekükben is állt tanítani gyermekeiket, leánygyermeküket is. Egyes esetekben nemcsak háttérmunkát végeztek, tudunk arról is, hogy férfiak által készített termékekkel kereskedtek, illetve férjük halála után átvették a vállalkozás irányítását. A dolgozó nő nem jelentett különlegességet a városban.²⁰⁹

Az első utalások arra, hogy a városi iskolákba leányok is járnak Flandriából és Párizsból a 14. századból származnak. A Német-Római Birodalom területén, feltehetőleg fogadtak a gyülekezetekhez tartozó iskolák lányokat is, de az első leányiskola alapítása a

²⁰⁷ KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*, Pécs, 2008, 5.

²⁰⁸ SHULAMITH, Shahr, *A negyedik rend. Nők a középkorban*, Budapest, 2004, 229.

²⁰⁹ SHULAMITH, i.m., 230.

14/15. század fordulójára tehető. Ekkor ugrásszerűen megnövekedett az iskolába járó városi leányok száma.²¹⁰ Mindez Rosalind Miles szerint a „szabadsághoz és a jövőbe vezető út”, ami az újkor kezdetén jelentkezett.²¹¹ Ezekben az iskolákban a hangsúlyt nem a latin nyelv ismeretére, hanem a hitéleti képzés mellett a számtanra, a kereskedelmi és háztartási ismeretekre helyezték.²¹² A leányiskolák tanítója általában egy művelt és vallásos asszony volt, aki jól tudott bánni a leányokkal.²¹³ Általában tízéves korukig jártak iskolába, míg a fiúk többsége tizenhárom, tizennégy évesen hagyta abba a tanulást. A lányok életében cél a házasság volt, a kereskedők lányai 14–24 éves koruk között mentek férjhez. A házasevek kezdete volt az igazi tanulóidő. A férj szakmájának a nagy részét meg kellett tanulni. Az első házasságban szerzett ismeretek nagy előnynek számítottak az esetleges másodikban.²¹⁴ Például egy Sophia Weisberg (született Korth) nevezetű hölgy először egy képfestő, majd egy tönkrement borkereskedő neje volt. Amikor második férje 1549-ben meghalt, független és jövedelmező élete lett az özvegynek.²¹⁵ Sulamith Sahar is megállapítja, hogy fontos szerepet játszottak a nők a városok gazdasági életében, sőt nehezen elképzelhető lett volna a termelés közreműködésük nélkül.²¹⁶

A nürnbergi St. Katharina dominikánus kolostor feljegyzései utalnak egyes nők tudásvágyára is. Egyes kereskedőasszonyok férjük halála után kolostorba vonultak, és gyakran vittek magukkal iratokat. Túlnyomó többségben egyszerű vallásos irodalomról volt szó, szentek életéről, prédikációgyűjteményről, imádságos kötetekről. Megtalálható volt ugyanakkor a misztikus, filozofikus irodalom is, ami szerint némely nő érdeklődése túlmutatott az átlagos népi vallásosságon. Egy másik példa Kammeier-Nebel tanulmányából Anna Schürstab (+ 1440), aki egy jelentős kereskedő, Konrad Imhoff felesége volt. Ő például Eckhart mester iratait vitte magával a rendházba. Katharina Tucher pedig a kor legkedveltebb német nyelvű jogi és természettudományos összefoglalójával érkezett.²¹⁷

Dolgozó és tudásvágygal rendelkező nő, egyik sem számított teljes ritkaságnak a reformáció hajnalán. Katharina Zell e kettőt ötvözte. Férjét segítve munkálkodott, és a

²¹⁰ KAMMEIER-NEBEL, Andrea, *Frauenbildung im Kaufmannmilieu spätmittelalterlicher Städte*, in KLEINAU, Elke (Hg.), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*, Band. 1, Frankfurt am Main, 1996, 78–90, 80.

²¹¹ MILES Rosalind, *Az idő leányai*, Budapest, 2000, 161.

²¹² KAMMEIER-NEBEL, i.m., 82–83.

²¹³ MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és iskoláztatás történetébe*, Budapest, 1999, 80.

²¹⁴ KAMMEIER-NEBEL, i.m., 86.

²¹⁵ KAMMEIER-NEBEL, i.m., 87.

²¹⁶ SHULAMITH, i.m., 230.

²¹⁷ KAMMEIER-NEBEL, i.m., 90.

családban elsajátított különleges szövőtechnikát is gyakorolta, ugyanakkor csillapíthatatlan tudásvágygal rendelkezett, élete végéig tanult és olvasott.

A reformátorok nem adtak külön programot a leányok neveléséhez. A férfit és a nőt egyenlőnek tekintették, akikre Isten különböző feladatokat bízott. Luther több írásában buzdítja a városok előjáróit leányiskolák alapítására.²¹⁸ A reformáció új lehetőséget nyitott a nők előtt. Ahogyan a Szentírás elérhető és érthető lett az egyszerű ember számára, úgy természetesen a nők számára is. Amit hallottak és értettek, arról volt véleményük, és ahhoz hozzáfűznivalójuk is akadt. Nem vehettek rész a politikai életben, nem nyílt meg előttük a tudomány ajtaja, de elismerték női hivatásuk fontosságát, Istentől rendelt voltát. Nem alárendelt szerepben kellett rejtőzködniük a férjük mellett, hanem bátran felvállalhatták, ők is egyenlő teremtmények, más feladatokkal és kihívásokkal.²¹⁹ Egyes nők – amint az a történelem minden korszakában jól nyomon követhető – kivételes helyzetben voltak ebben az évszázadban is. A korszak új szellemének köszönhetően és a közvetlen környezet lehetőségeinek következményeként néhány asszony maradandót alkothatott. Megragadva az évszázad lehetőségeit, a megengedő városi környezetnek,²²⁰ családi indíttatásnak köszönhetően bontakozhatott ki Katharina Zell tehetsége is. Sokan igyekeztek gátat vetni munkásságának, mégis hét iratot hagyott ránk. Ezekkel reflektált korának eseményeire és egyúttal előttünk is egy érdekes, sokszínű életmű bontakozhat ki.

²¹⁸ PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés évezredei*, Gondolat, Budapest, 2006, 42.

²¹⁹ WESTPHAL, Siegrid, *Kirchenzucht als Ehe. und Sittenzucht. Die Auswirkungen von lutherischer Konfessionalisierung auf das Geschlechterverhältnis*, in CONRAD, Anne (Hg.), "In Christo ist weder man noch weib". Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform, Münster, 1999, 152–171, 155.

²²⁰ Strassburg városában nem Katharina Zell volt az egyedüli, akinek a művei megjelentek. Ursula Jost „Das prophetische Gericht” CHRISMAN, i.m., 160.

2. Az elesettek szolgálatában

A reformáció egyik indító szikrája a bűnbánat és gyónás kapcsán kapott nagy lángra. A római katolikus egyház által naponta megkövetelt megtisztulás kiindulópontja az emberek bűnös lelke volt. Az emberi lélek folyamatos vádak ösztüzében élt, és sokszor hiába keresett feloldozást. A reformáció érkezével óhatatlanul is fontos kérdéssé vált a lelkigondozás és annak újragondolása is. Luther nem értett egyet a bűnbánat és gyónás lelkigondozásként való értelmezésével.²²¹ Elvetette a gyónás sákramentumként történő értelmezését, és a lelkiismeret vigasztalását tekintette fő feladatának. Christian Möller megfogalmazása szerint a lelkigondozás Luther Márton életének és művének alapidimenziója, teológiájának magja.²²² A wittenbergi reformátor új nézőpontja alapján többé nem az Isten előtti bűnös emberre tekint, hanem az ajándékozó és megbocsátó Istenre a Krisztusban. Ezen a szemléletváltáson alapszik a lelkigondozás vigasztaló karaktere. A lelkigondozás elsősorban nem az ember műve, hanem Isten cselekedete, ugyanakkor többé nemcsak a klérus feladata, – Luther meglátása szerint.²²³

A reformáció poimenikájának a kiindulópontja Bucer Márton nevéhez köthető. Témához kapcsolódó gondolatainak megemlítése azért fontos, mert Katharina Zell az ő szomszédságában élve,²²⁴ sokat meríthetett Strassburg vezető reformátorának gondolataiból, illetve az befolyásolhatta a lelkészfeleséget lelkigondozói, diakóniai tevékenységének gyakorlásában. Bucer alapvetését a „*Von der wahren Seelsorge und dem rechten Hirtendienst, wie derselbige in der Kirche Christi bestellt und verrichtet werden sollte*”²²⁵ című művében adja közre. Ebben a Szentírást tartja a lelkigondozás kiindulópontjának, és Mózes, valamint Pált a lelkigondozók példaképének.²²⁶ A lelkigondozást a prédikáció, tanítás, intés, nevelés és mindenféle egyházvezetői munka feladatának tekinti, egyúttal a lelkipásztori szolgálat legfontosabb feladatának tartja. Az igazi lelkigondozásra „*wahre*

²²¹ A IV. Lateráni Zsinat (1215) határozata volt ez a döntés, ami a bűnbánat és gyónás közé tett egyenlőség jelet a lelkigondozással. WINKLER, Klaus, *Seelsorge*, 2. Auflage, Berlin, New York, 2000, 112.

²²² MÖLLER, Christian, *Geschichte der Seelsorge in Einzelporträts*, Band 2, Göttingen, 1995, 25.

²²³ ZIEMER, Jürgen, *Seelsorgelehre*, Göttingen, 2008, 61.

²²⁴ Bucer Strassburga érkezésekor Zellékhez érkezett és az ő házukban lakott, a Rue des Frères 5. szám alatt. GRESCHAT, i.m., 71.

²²⁵ BUCER, Martin, *Von der wahren Seelsorge und dem rechten Hirtendienst, wie derselbige in der Kirche Christi bestellt und verrichtet werden sollte*, 1538, in Martin Bucers Deutsche Schriften, STUPPERICH, Robert (Hg.), Band 7, Gütersloh, 1964, 67–241. Jóllehet ez az írás 1538-ban jelent meg, annak alapjai prédikációkban, asztali beszélgetésben már jóval korábban elhangozhattak Katharina Zell társaságában, mivel a menekültek és szükségét szenvedők áradatával az 1520-es évektől találkozott a város és a gyülekezet.

²²⁶ MÖLLER, i.m., 91.

Seelsorge” vonatkozó kifejezés a római katolikus egyház által gyakorolt helytelen lelkigondozói gyakorlattal áll szemben.

Bucer művében leszögezi, hogy nemcsak az egyházi hivatallal bíró személyek feladata a lelkigondozás, hanem minden keresztyénnek kötelessége az. Ennek ellenére kívánatos hivatalos egyházi szolgák alkalmazása is.²²⁷ A lelkigondozás az egész keresztyén gyülekezetre vonatkozik, amely során Isten kegyelmes emberhez fordulása rajzolódik ki a Jézus Krisztusban. Isten ezáltal tartja a kapcsolatot választottaival. Módszere Isten ígéjének közlése. Ennek az ígéjnek a megbocsátást kell közvetítenie. A megbocsátó és feloldozó üzenet csak akkor érheti el célját, ha az ember tudatában van bűneinek, és kész azok megvallására. Minderre a gyülekezeti prédikáció mellett leginkább a családlátogatás és a személyes beszélgetés a legalkalmasabb.

Bucer Márton a lelkigondozás alapmércéjének az Ezékiel 34,16-ban leírtakat tekinti. *„Az elveszettet megkeresem, az eltévedtet visszaterelem, a sérültet bekötözöm, a gyengét erősítem, a kövérre és az erőstre vigyázok; úgy legeltetem őket, ahogy kell.”* Krisztus és az övéi kapcsolatának milyenségéről van szó a lelkigondozásban. Öt csoportot különböztet meg az emberek egyházhoz viszonyulása, és az elvégzendő feladat célját tekintve. Az elsőbe olyan emberek tartoznak, akik jóllehet Krisztus gyülekezetéhez tartoznak, mégis jelenleg az egyházon kívül vannak. A cél, ezen emberek Krisztus közösségébe történő visszavezetése. A másodikba azok a megkereszteltek szerepelnek, akik teljesen elidegenedtek a gyülekezettől. A következő a nyilvánvalóan bűnösök csoportja. Cél az ő bűnbánatra vezetésük. Bucer negyedik kategóriája a hitben meggyengült embereké. Ők szenvedést, üldöztetést kénytelenek elviselni, aminek köszönhető hitük megrendülése is. Felebaráti szeretettel kell hirdetni számukra a megerősítő ígét. Az utolsó csoport az igaz keresztyének gyülekezete, akiket a hitük növekedésében kell a Szentírás által továbbvezetni.²²⁸

Bucer Márton lelkigondozás tanában az egész embert szemléli. Egzisztenciális poimenikáról van nála szó, a lelki és a testi embert is szem előtt tartja, így a lelkigondozás és a diakónia összekapcsolódik teológiájában.²²⁹

A szegények és elesettek szolgálatában nemcsak a lelkigondozás, hanem az ahhoz kapcsolódó diakónia is új impulzusokat kapott a reformáció korában az újtestamentumi és

²²⁷ Bucer szerint a püspökök, gyülekezeti lelkészek, prédikátorok, vénék és diakónusok csoportját kell megkülönböztetni. Csak két hivatalt lát indokoltnak, az első négyet összefoglaló vénék hivatalát és a diakónusokét. MÖLLER, i.m., 93.

²²⁸ MÖLLER, i.m., 94–95.

²²⁹ MÖLLER, i.m., 99.

óceyházi minták alapján. Legjelentősebben Kálvin János tanításában jelent meg mindez, aki Bucerhez hasonlóan a diakóniát egyrészt a szegények gondozásának, másrészt istentiszteleti funkciónak tekintette. A diakónus pedig – felfogása szerint – az egyháztanács vezetői között foglal helyet.²³⁰ Luther a megigazulás tanára alapozva a gyülekezeti szegénykasszához kapcsolta a szolgálatot, így nála inkább gyülekezetdiakóniáról beszélhetünk. Kálvin ezzel szemben olyan diakóniai hivatalt propagált, amely az egyház reprezentánsa, nem a lelkészeké.²³¹ Ebben az értelemben egyértelműen a diakonátus hivatalára esik a hangsúly. Hivatal, amely egyenértékű a lelkész, tanítói és vének által vezetett hivatallal.²³² Erre vonatkozó tanát az 1541-ben megjelent „*Ordonnances ecclesiastiques*” című írásában fejtette ki először, miután strassburgi tartózkodását követően másodjára érkezett Genfbe. A rendtartás végleges elfogadására csak 1561. november 13-án került sor, de a szegények és betegek gondozására vonatkozó javaslatok hamarabb megvalósultak.²³³ Ez a tevékenység nem egyszerűen a szükségletek enyhítésére korlátozódott, hanem egy intézményrendszer kialakulása vette kezdetét. Egyrészt a betegeket, másrészt az időseket ápolták ezen keretek között.²³⁴

Kálvin az egyházi rendtartás szerint 4+1 fővel képzelte el a szociális gondoskodást. Elképzelése szerint a rászorulókat két jól elkülöníthető helyen kell ápolni. Az egyiken javasolja a betegek, folyamatos ápolást igénylő szenvedők gondozását, a másikban pedig a munkaképtelen öregek, özvegyek és árvák ellátását. Egy harmadik, különálló helyiség szükségességéről is szól, ahol az utazók, menedéket keresők találhatnak nyugalmat, amit rajtuk kívül senki sem vehet igénybe.²³⁵ Eme feladatkör ellátására Kálvin Institutiójában is találunk utalást, az óceyház diakónusi tiszteire utalva (IV.4.7.).

Kálvinnál a diakónia, a római katolikus egyházzal ellentétben önálló hivatás, jogkörökkel és feladatokkal ellátva. Míg ez utóbbiban a pappá szentelés előtti szolgálatot jelentette az egyházban. Kálvin apostoli felelősséget kapcsolt a tisztséghez.²³⁶

Kálvin „*A betegek látogatásáról*”²³⁷ szóló rövid irata szintén érinti témánkat, ugyanakkor ennek mondanivalója inkább a lelkigondozás témaköréhez áll közelebb. Kálvin

²³⁰ RGG, Band 2, Tübingen, 1999, szócikk: *Diakonie*, ALBRECHT, Ruth, 785–786.

²³¹ Lexikon für Theologie und Kirche, Band 3, Freiburg im Breisgau, 2006, szócikk: *Diakonie*, SEIBERT, Horst, 185.

²³² Kálvin 1541-ben négy lelki hivatalt állapított meg. Lelkipásztorok (ministres), akik az igehirdetést és lelkigondozást végezték. Doktorok (docteurs), akik tanítottak. Vének (anciens), akik a világi tanácstestületek tagjai voltak, és az egyházfegyelemre felügyeltek. Diakónus (diacres), akik a szegényekről gondoskodtak. In Heussi, i.m., 327.

²³³ MCGRATH, Kálvin, 93.

²³⁴ DANKBAAR F., von Willem, *Calvin. Sein Weg und Werk*, Hamburg, 1976, 84.

²³⁵ KRIMM, Herbert (Hg.), *Quellen zur Geschichte der Diakonie, I–II*, Stuttgart, 1965, 40.

²³⁶ uo.

ebben a kis iratban foglalja össze a betegek látogatásának fontosságát. A lelkipásztor legfontosabb feladatai egyikének tekinti, mert az „Úr beszédével” kell vigasztalni. A betegség előrehaladott állapotában azért van szükség a vigasztalás eme formájára, mert a betegek félnek. A lelkésznek Jézus irgalmát kell hangsúlyozni.

Mielőtt Kálvin írásai alakot öltöttek, és azok Genfben megvalósulni látszottak, Strassburgban is kialakultak a szegények gondozására vonatkozó rendelkezések. Ezek a rendelkezések már érvényben voltak, amikor Katharina Zell lelkigondozói és diakóniai attitűdjét visszatükröző iratai megszülettek. Az 1523-as városi rendelkezés 41 pontban foglalta össze a szegények, betegek, árvák és koldusok megsegítésére vonatkozó rendelkezéseket. Ezek szerint négy felelőst jelöltek ki. Az ő feladatuk a városban történő koldulás leállítása volt. Négy fő ápolót is választottak, akik Isten akarata szerint legalább két évig voltak kötelesek ellátni szolgálatukat.²³⁸ A rendelkezés harmadik és negyedik pontjában kilenc bátor ember megnevezésére hoz szabályozást. Ők a város kilenc gyülekezetéhez kapcsolódva esküvel pecsételt szolgálatuk során rendszeresen felkeresik a szegény embereket.²³⁹ A rászorulókat felkeresésében a lakosok bejelentései is segítettek. Az alamizsnából élőknek egy jelet kellett magukon viselni nyilvános helyen. Amennyiben nem megfelelő társaságban, például szórakozóhelyen tartózkodtak csökkentették a támogatást. Külön regiszter foglalta magában az ún. „jel nélküli” rászorulókat, akik szégyellték viselni a megkülönböztető ismertetőt.²⁴⁰ Azt az alamizsnára szorulókat, aki nem fogadta el a számára felajánlott munkát, azonnal kitiltották a városból.²⁴¹

Strassburgban a város vezetősége nem hagyta magára a rászoruló embereket. Az újonnan megalakuló gyülekezetek is feladatuknak tekintették, bibliai utasítás alapján gondoskodni az elesettekről. A konkrét esetekről mégis keveset tudunk. Még mielőtt Kálvin alaposan kidolgozott tanai Genfben megvalósultak volna, illetve mielőtt a strassburgi magisztrátus igyekezett a szegények sorsát egy jól megszervezett hálózattal kézben tartani, Katharina Zell is derekas részt vállalt a menekültek és betegek ellátásában, illetve vigasztalásában. Lelkigondozóként és diakónusként is tevékeny volt. Ennek példája két nyomtatásban megjelent írásában is előttünk áll.

²³⁷ KÁLVIN János, *A betegek látogatásáról*, in Kálvin János kisebb művei, Czeglédy Sándor (ford.), Pápa, 1912.

²³⁸ KRIMM, i.m., 23.

²³⁹ Strassburgban kilenc új hitet követő gyülekezet volt a reformáció idején: Münster, St. Stephan, St. Martin, St. Thomas, St. Claus, St. Aurelius, Jung St. Peter, Alt St. Peter, St. Andreas. „Aus der Armenordnung der Stadt Straßburg von 1523”, in KRIMM, i.m., 23.

²⁴⁰ KRIMM, i.m., 5.

²⁴¹ uo., 26.

2.1 Levél a kentzingeni asszonyokhoz

2.1.1 Történeti háttér

Katharina Zell legelső nyomtatásban megjelent írása egy a Kentzingenben élő asszonyokhoz szóló röpirat. A röpiratok többségét a nép nyelvén fogalmazták meg, és azok egyszerű emberek informálására szolgáltak. A könyvnyomtatás elterjedésének köszönhetően a reformáció a röpiratok korszaka is lett. A kortárs szerzők egy-egy égető kérdést tárgyaltak röpirataikban, és közölték véleményüket azzal kapcsolatban. A központban a mindennapi történések álltak.²⁴² Amikor 1524-ben tetőpontjára hágott a reformátori röpiratok száma, Katharina Zell is megjelentette első írásait. Talán Argula von Grumbach²⁴³ volt rá nagy hatással, akinek a műveiből megjelent egy összefoglaló kötet 1524-ben.²⁴⁴

Katharina Zell röpiratát 1524. július 22-én Kentzingen városának szenvedő, keresztyén asszonyaihoz címezte „*Den leydenden Christgläubigen weyberen der gmein zu Kentingen*”.²⁴⁵ Ez a levél azon történelmi események hatására született meg, hogy a menedékjog ellenére több mint 120 reformátori elveket valló kentzingeni férfit akadályozott a Habsburg hatalom a hazatérésben. A város negyven kilométerre fekszik Strassburgtól. A kiutasított protestáns lelkészt, Jacob Ottert kétszáz férfi kísérte szolgaságba vezető útjára. A császári csapatok azonban nem engedték őket vissza a városba.²⁴⁶ Katharina Zell megközelítőleg hatvan embernek adott menedéket a parókián, és egy közelben fekvő megüresedett ferences kolostort is a rendelkezésükre bocsátott.²⁴⁷ Közel négy hétig gondoskodott róluk. Sorsuk és családjuk aggodalma annyira foglalkoztatta, hogy 1524-ben vigasztaló iratot fogalmazott meg a kentzingeni asszonyoknak a következő címmel: „*A kentzingeni gyülekezet szenvedő és krisztushívő asszonyainak, testvéreimnek a Krisztus Jézusban*”.²⁴⁸

²⁴² HALBACH, i.m., 49.

²⁴³ Argula von Grumbach (kb. 1492–1563) a reformáció első női publicistája volt, Kunigunda bajor hercegnő udvarhölgye. Népszerűségére 1523-ban tett szert, amikor az ingolsdadi egyetemről Arsacius Seehofert eltávolították az új hit pártolása miatt. Argula levelet írt az egyetem rektorának, melyben védelmezte a fiatal mestert, és követelte visszahívását. Lutherrel rendszeresen váltott levelet, és röpiratai, versei nagy számban maradtak ránk. HALBACH, i.m., 52.kk

²⁴⁴ CONRAD, i.m. 59.

²⁴⁵ ZELL, Katharina, „*Den leidenden christgläubigen Weibern der Gemein zu Kentzingen, meinen Mitschwestern in Christo Jesu*” in MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 4–13.

²⁴⁶ OBITZ, i.m. 377.

²⁴⁷ KAUFMANN, i.m., 190.

²⁴⁸ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 4 (A1v).

Katharina ezt az iratát a következőképpen írta alá: Katharina Schütz, aki Matthäus Zell, Isten igehirdetőjének felesége.²⁴⁹ Eszerint nem szégyellte kilétét, és büszkén hivatkozott férjére, aki talán legitimálhatta tevékenységét. (Lentebb találkozunk ennek ellenkezőjével is.) Iratát számos kortársa, polgártársa elismerte. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a Wolfgang Köpffel gondozásában megjelent első strassburgi kiadás után még ebben az esztendőben, november 18-án Philip Ulhart augsburgi nyomdájában született meg a második kiadás. A két kiadás közötti különbség csupán a helyesírás, a címlapok különbözősége volt, valamint az, hogy ez utóbbi arab számokkal, míg az első római számokkal jelölte a bibliai helyeket.²⁵⁰ Az irat ismertségének másik bizonyítéka pedig az, hogy Johannes Kessler, St. Gallen prédikátora Debórához, Fülöp négy lányához és Argula von Grumbachhoz is hasonlította egy levelében Katharina Zell tehetségét erre az írására hivatkozva.²⁵¹

Nem sokkal ezután hatalmas nyomorúság lett úrrá a városon. 1525-ben kitört a parasztháború.²⁵² A lázadók a reformatori iratokból nyertek bátorságot ahhoz, hogy hangot adjanak véleményüknek. Strassburg háromezer menekültnek nyújtott otthont. A városi szociális gondozó Lukas Hackfurt, másik két asszony és Katharina Zell szerveztek szállást, és biztosítottak élelmet a hajdani ferences kolostorban és magánházaknál.²⁵³ Fél esztendeig tartott ez az állapot, utána hazatérhettek a menekültek.²⁵⁴

2.1.2 A szöveg bemutatása

Levelében a köszöntő szavak után együttérzéséről biztosítja a szenvedő asszonyokat Katharina Zell. Arról ír, hogy éjjel-nappal arra kéri Istent, részesítse erős hitben az asszonyokat, hogy ne veszítsék el bizalmukat, hanem higgyenek Isten legyőzhetetlen szavában. Testvérként szólítja meg őket a Krisztus Jézusban, akik Isten bátorító Igéjének köszönhetően türelemmel viselik a szenvedést.²⁵⁵ Ezt a kitartást gyermekeinek ajándékozta a Mindenható, és ezek az asszonyok minden bizonnyal ehhez a megváltott körhöz tartoznak.

²⁴⁹ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 13 (A8v).

²⁵⁰ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 3.

²⁵¹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 2.

²⁵² BANTON, i.m., 64.

²⁵³ OBITZ, Marion, i.m., 378.

²⁵⁴ BANTON, i.m., 65.

²⁵⁵ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 5 (A2r).

Isten gyermekei, a világ gyermekeivel szemben, megtapasztalják Uruk csodálatos cselekedeteit, jóllehet sokszor mindez nem emberi logika szerint történik. Ezt két igeszakasszal is indokolja: *"Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, és a ti utaitok nem az én utaim – így szól az Úr."* (Ézs 55,8) *"Én adok halált s életet, összezúzok és gyógyítok, nincs ki megmentsen kezemből."* (Deut 32,39)²⁵⁶ A szenvedés nem az elhagyatottság jele, hanem éppen annak, hogy ők Isten gyermekei. Sorsukat Ábrahám életével hasonlítja össze, akinek csaknem saját fiát kellett feláldoznia. Párhuzamba állítja Izmael és Izsák sorsát. Izmaelnek, akárcsak a világ gyermekeinek, örökség nélkül menekülnie kellett. Ezzel szemben a törvényes gyermekre és apjára, emberi szemmel nézve atyához nem méltó tett, még nagyobb próba várt: áldozat és halál.²⁵⁷

Szeretteink elvesztését nagyon nehéz feldolgozni. Isten Igéje mégis a halál utáni feltámadást és életet tanítja nekünk. János evangéliumából származó igeszakaszokkal támasztja alá vigasztaló és hitet erősítő szavait: *„Én vagyok a feltámadás és az élet, aki hisz énbenem, ha meghal is, él.”* (Jn 11,25); *„Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, annak örök élete van, és én feltámasztom őt az utolsó napon.”* (Jn 6,54) Katharina Zell ezt követően még tovább fokozza a valódi hívő lét és az örök élet feltételét. Igehelyre történő utalás nélkül parafrázál: nem méltó az ember Isten országára, ha mindenét (apját, anyját, feleségét, férjét, gyermekét), nem képes elhagyni az evangéliumért.²⁵⁸ A legrosszabb lehetőséget vázolja fel a vigasztalni kívántak előtt. Még szó sincs a férjek végleges elvesztéséről, mégis a halállal történő szembenézést és annak egyértelmű legyőzhetőségét bizonyítja.

Nyomatékosan kéri testvéreit, gyakran gondoljanak Isten szavára. Csakis akkor válik az Ige megtapasztalhatóvá, ha szívükben hordozzák azt. A szenvedés által még inkább Krisztushoz tartozóvá válhat az ember, mert Krisztus is szenvedett. Ebben a szenvedésben boldogabbnak tekinti magát minden strassburgi nemesnél, akik arany ékszereket viselnek, de még a római császár feleségénél is, *„mivel tudom, és bizonyos vagyok abban, hogy egyedül az ilyen dolog (= szenvedés) a legvalóságosabb jele az Atya szeretetének”*.²⁵⁹

Isten ilyennemű tanításának a célja, elszakadni a világtól, és egyedül hozzá menekülni. A folyamatosan vétkező ószövetségi népnek is büntetés volt a része, de Isten soha nem vonta meg tőlük kegyelmét. Minket sem fog megfosztani ettől – bátorítja olvasóit

²⁵⁶ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 5 (A2v).

²⁵⁷ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 6 (A3r).

²⁵⁸ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 7 (A3v).

²⁵⁹ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 8 (A4v).

Katharina Zell – ahogyan Ábrahámnak, Izsáknak, Jákobnak és Dávidnak is megígérte. Míg a korábbi sorokban a szenvedés az isteni gyermekség jeleként jelenik meg, itt további értelmet kap. A szenvedés a büntetés egyértelmű következménye is. Nem vetheti a mennyei Atya szemére az ember szenvedéseit, mert az gyermekségének, ugyanakkor hűtlenségének is az eredménye.²⁶⁰

Ismét „*kedves keresztyén asszonyoknak*”²⁶¹ szólítva a címzetteket, az elhangzottakat megfontolásra ajánlva újból Krisztus követésére szólít fel az író. Ez a követés egyszerre jár örömmel és szenvedéssel is, aminek nem szabad ellentmondani, hanem türelemmel kell viselni. E helyen Ézsaiás szavaival erősíti meg mondanivalóját: „*Ne félj, mert nem vallasz szégyent*”. (Ézs 54,4) „*Egy rövid szempillantásra elhagytalak, de nagy irgalommal összegyűjtelek. Túláradó haragomban egy pillanatra elrejtettem előled arcomat, de örök hűséggel irgalmazok neked - mondja megváltó Urad.*” (Ézs 54, 7–8) Katharina Zell azonnal enyhít a kemény ézsaiási igén, és Isten elrejtett arcát magyarázza. Mintha ezek az asszonyok egy ablakon keresztül keresnék most Urukat, aki az ablakot tartó fal előtt áll, ezért az ő nézőpontjukból nem látható. Isten kegyelme örök, még ha nem is érzékelhető tisztán, ahogyan az ének szava sem hallható egyértelműen a viharban, mégis kristálytisztán felhangzik. A harmadik példája Krisztusra vonatkozik, őt sem látja a világ, mégis az övével van.²⁶²

Isten hűségének bizonyítása után, levelének végén, újból visszatér Ábrahám példájához. Ezzel a keretes szerkezettel ismét a hit megpróbálásának a témája kerül az olvasó elé. Ahogyan Ábrahám, úgy a kentzingeni asszonyok hite is próbának van kitéve azért, hogy közelebb kerüljenek Istenhez. „*Ne ijedjete meg, mert ez lelki harc, így kell lennie, mert a hit nem hit, ha nem próbálják meg.*”²⁶³ Vigasztalását Katharina Zell nem akarja tovább folytatni. A szenvedés türelmes viselésére és a lélek gyümölcseire, a lelki örömeire hívja fel a figyelmüket, majd két boldog mondással magyarázza ezt az örömet: „*Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. ... Boldogok, akiket az igazságért üldöznek, mert övék a mennyek országa.*” (Mt 5,4; 10)

Végezetül tökéletességre int, majd 1524. július 22-ére datálja levelét, Mária Magdolna napjára, ami péntekre esett. Katharina Schützként, Matthäus Zell feleségként

²⁶⁰ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 9 (A5r–A5v).

²⁶¹ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 10 (A5v).

²⁶² ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 11 (A6v).

²⁶³ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 12 (A7v).

hivatkozik magára, aki Isten gyermeke, a strassburgi keresztyén gyülekezet tagja és testvér a Krisztusban.²⁶⁴

2.1.3 A vigasztalás lépései

Katharina Zell négy fő teológiai fogalmat emel ki a kentzingeni asszonyoknak szóló vigasztaló hangvételű levelében. Ezek segítségével kívánja elérni célját. Az első: „*Isten gyermekei vagytok*”.²⁶⁵ Szembeállítja a világ gyermekeit az Atya gyermekeivel. Eme párhuzammal világossá kívánja tenni, Isten gyermekei másként cselekszenek, mivel Atyjuk velük is másként cselekszik, mint a világ az övéivel, ahol csak a testi ember van szem előtt. Isten gyermekeinek nézőpontja más kell, hogy legyen az őket érő próbákat illetően, mint a világiaknak. Ezt magyarázandó számos bibliai példát említ az író,²⁶⁶ majd Ábrahám két fián keresztül próbálja a gyermekség fogalmát még érthetőbbé tenni olvasói számára. Ábrahám ősatyát egyúttal minden hívő atyjának is tekinti. Ábrahám kétszeresen is példa a keresztyén ember számára. Egyrészt, mint Atya, aki különbséget tett törvényes és törvénytelen gyermeke között, és azok jogállásának megfelelően járt el velük. A Mennyei Atya igazsága is ehhez hasonlítható. A kentzingeni asszonyoknak nem kell tartaniuk az ítélettől, ők egyértelműen a törvényes gyermekek csoportjába tartoznak. Másrészt példa Ábrahám az Úrnak feltétlenül engedelmeskedő gyermek képében is. Isten igaz gyermeke, még akkor is elfogadja Atyja utasítását, ha az kegyetlennek tűnik. Nem tudhatja előre Atyjának szándékát.

Az *Istenbe vetett bizalom* a második fogalom, ami a vigasztalást hivatott szolgálni. Ahogyan a gyermek feltétlen bizalmat táplál szülei iránt, úgy Isten gyermekeinek sem a félelem uralja lelkét.²⁶⁷ Az igazi Istenre hagyatkozást gyakorolni kell. Az ige folyamatos tanulmányozása, komolyan vétele segít a szükségét szenvedőnek. Többször felhívja erre a figyelmet Katharina Zell. A bizalom kialakulásának, mélyítésének a forrása egyedül Isten ígéje. Csakis ennek segítségével, a világi kötöttségeket levetve, lehet kiteljesíteni az Istenbe vetett bizalmat.

²⁶⁴ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 13 (A8v).

²⁶⁵ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 5–7 (A2r–A3v).

²⁶⁶ Ézs 55,8; Deut 32,39; Róm 8,5–8; Ef 2,8.

²⁶⁷ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 7–9 (A3v–A5r).

Az isteni gyermekség és feltétlen bizalom bátorító fogalmak. Harmadikként egy nehezebb következik: a *szenvedés*.²⁶⁸ A teológiában a szenvedés nem egyértelmű rosszat jelent. Egyrészt a bűnök jogos következménye. Másrészt a bűnökből megváltását hozó cselekedet eredménye. A szenvedés soha nem értelmetlen és ok nélküli. Egyik irányt sem feledve mutat rá Katharina Zell a szenvedés értelmére. A szenvedést az asszonyok bűnének eredményeként tekinti. Nem pátyolgatva vigasztal. Nem rejtegeti előttük bűnös voltukat. Nem rajtuk kívülálló eseményeket kell elviselniük. Teljes mértékben részesei a történeteknek, így a szenvedésnek is. A lelkeszeleség nem kisebbiteni szeretné ezzel terhük súlyát, hanem annak felelősségteljes hordozására utal. Ennek egyik eszköze a türelem.²⁶⁹ A türelem egyértelmű példaképe a szenvedéseit alázatosan felvállaló Jézus Krisztus, az értünk kereszthalált halt Megváltó. Ennek a Krisztusnak a példája követésre kell ösztönözze az Atya gyermekeit.

Krisztus követésében teljeseedik ki a vigasztalás kifejezése.²⁷⁰ Ez a követés nehézségekkel jár. Krisztus súlyos keresztjét kénytelen magára venni örökségül az őt követni akaró. Ezt a keresztet magától vállalta értünk, és örökségül is hagyta ránk. Mégis kéri Atyját a Megváltó, segítse gyermekeit ennek hordozásában, mert magánál akarja tudni az övét. *„Atyám, azt akarom, hogy akiket nekem adtál, azok is ott legyenek velem, ahol én vagyok, hogy lássák az én dicsőségemet, amelyet nekem adtál, mert szerettél engem már a világ kezdete előtt.”* (Jn 17,24) Ez az összetartozás a szenvedésben és az örömben is jelen van, így az egész Krisztus követésben. Nem jó ennek a tehernek ellent mondani – írja Katharina Zell – türelemmel kell viselni, mivel Istennek tetsző mindez. Türelmüket megerősítendő Pál szavait használja: *„Emberi erőt meghaladó kísértés még nem ért titeket. Isten pedig hűséges, és nem hagy titeket erőtlön felül kísérteni; sőt a kísértéssel együtt el fogja készíteni a szabadulás útját is, hogy elbírátok azt viselni.”* (1Kor10,13)

²⁶⁸ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 9–10 (A5r–A5v).

²⁶⁹ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 9 (A5v).

²⁷⁰ ZELL, *Den leidenden christgläubigen*, 10–11 (A5v–A7r).

A kentzingeni asszonyoknak írt vigasztaló irat fedőlapja²⁷¹

2.2 Vigasztaló irat Felix Armbruster számára

2.2.1 Keletkezési körülmények

Katharina Zell legutolsó publikált műve is lelkipozíciós célt szolgál. Ennek címe: „*Den psalmen miserere*”.²⁷² Ezt a három részből álló iratot annak felirata szerint egy bizonyos személynek, Felix Armbrusternek írta.²⁷³ Felix Armbruster 1548-tól volt Strassburg város magisztrátusának tagja, és emellett a XIII-ak bizottságának munkájában is részt vett. A XIII-ak tanácsa a külügyekkel volt hivatott foglalkozni.²⁷⁴ Armbruster egyébként a városban működő ún. „szigorú” evangélikus gyülekezet egyik tagja volt. Ez a gyülekezet Bucer

²⁷¹ http://www.kindergottesdienst-baden.de/reformation/pers/K_zell/img/4-Trostschrift.jpg letöltés ideje: 2010. június 10.

²⁷² ZELL, Katharina, *Den Psalmen Miserere*, in MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 310–365.

²⁷³ Az iratban található zsoltármagyarázatokat Katharina Zell saját bevallása szerint már korábban, illetve folyamatosan fogalmazta, amikor szomorú élethelyzetben volt. Ekkor talált alkalmat gondolatainak más számára történő alkalmazására, ezért küldte el azokat Felix Armbrusternek. ZELL, *Den psalmen miserere*, 314 (A6v).

²⁷⁴ BRADY, i.m., 314.

vezetésével szigorúbb egyházfegyelmet tartott érvényesnek magára nézve, mint a többiek, akik a városi tanács által meghatározott szabályokat követték.²⁷⁵

Abban az időszakban, amikor a levél a ma is olvasható formában eljutott Felix Armbrusterhez, a címzett leprás volt. Ez az irat nyomtatásban csak 1558-ban jelent meg, nemcsak Armbruster, hanem minden olvasó vigasztalására, tartalmazva az Armbrusternek szóló levelet, két zsoltármagyarázatot és a Mi Atyánk magyarázatát is. Ezt az 1558 augusztusában megjelent kiadást nem követte másik, és a kiadás helye is bizonytalan, feltehetőleg Strassburgban adták ki. A szöveg 1579-ben készült másolata Benedicht Stockernek köszönhetően fennmaradt, és ma a Zürichi Városi Könyvtárban (Züricher Zentralbibliothek) őrzik.²⁷⁶

A rászorulóhoz, Armbrusterhez, kézirat formában jutott el, mivel nagy nyomorúságot kellett elviselnie. A befolyásos tanácsost ugyanis 1553-ban hivatalosan felszólították, hogy betegsége miatt hagyja el a várost. Kérését – miszerint nem szeretne eltávozni házából, mert leánya otthon ápolná – elutasították, és így a város falain kívül elhelyezkedő „szégyenházba”, karanténba távozott.²⁷⁷ Barátja, Katharina Zell száműzetésének kezdetén a tilalom ellenére is gyakran meglátogatta, de később folyamatos ápolásra szoruló unokaöccse gondozása miatt egyre ritkábban jutott el hozzá. A beteg szenvedéseinek hordozásában ezzel a vigasztaló jellegű irattal kívánt részt vállalni.²⁷⁸

A „*Den psalmen miserere*” három jól elkülöníthető részre tagolható. Az első a legrövidebb a Felix Armbrusternek írt személyes hangú levél. Ennek keletkezése datálható a legkésőbbi időpontra, 1558-ra.²⁷⁹ Ezt követi egy meditáció az 51. zsoltár alapján, amit a 130. zsoltár rövid parafrázisa követ. Majd az 51. zsoltárt egy rövidebb változatban mutatja be. Ezek részletes bemutatását e dolgozat 4. fejezetében lehet megtalálni, ahol a biblíamagyarázat és reformáció, illetve Katharina Zell kapcsolatát mutatom be. Katharina Zell az 1540-es évek végén írhatta ezeket a zsoltármagyarázatokat, amikor saját maga is nagy szenvedéseket hordozott, utalva erre a magyarázatban is.²⁸⁰ A harmadik nagy egység pedig a Miatyánk magyarázatát tartalmazza.²⁸¹ Ez, amint a levél szövegének bemutatásában is olvasható, eredetileg speyeri asszonyoknak íródott. Strassburg és Speyer között kereskedelmi kapcsolat volt, hiszen Speyer a következő kereskedelmi központ volt lefelé

²⁷⁵ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 308.

²⁷⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 309.

²⁷⁷ BANTON, i.m., 72.

²⁷⁸ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 309.

²⁷⁹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 308.

²⁸⁰ ZELL, *Den psalmen Miserere*, 314 (A6v).

²⁸¹ ZELL, *Den psalmen miserere*, 341–365 (E4v–J3r).

haladva a Rajna mentén. A városban 1526-ban és 1529-ben birodalmi gyűlést tartottak, amely kapcsán erősödött a két város között a kapcsolat. Katharina Zell hallott az asszonyok panaszairól, az új hittel kapcsolatos kételyeiről, és mint merész, laikus reformátor írt nekik²⁸² a hit védelmének fontosságáról. Lényeges megjegyezni, hogy senki sem kérte Katharinát arra, hogy megírja ezt a szöveget. Feltehetőleg nem is ismerte személyesen címzettjeit, de helyzetükre felelősségteljesen tekintett. Bizalmáról biztosítja őket, és úgy tűnik, feljogosítva érzi magát a levél megfogalmazására a közös problémák miatt.

Elsie McKee kritikai kiadása szerint ez a rész a legidősebb, 1532-ben írta a lelkészeleség a speyeri asszonyoknak.²⁸³

2.2.2 A levél tartalma

A Felix Armbrusternek címzett levél előtt tizenkét rövid ígevers olvasható, amelyek közös vonása az, hogy bátorító, vigasztaló jellegűek.²⁸⁴ Ezeket követi a képviselőnek szóló levél.²⁸⁵ Ez üdvözléssel kezdődik, amelyben a címzett nevének kimondása előtt Isten dicsőségét hirdeti Katharina Zell. Isten kegyelmét és irgalmát a Jézus Krisztusban megjelenített szeretetében látja. Az Ő halála a szegények váltságára történt, feltámadása pedig az örök élet felől biztosít. Ennek örömeiben és vigasztalásában mi is részesülhetünk, és ennek a megváltó szeretetnek a megtapasztalását kívánja Katharina Zell barátjának, Felix Armbrusternek is.²⁸⁶

Gondolatban a betegséget szenvedővel van a levél szerzője, akit már harminc éve ismer, és most nem tud meglátogatni. Isten Lelkét kéri folyamatos vigasztalásra. Utasítja barátját, tartsa szívében az isteni szót.

Kifejti Katharina Zell, hogy feladatának tekinti a betegségben szenvedők segítségét és vigasztalását. Jézus parancsának tesz eleget a beteg ember és a fogságban szenvedők látogatásával a keresztyén hívő, majd ezt megerősítendő Pál szavaira hivatkozik: „*Vigasztaljátok tehát egymást ezekkel az igékkel*” (1Thessz 4,18). Még két igehelyre utalva (1Kor 1,3b–5; 1Thessz 5,14) megerősíti, hogy az egész Írás erre tanít minket: „*ilyen*

²⁸² MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 306.

²⁸³ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 305.

²⁸⁴ ZELL, *Den psalmen Miserere*, 310 (A2r). (Zsolt 77,1–2; 38,18; 25,16–18; 18,6a; Jób 7,11; Zsolt 32,3a; 32,5,7a; Ézs 42,6a; 49,8b; Zsolt 42,5; 43,5; Ézs 12,1).

²⁸⁵ ZELL, *Den psalmen Miserere*, 310–316 (A3r–B1r).

²⁸⁶ ZELL, *Den psalmen miserere*, 311 (A3r).

*szeretetet és szolgálatot tanúsítsunk felebarátainkkal szemben, mint egy testnek a tagjai, akik segítenek egymás terhét hordozni.*²⁸⁷

Katharina Zell sorai szerint tudja, milyen nehéz a betegség hordozása, ezért közeledik hozzá, Felix Armbrusterhez is vigasztaló szavakkal.²⁸⁸ Tudja, hogy elhagyta egész családját, még barátai is. Mégis Isten atyai szeretetére emlékezteti, aki azért adta neki ezt a betegséget, hogy emlékeztesse bűneire és egyúttal Krisztus megváltó keresztyére. Mindemellett tudatában van az író annak is, mennyire nehéz elviselni a betegség testi kínjait, a szünni nem akaró fájdalmakat. Csak lelki vigasztalással szolgálhat a számára, ami segíthet a testi gyötrelmek hordozásában. Ezért előkereste néhány évvel ezelőtt írt régi könyvecskéjét, iratát. Ezek számára is segítségül szolgáltak a nehéz időkben. Ezekből, a leírás szerint, két zsoltárt választott ki, az 51. és 130. zsoltárt. Ezen zsoltárok imádkozása és parafrázálása során Isten atyai módon megvigasztalta őt.²⁸⁹ Ezért küldi most neki is ezeket a levélben, ugyanis reméli, hogy vigasztalást nyer általa.

A két zsoltár mellett közli még a Mi Atyánk magyarázatát, amit hajdan két istenfélő speyeri asszonynak írt *„akik arra panaszkodtak, hogy nem tudnak Isten akarata szerint élni”*.²⁹⁰

Katharina Zell saját vallomása szerint nagyon sok Isten és közte zajlott beszélgetést lejegyzett még a korábbi negyven évben, és örül, hogy ezeket most más vigasztalására is hasznosíthatja. Megemlíti korát is, már hatvanéves, ezzel bizonyítandó, hogy sokat élt, és sokat megtapasztalt a szenvedésből, de Isten kegyelméből is.

A levél végén ennek az Istennek kegyelmébe ajánlja a címzettet, közli a pontos dátumot, ami július 15., és mint régi ismerőse, hitbeli testvére zárja sorait.²⁹¹

A Felix Armbrusterhez szóló vigasztaló irat második része egy terjedelmesebb, huszonnégy oldalt felölelő meditációt tartalmaz.²⁹²

Katharina Zell felelősséget érzett a szükségét szenvedők iránt, és mély együttérzéséről tanúskodik a lelkipásztor jellegű irataiban. Önzetlen segítsége nemcsak a kétékezi munkában, gyakorlati diakóniában mutatkozott meg. Írásaival szüntelenül vigasztalta ismert és ismeretlen címzettjeit. Hogyan sikerült mindezt ilyen széles körben

²⁸⁷ ZELL, *Den psalmen miserere*, 312–313 (A5r).

²⁸⁸ ZELL, *Den psalmen miserere*, 313 (A6r).

²⁸⁹ ZELL, *Den psalmen miserere*, 314 (A6v).

²⁹⁰ ZELL, *Den psalmen miserere*, 315 (A8r).

²⁹¹ ZELL, *Den psalmen miserere*, 316 (B1r).

²⁹² ZELL, *Den psalmen miserere*, 317–340 (B1v–E4r).

megvalósítani? Feltehetőleg nemcsak a város volt a „tolerancia szigete a világban”, hanem a Matthäus Zell által vezetett parókia is.²⁹³

²⁹³ BEUYS, Barbara, *Die Pfarrfrau: Kopie oder Original?* in GREIFFENHAGEN, Martin (Hg.), *Das evangelische Pfarrhaus. Eine Kultur- und Sozialgeschichte*, Stuttgart, 1984, 47–61, 50 .

3. A házasság kötelékében

A reformáció hatására az újfajta írásértelmezésnek köszönhetően – amely az eredeti szöveg tanulmányozásának segítségével a gyökerekig nyúlt vissza – a reformátorok az ember megigazulását többé nem a jócselekedetek által látták biztosítottak, hanem egyedül Krisztus kegyelme által.²⁹⁴ A tökéletes életformának tartott önmegtagadó és aszketikus szerzetesi életvitel nem jelentett előnyt az üdvözülésnél a házasságban élőkkel szemben, akik a nemi kívánságoknak is hódoltak. A protestánsok szerint a házasság volt az ideális életforma, amelyben legálisan élhette meg a keresztyén ember a szexualitást.²⁹⁵ Elvetették a sok esetben kettős morál kísérté kolostori életet. A házas vagy nőtlen/hajadon állapot nem megkülönböztető tényező Isten előtt – vallották. Isten a hitet vizsgálja, nem családi állapota alapján ítéli meg az előtte álló embert. Nemcsak a szerzeteseket és papokat hívja el – vélték a reformátorok – a házasság is hivatás, ami a teremtetési rendhez tartozik, és életünk elengedhetetlen része. Éppen ezért nem az egyházi, hanem a világi többség hivatott foglalkozni a házasságot érintő kérdésekkel.²⁹⁶ A házasság a világi dolgok közé tartozik. Luther szerint is, de ez nem jelenti azt, hogy Istennek semmi köze ne lenne hozzá. Ugyanúgy Ő tartja irányítása alatt, ahogyan a világi hatalmakat is.²⁹⁷ A házasság utáni vágy teremtetésünktől fogva bennünk van, Isten ültette azt az emberbe. A bűneset következtében azonban sokszor nem képes az ember megtartani házassági esküjét. Ezért biztosítani kell az ártatlan félnek az újbóli házasság lehetőségét. Luther új értelmezésének köszönhetően a házasságra vonatkozó kérdést is újra kellett gondolni.²⁹⁸ Felfogása szerint a házasság szent állapot, mindkét fél számára új lehetőséget jelent, amit egymás megbecsülése és a szeretet fog össze. A házasságban a nőnek nincs alárendelt szerepe, hanem férje lelki társa és a ház úrnője. A család a társadalom legkisebb egysége, amelyben lehetőség van a szociális normák elsajátítására.²⁹⁹

A házasságot a reformátorok a római katolikus egyházzal ellentétben nem tekintették szentségnek. Kálvin ennek okát képszerűen magyarázza fő művében, a *„Keresztyén vallás*

²⁹⁴ CONRAD, *Aufbruch der Laien – Aufbruch der Frauen*, i.m., 9.

²⁹⁵ HUFTON, Olwen H., *Frauenleben: eine europäische Geschichte 1500–1800*. Frankfurt am Main, 1998, 94.

²⁹⁶ HENZE Barbara, *Kontinuität und Wandel der Eheverständnisses im Gefolge von Reformation und katholischer Reform*, in Conrad Anne. (Hg), "In Christo ist weder man noch weyb", Münster, 1999, 129–151, 130.

²⁹⁷ uo.

²⁹⁸ HENZE, i.m., 131.

²⁹⁹ WESTPHAL, i.m., 155.

rendszerében”.³⁰⁰ A házasság Isten rendelése, jó és szent: „*De hiszen a földművelés, építészet, csizmadiaság, borbélymesterség szintén Isten törvényes rendelkezései, de azért mégsem sákramentumok. Mert a sákramentumban nemcsak az kívántatik meg, hogy Isten műve legyen, hanem hogy Isten által rendelt külső szertartás legyen az ígéret megerősítésére. Hogy a házasságban semmi ilyen nincs, a gyermekek is belátják.*”(IV.19.34.) A római katolikus egyház szerint ezzel a protestánsok elvilágiasították a házasságot, mivel elvették sákramentum jellegét. Itt pontosítani kell a kritikával szemben, miszerint a házasság Istentől származik, ahogyan a világi felsőbbség is, amely keresztyén alapelvek szerint működik.

A reformátorok szerint a házasságkötés bármely szerződéshez vagy jogközösséghez hasonlítható, ezért azt nem az egyházi jog hivatott szabályozni. Az új értelmezés következtében az új hitet követő fejedelmek csupán vagyoni közösségnek tekintették a házasságot, és a házassági bíráskodást állami hatáskörbe kívánták vonni. A gyakorlatban mindez másként valósult meg. A protestánsok lett német városokban a helyi közösségekre vonatkozó zsinati határozatok és egyházi törvények szabályozták a házasság ügyét is. Ezeket a törvényeket az egyházkormányzati pozícióhoz jutott világi felsőbbség alkotta, és ugyanez a testület hozott döntést a házassággal kapcsolatban felmerült ügyekben is.³⁰¹

A tridenti zsinat (1545–1563) hetedik ülésén, 1547. március 3-án foglalkozott a házasság kérdésével. A házasságról szóló dekrétumot „*Tametsi*” (Ámbár), azonban csak a huszonnegyedik ülés alkalmával, 1563. november 11-én fogadták el. Ebben a házasság sákramentum jellegét ismét megerősítették. A lutheri értelmezéstől elhatárolódva örökkévalónak és feloldhatatlannak kiáltották ki a házassági szövetséget.³⁰² További rendelkezése volt még a határozat szövegének, hogy a házassági ügyeket az egyházi bíróságra bízta, szerzetesek és világi papok sem köthettek házasságot, és csak az egyház által bejegyzett házasságot tekintették érvényesnek. A szertartás előtt a templomban ki kellett hirdetni a házasulandók nevét. Újat hozott még a zsinati döntés abban a tekintetben is, hogy a nőnek is ki kellett mondania az igent.³⁰³ (Korábban részükről a nyilvános „igen” elhangzására egyáltalán nem volt szükség!) Két tanúra is szükség volt. Ezzel a titkos házasságoknak, a titokban kiszolgáltató sákramentum érvényességének vetettek véget.³⁰⁴

³⁰⁰ KÁLVIN János, *A keresztyén vallás rendszere*, Budapest, 1995.

³⁰¹ HERGER Csabáné, *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig*, Pécs, 2006, 32.

³⁰² HENZE, i.m., 131.

³⁰³ uo., 132.

³⁰⁴ MACCULLOCH, i.m., 933.

A római katolikus egyházban nem lehetett újránházasodni. A kánonjog elismerte az ágytól és asztaltól való szakítást, de új házasságot nem engedélyezett.³⁰⁵ A protestánsok engedélyezték az újránházasodást, amennyiben a házasságtörés bizonyított volt, illetve ha az egyik fél otthagya a másikat, de minden esetben csak a sérelmet elszenvedett félre volt mindez érvényes.³⁰⁶ Luther még egy olyan megjegyzéssel is kiegészíti mindezt „*Vom ehelichen Leben*” című írásában, miszerint a leány apja is felbonthatja a házasságot, ha abba nem egyezett vagy nem egyezne bele.³⁰⁷ Az új egyházban a szerzetesi életforma nem kínált konkurens lehetőséget a házassággal szemben, és nem tekintett legnagyobb kincsként a szüzességre.

A római katolikus egyház szerint az Istennek szentelt étellel és cölibátussal közelebb lehet kerülni Istenhez. A reformációt pártolók pedig úgy vélték, a lelkészek a házasság által közelebb kerülnek az emberekhez.³⁰⁸ A reformátorok első generációjának házassága egyháztörténeti jelentőséggel bír, és szociális – valamint mentalitásbeli változásokat is hozott magával. A cölibátus feloldásával megtörtént a lelkészek polgárosodása. Ezzel a házasság intézménye fel, a lelkészi szerep pedig némileg leértékelődött. Megjelent a bizonyos funkciókat ellátó „Pfarramt”, a lelkészi hivatal.³⁰⁹ A lelkészek házassága, és ezáltal a lelkészfeleség is a lelkészi hivatalhoz tartozott. Egyúttal nagy kihívást is jelentett a feladat, hiszen egy olyan életformát jelenített meg, amit eddig még senki sem gyakorolt. Több mint feleség, kevesebb, mint klerikus. A lelkészfeleség modell, mintakép lett.³¹⁰ A házasság nem volt többé szükségmegoldás, hanem a keresztyének egyetlen, helyes életformája.³¹¹ A házasság szimbólum lett, az új hitet reprezentálta, amely bibliai hagyományokon alapult.³¹² Óriási társadalmi hatással járt a papok házassága: új fénybe helyezte a családi életet. Ezzel nem lettek a nők egyenjogúak a férfiakkal, de helyzetük megváltozott, és a családon belül meghatározóbb szerepet kezdtek birtokolni. A férfi uralkodott az üzletben, a mesterségben, a politikai életben. A nőknek nem volt részük a

³⁰⁵ WESTPHAL, i.m., 159.

³⁰⁶ WESTPHAL, i.m., 160.

³⁰⁷ LUTHER Márton, *Vom ehelichen Leben*, Luther Deutsch. Die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart, 7, Der Christ in der Welt (Hg.) Kurt Aland, Stuttgart, 1967, 284–307, 289.

³⁰⁸ CHRISMAN, i.m., 143.

³⁰⁹ KAUFMANN, i.m., 173.

³¹⁰ BOCK Gisela, *Frauen in der Europäischen Geschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München, 2000, 42.

³¹¹ SCHORN-SCHÜTTE, von Luise, *Gefährtin und Mitregentin*, in Freybe, Peter, *Frauen mischen sich ein*, (Hg.) Evangelisches Predigerseminar, Wittenberger Sonntagsvorlesungen, Wittenberg, 1995. 8.

³¹² KAUFMANN, i.m., 172.

társadalom ezen résziben, ők a családban tevékenykedtek. Kivételt az özvegyasszonyok jelentettek, akik férjük halála után átvették az üzlet irányítását.³¹³

A házasságra vonatkozó új teológiai alapvetések gyökere a cölibátus gyakorlatán esett számos folt volt. Nem volt nehéz kikezdeni a sok esetben szemet szűrő vétségeket. Csak strassburgi példákat említve is képet kapunk számos fogadalmat tett egyházi személy magánéletéről. A fogadalom ellenére sokszor nem tudták kordában tartani emberi ösztöneiket, ezzel megszegve ígéretüket. Thomas Murner, ferences barát, három pamfletet is írt a strassburgiakról, „agyafúrt” nők titkos kapcsolatairól. Testvérének, Johannak el is kellett hagynia a várost, miután a St. Peter templom lelkészét azzal gyanúsította, hogy számos polgárleányt is elcsábított. Murner igazságát bizonyítandó, még a kanonok házába is betört egy éjjel. Egy másik esetben, 1520 januárjában két tisztességes nő jelent meg a magisztrátus előtt azzal a váddal, hogy 3 klerikus, köztük a katedrális segédlelkésze éjfélkor betört hozzájuk.³¹⁴ Ilyen és ehhez hasonló eseteknek vetett véget a városban a papok házassága.

Az első házasság Strassburgban Bucer volt. Luther Márton három évvel előzte a meg házassága, már 1522-ben elvett egy hajdani apácát, Elisabeth Silbereisent.³¹⁵ Felesége halála után pedig Wibrandis Rosenblatt lett a hitvese, aki maga ekkor már a negyedik házasságot kötötte. Korábbi férje volt a humanista Ludwig Keller és a bázeli Johannes Oekolampad. Az ő halála utána Wolfgang Capito hitvese volt, aki révén került Strassburgba.³¹⁶ Bucer Márton, amikor 1523. július 20-án megjelent a városi tanács előtt, védőbeszédében kifejtette, hogy a cölibátus Isten ajándéka, ami szabaddá tesz a házassági kötelék alól. Akinek viszont nincs meg ez az ajándék, meg kell házasodnia, hogy kerülje a bűnöket. A választás szabadsága megadatott minden ember számára. Szerinte a házasság kétoldalú, felelősségteljes kapcsolat. Saját helyzetét hozza példaként, ha csak a nemi élet érdekelt volna, akárhány hölgyet választhatott volna, de ő mélyebb, állandóbb kapcsolatot keresett. Isten megalkotta a mindenséget – vélte Bucer, benne a nőt és a férfit, akik kiegészítik egymást. Azt nem tudjuk, hogy védőbeszéde alapján felmentette volna-e a magisztrátus, mert az édesapja strassburgi polgárjoga révén megillette őt a menedék.

Bucer hatására számos lelkész a házasság mellett döntött. Az első Martin Enderlin volt. Három héttel később Anton Firn és volt házvezetőnője következett. Őket Matthäus Zell

³¹³ CHRISMAN, i.m., 143.

³¹⁴ CHRISMAN, i.m., 147.

³¹⁵ MACCULLOCH, i.m., 948.

³¹⁶ HAASE, Lisbeth, *Wibrandis Rosenblatt. Ein Leben an der Seite der Reformatoren*, Anker, Stuttgart, 2000, 34.

adta össze. Esketési prédikációjában rámutatott arra, hogy a nő nem különbözik a férfitől, mivel a nőt a férfiből alkotta Isten, így a férfi tökéletes csak a házasságban lehet. A város lakóinak véleményét Nicholas Gerbel jogász jegyzete hagyta ránk. Johann Schwebelnek szóló levelében részletesen írt az esküvőről, ami tanúsága szerint a gyülekezet megtapsolta az ifjú párt a szertartás végén.³¹⁷ 1524 júniusára a klérus nagy része házas volt.

3.1 „*Entschuldigung*”

3.1.1 Történeti háttér

Nemcsak a papoknak kellett védelmeznüik házas életüket. Lelkészfesülésként Katharina Zell is megszólítva érezte magát, és tört rántott saját házassága érdekében, ugyanis férjét is érték vádaskodások. Ennek a küzdelemnek írásos nyoma is maradt, amely a lelkészfesülés második nyomtatásban megjelent műve.

Első iratát alig hat hét múlva követte az "*Entschuldigung*". Ahogyan erre a cím is utal „*Entschuldigung für M. Matthes Zellen, ihren Ehegemahl, der ein Pfarrer und Diener ist im Wort Gottes zu Straßburg*”,³¹⁸ iratának bevezető soraiban elnézést kér férjétől azért, mivel ő nem tud irományáról.³¹⁹

Ebben az írásában Katharina Zell nemcsak egyszerűen kritizálja a cölibátust, hanem határozott álláspontja is van. Ezen a ponton hasonlít Argula von Grumbachhoz, aki szintén megkövetelte az evangélikus tanítások nyilvános vitáját, ahogyan azt Katharina Zell is tette.

Az „*Entschuldigung*” 1524 szeptemberében került nyilvánosságra. Az iratban nem találunk utalást arra, hogy hol és kinek a nyomdájából került ki.³²⁰ Második kiadás nem született, csak 470 évvel később, 1994-ben jelent meg a szöveg egy kivonata egy kötetben, majd Elsie Anne McKee adta ki a teljes művet 1999-ben.³²¹

Jóllehet hiányzik a konkrét dátum, mégis pontosan megállapítható, mikor született az irat. Katharina Zell 1524. augusztus 20-a és szeptember 5-e között adathatta ki. Ez a datálás azért lehet biztos, mert a városi tanács szeptember 10-én minden példányt betiltott és

³¹⁷ CHRISMAN, i.m., 149.

³¹⁸ ZELL, Katharina, *Entschuldigung*, in MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 21–47, (A1r).

³¹⁹ ZELL, *Entschuldigung*, 23 (A3r).

³²⁰ CHRISTMANN, i.m., 59.

³²¹ KAUFMANN, i.m., 208.

megsemmisített, amelyek még elérhetőek voltak, ugyanakkor Katharina Zell hivatkozik Konrad Treger³²² egy iratára, amely augusztus 20-án jelent meg.

Katharina Zell elég bátor volt ahhoz, hogy nyilvánosságra hozza véleményét. Nem is kellett sokáig várnia a válaszra. Szeptember 12-én megtiltotta a városi tanács az iratok nyomtatását, áruba bocsátását, terjesztését. Nem hozzá fordultak ezzel a kéréssel, hanem a férjét szólították hatékony közbelépésre.³²³ Ennek ellenére sikerült néhány példánynak túlélni az évszázadokat. Ezekből egy ma a Zürichi Központi Könyvtárban (Züricher Zentralbibliothek) található, egy alig olvasható a British Múzeumban, a harmadik pedig Halléban (Marienbibliothek).³²⁴ A tiltás ellenére 1524. november 12-én mégis megjelent egy névtelen könyvecske, amelyben leginkább a papok házasságáról esik szó. A szóhasználat, valamint a bibliai idézetek Katharinára utalnak, és személyes helyzete is visszatükröződik benne.³²⁵ Ez az irat nem áll rendelkezésünkre, de Thomas Kaufmann véleménye szerint Hagenauban nyomtatták, és Katharina Zelltől származik.³²⁶

Az „*Entschuldigung*”-ban Katharina Zell abból indul ki, hogy keresztyén kötelessége nyilvánosságra hozni véleményét. Az iratban hitét és a papok házasságát védelmezi. Ezzel bebizonyítja, hogy a nőknek is igényük van véleményük kinyilvánítására, és képesek is arra, hogy rész vegyenek társadalmi vitákban.

Az irat két nagy egységre tagolható. Az első, a bevezetés ugyancsak két részből áll. Az első a nyilvános írás indítékait fejt ki. Ebben állítja, hogy nemcsak joga van elmondania véleményét, hanem kötelessége is szólani.³²⁷ A bevezetés második része az új hitet védelmezi. Az egyszerű ember kétségek között találhatta magát, mivel nem tudott különbséget tenni a tanítások között. Ezt megvilágítandó, három személyt említ Katharina Zell (Johannes Cochlaeus, Thomas Murner, Konrad Treger), akikkel levélkapcsolatban állt. Olvasói számára kifejti, miért nincs igaza ennek a három római katolikus hitet védelmező embernek.³²⁸ A második nagy egységben személyes házasságát védelmezi. Nemcsak a házasság intézményének elmélete, hanem saját magánélete mellett is ki kellett állnia.

³²² Konrad Treger római katolikus pap volt Strassburgban, aki keményen küzdött a reformáció ellen. 1524-ben nyilvánosságra hozta egy iratát, amelyben a római katolikus egyház egyeduralmáról ír. Nyilvános vita helyett, írásban hadakozott Bucerrel, Capitoval és Katharina Zellel is. In BBKL Band 12, Herzberg, 1997, szócikk: *Treger, Konrad*, ZSCHÖCH, Hellmut 438–442.

³²³ CHRISTMANN, i.m., 60.

³²⁴ CHRISTMANN, i.m., 61.

³²⁵ CONRAD, i.m., 61.

³²⁶ uo. 151.

³²⁷ ZELL, *Entschuldigung*, 18 (A2r).

³²⁸ ZELL, *Entschuldigung*, 29–43 (A7v–B8r).

3.1.2 A szöveg bemutatása

A felirat első sorai ismertetik, kitől kér elnézést a polgárleányból lett lelkészfeleség. Indoklásában ott áll, hogy kénytelen írni, mivel nagy hazugságokat terjesztenek az új hitű lelkészekről.³²⁹ Egy igeverssével is legitimálni kívánja fáradozását: *”Sőt azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcseket, és azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében erőtlének, hogy megszégyenítse az erőseket”*. (1Kor 1,27)

Ezt követően, helyzetének rövid bemutatásával olyan asszonynak tünteti fel magát, aki szereti az isteni igazságot, és az apostoli köszöntéssel üdvözli az olvasót.³³⁰ Részletesen kifejti, miért mer írni. Egyrészt szeretett volna *„valami hasznosat”*³³¹ tenni, valamint férjét a felmerült hazugságokkal szemben büntetlennek kívánta feltüntetni. Erre nemcsak feleség mivolta, hanem felebaráti indíttatása is kötelezi. Krisztus egyik tagjának felelősséget kell vállalni a másikért.³³² Nem engedheti meg magának a hallgatást. Ha ezt tenné, egyetértést tanúsítana. Próbált türelmes maradni – írja – mégis írnia kell. Isten nem akarja, hogy gyermekei a hazugság bilincsében vergődjenek.

Katharina Zell Isten előtt érezte bűnösnek önmagát. Istentől kér bocsánatot, és Annához hasonlítja önmagát, akinek szintén sokat kellett szenvednie, ennek ellenére mégsem hallgatott.³³³ Bűnös lelke ellenére Isten követeként lép fel. Véleménye szerint vannak az ördögtől, és Istentől küldött emberek. Ő maga Isten követe, akárcsak Pál vagy Józsué.³³⁴

A következő sorokban továbbhalad. Nemcsak a hazugságról ír, hanem arról is, mi legyen a hazugokkal. Pált idézi, aki Timóteusnak a következőket írta: *„Akik vétkeznek, azokat mindenki előtt fedd meg, hogy a többiekben is félelem támadjon”*. (1Tim 5,20) Harcos hangot megütve, szokatlan módon kijelenti, ő maga is szeretne büntetni, elégtételt követel.³³⁵ Ebben nemcsak indulatát, hanem mély sértettségét is érezhetjük.

A védőbeszéd az új hit bemutatásával veszi kezdetét. Leszögezi, hogy mindez nem a férjétől származik, hanem a nagy teológustól, Luther Mártontól. Aki ezen tanok igazságát felismeri, olyan, mint Sába királynője. Számára is azonnal egyértelmű lett Salamon

³²⁹ ZELL, *Entschuldigung*, 21 (A1r).

³³⁰ ZELL, *Entschuldigung*, 22 (A2r).

³³¹ uo.

³³² ZELL, *Entschuldigung*, 22 (A2v).

³³³ ZELL, *Entschuldigung*, 25 (A4v).

³³⁴ ZELL, *Entschuldigung*, 26–27 (A5r–A5v).

³³⁵ ZELL, *Entschuldigung*, 28 (A6v).

bölcsessége.³³⁶ Ez a példa ismét a fiatal feleség alapos bibliaismeretére és éles eszű érvelőképességére utal.

A folytatásban szól három katolikus ellenfeléről, akik a hazugságokat terjesztik férjéről. Az első, Johannes Cocleus (1479–1552), született Dodeneck, német humanista és teológus volt, de jogot is hallgatott Bolognában. Nürnbergben képezte magát teológussá, és itt lett rektorra is. A reformáció kezdetén érdekelték Luther tanai, később azonban ellenfele lett. V. Károly Johannes Eck (1486–1543) és Johannes Faber (1478–1541) mellett az ő segítségét is kérte a *Confutatio*, vagyis a *Confessio Augustana* megcáfolásának kidolgozásához.³³⁷ Cocleus soha nem járt Strassburgban, de a „*De Gratia Sacramentorum*” című művét a városban nyomtatták.³³⁸ Katharina Zell nem tudott latinul, így a könyvet nem olvashatta, feltehetőleg a férje ismertette vele a tartalmát. Saját maga is elolvasta volna – mondja, ha le lett volna fordítva.³³⁹ Cocleus nevének latin változatával „*Cochläus*” egy szójátékot is közöl Coch-läus=Koch-löffel (fakanál), ami csak egy üres fazékban tud lármát csapni.³⁴⁰ Ezzel hamis prófétának jelenti ki.

Veszélyesebb, mint Cocleus maga Konrad Treger (1480/83–1542). Treger a Matthäus Zellhez hasonlóakat bolond munkásoknak tartotta – Katharina Zell írása szerint, akik zavart keltenek Isten kertjében. Egyszerűen Krisztus ellenségének nevezi őket,³⁴¹ és Isten irgalmát kéri ahhoz, hogy tudjon harcolni vele. Treger Ágoston rendi szerzetes volt. A renden belül egyre magasabbra ívelt karrierje, 1517-től a strassburgi rendház első embere lett. A kolostorok sorozatos bezárása ellenére, ő élete végéig hű maradt a római katolikus egyházhhoz és annak tanításához.³⁴²

A harmadik ellenfél Thomas Murner (1475–1537) volt. Ő Strassburgban született, 1506-ban szerzett teológiai doktorátust Freiburg in Breisgau-ban, 1519-ben pedig polgárjogból és kánonjogból doktorált Bázelen. Ez a széles műveltségű ember szatirikus iratokat írt a reformációról és Luther Mártonról, kritikáitól csak a pápa és a császár volt mentes. Éles különbséget tett a klérus és a laikusok között, és hangsúlyozta a mise áldozati karakterét, a szentek tiszteletét.³⁴³ Emiatt lett Katharina Zell számára kiállhatatlan. Jóllehet

³³⁶ ZELL, *Entschuldigung*, 29 (A8r).

³³⁷ HEUSSI, i.m., 309.

³³⁸ RGG, Band 2, Tübingen, 1999, szócikk: *Cochlaeus, Johannes*, BURGER, Christoph, 408.

³³⁹ ZELL, *Entschuldigung*, 30 (A8v).

³⁴⁰ uo.

³⁴¹ ZELL, *Entschuldigung*, 31 (B1r).

³⁴² BBKL Band 12, Herzberg, 1997, szócikk: *Treger, Konrad*, Zschoch, Hellmut 438–442.

³⁴³ RGG, Band 5, Tübingen, 2002, szócikk: *Murner, Thomas* RIEGER, Reinhold, 590.

egy egyszerű ember volt, mégis beleszólt a reformátorok dolgába, ezzel is dicsőséget kívánva magának – véli Katharina Zell.³⁴⁴

Thomas Murner kritizálta leginkább a papok házasságát. Katharina Zell két okot nevez meg, amiért ezt nem kellene tennie. Az egyik a katolikus klérus tagjainak sorozatos kihágásai, nőügyei. Ennél sokkal tisztességesebb a házasság. Így a lelkészek is jámbor polgárként élhetnek.³⁴⁵ Ismét egy igeverssel is alátámasztja gondolatát: „*Ellenben parázñaság, bármiféle tisztátalanság vagy nyerészkedés még szóba se kerüljön közöttetek, ahogyan ez szentekhez méltó*”. (Ef 5,3) A másik ok: „Isten parancsa”. Isten a keresztyéneknek nemcsak megengedte, hanem meg is parancsolta a házasságot: „*Szükséges tehát, hogy a püspök legyen feddhetetlen, egyfeleségű férfi; megfontolt, józan, tisztességes, vendégszerető, tanításra alkalmas*”. (1Tim 3,2) Katharina Zell szerint a bűnös püspökök nehezebben jutnak majd a mennybe, mint a világ polgárai. Ezt ők azért nem látják, mert vakság uralkodik közöttük.³⁴⁶ Az egész cselekedet legrosszabb következményei a vadházasságokból született gyermekek. Prostituáltak hozzák őket világra, mégis jó képzést kapnak, és biztos állásban reménykedhetnek, holott semmi különös nem tesznek.³⁴⁷ Ezeket a példákat vezette az író Murner elé. Továbbá kifejti, hogy az új lelkészek hűségesek feleségükhöz, gyermekeik anyja ugyanaz az egy nő, nem parázñaságban élnek.³⁴⁸

Katharina Zell hosszan és részletesen (az írás kétharmad részében) indokolja meg azt, miért érzi magát illetékesnek a téma tekintetében. Végezetül az ellenfeleit ujjhegyre szedve a személyes érintettségét részletezi házassága kapcsán. Újból és újból hangsúlyozza, miért is ír. Minden bizonnyal az a hír járta a városban, hogy férje miatt el kellett hagynia a házat, sőt rendszeresen verte is őt. Azoknak, akik ilyesféle dolgokat terjesztenek, üzeni, hogy őt ebben a városban még soha nem verték meg. Csak valami fiatal gondolhatta ezt ki, aki még növésben van.³⁴⁹ Mindenképpen be akarta bizonyítani igazát. A legsúlyosabb vád férje ellen egy parázna kapcsolat fenntartása volt. Nevezetesen a szolgájával hozták hírbe. Ezt a vádat azzal utasítja vissza, hogy ő nagy békességben él férjével, még negyed órára sem volt soha mérges rá, szolgájuk pedig még nagyon fiatal, egy jámbor kisleány.³⁵⁰

Az „*Entschuldigung*” befejező része Katharina Zell végkövetkeztetését tartalmazza. Először az Isten által elrendelt házasságról ír. Javasolja a római katolikus papoknak, hogy

³⁴⁴ ZELL, *Entschuldigung*, 34 (B2v).

³⁴⁵ ZELL, *Entschuldigung*, 36 (B4r).

³⁴⁶ ZELL, *Entschuldigung*, 36 (B3v–B4r).

³⁴⁷ ZELL, *Entschuldigung*, 38 (B5r).

³⁴⁸ ZELL, *Entschuldigung*, 37 (B4v).

³⁴⁹ ZELL, *Entschuldigung*, 41 (B6v).

³⁵⁰ ZELL, *Entschuldigung*, 42 (B7v).

ehhez igazodjanak a paráznság helyett. Úgy véli, megéri Isten útmutatására hallgatni, mert egykor mindenkinek meg kell állnia előtte.³⁵¹ Az utolsó sorokban mindenkinek megbocsát, akik rosszat szoltak ellene, és reméli, az Úristen is így tesz majd.³⁵²

Katharina Zell különleges adottságokkal rendelkezett. Az „*Entschuldigung*” című iratát végigtanulmányozva megállapíthatjuk, hogy saját szerepét miként értelmezte. Kiderül a szócsatákból, ismétlésekből és nyomatékosításokból. Nem egy szerény asszony benyomását keltik mindezek, ennek ellenére, mégsem vélte magát bölcsnek.³⁵³ Egyszerűen szükségesnek tartotta az írást, és nem akarta magát a bibliai személyekkel egy sorban említeni. Az olvasó mégis felfedezi büszkeségét és öntudatát a sorok mögött. Tudatában volt a női véleménynyilvánítás ritkaságának, de erre is kiváló mentséget talált a Szentírásban: hiába volt Zakariás a férfi a családban, mégis volt idő, amikor Erzsébetnek kellett beszélnie.³⁵⁴ Vannak kivételes esetek, amikor a nőnek is beszélnie kell.

Isten kegyelme által érezte képesnek magát az írásra. Ezáltal volt képes – véleménye szerint – teljes mértékben megérteni az isteni igazságot. A folyamatos indoklás és védekezés azt az érzetet kelti az olvasóban, hogy az ilyesfajta megnyilvánulások ritkaságnak számítottak a korban. Ez így volt, ugyanakkor Katharina Zellnek kivételes lehetőség adatott ebben a városban. Jóllehet a városi tanács megtiltotta számára az írást, mégis elég megengedő volt ahhoz, hogy a lelkészfeleség folytathassa tevékenységét, és mindennek ne legyen súlyos következménye.

Katharina Zell tudta a helyét a társadalomban. Nem akarta magát írása által egyenlővé tenni a férfiakkal. Csak férje „*segítője*” volt, mégis tökéletesen be akarta tölteni ezt a feladatot. A nemek közötti különbséget pedig azért nem érdemes hangsúlyozni, mert Krisztusban nincs férfi, sem nő.³⁵⁵ Isten nemcsak férfiakon, hanem nőkön keresztül is igyekszik véghezvinni tetteit. Erre szolgálnak a további bibliai példák Anna,³⁵⁶ Eszter és Judit,³⁵⁷ valamint Mária³⁵⁸ nevét is említve. Igyekszik bizonyítani, hogy a keresztyén életben a női mivolt elismert, és fontos szerepet is játszott.³⁵⁹ Folyamatos érvelésének csúcspontja az „*Entschuldigung*” utolsó oldalán található. Eszerint helyzetével tisztában

³⁵¹ ZELL, *Entschuldigung*, 43 (B8r).

³⁵² ZELL, *Entschuldigung*, 47 (C3r).

³⁵³ JUNG, i.m., 157.

³⁵⁴ ZELL, *Entschuldigung*, 46 (C2v).

³⁵⁵ ZELL, *Entschuldigung*, 47 (A3r).

³⁵⁶ ZELL, *Entschuldigung*, 25 (A4v).

³⁵⁷ ZELL, *Entschuldigung*, 33 (B2r).

³⁵⁸ ZELL, *Entschuldigung*, 46 (C2v).

³⁵⁹ ZSCHOCH, i.m., 489.

lévén nem kíván ő még egy egyszerű prófétához sem hasonlítani, csak egy számárhoz, méghozzá Bálám számárához, aki képes volt felismerni a hamis prófétát.³⁶⁰

A korszak legjelentősebb nőideálja Mária és a Jézust ismerő asszonyok voltak. Katharina Zell őket igyekezett követni, mivel nekik a legfontosabb feladatuk az Úr szolgálata volt. Ez a tettekésség, talán gyermektelenségének is köszönhető volt, így több ideje maradt a gyülekezetre és Isten dolgaira.³⁶¹ Magát nem hagyva igyekezett kihasználni lehetőségét, valamint szerzett vagy örökölt adottságait, és nőként, olykor rafináltan, olykor némi szerénységgel küzdeni Krisztus ügyéért és saját maga becsületének védelméért.

3.2 „Klag und Ermahnug” – halotti beszéd a hitves ravatalánál

3.2.1 Keletkezési körülmények

Matthäus Zell 1548. január 10-én hunyt el. A reformátor és felesége az új mozgalom kibontakozásától kezdve átérték annak legmeghatározóbb éveit, és Matthäus Zell életének vége felé közeledve, annak leágazó csillagát is meglátni kényszerültek. Katharina Zellnek a személyes veszteség terhe mellett, a reformáció strassburgi megtorpanásával is szembe kellett néznie.³⁶² A toleranciájáról híres város megtúrta az anabaptistákat, spiritualistákat, a római katolikus egyházzal szemben ugyanakkor kevés türelmet tanúsított. A helyzet a Schmalkaldeni Szövetség vereségével, 1546/47-ben gyökeresen megváltozott. A szövetségen belül tapasztalható bizonytalanság és egyes kulcsszereplők, például Hesseni Fülöp és Alba hercege átállásának köszönhetően a szövetség elszenvedte végső vereségét.³⁶³ Matthäus Zell halálának idején a császári csapatok elfoglaltak olyan Strassburggal szoros kapcsolatban lévő dél-német városokat, mint Augsburg és Ulm. Az augsburgi birodalmi, gyűlésen, 1547 októberétől, Jacob Sturm képviselte Strassburg városát, aki hamar belátta, hogy a város sorsa megpecsételődött.³⁶⁴ A városban ismét engedélyezni kellett a római katolikus misét. A strassburgi polgárok többsége ugyanakkor nem osztotta ezt a véleményt. Egyeseknek lelkiismereti kérdést jelentett a város protestáns voltának teljes megőrzése, ide

³⁶⁰ ZELL, *Entschuldigung*, 47 (C3r).

³⁶¹ uo.

³⁶² MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 65.

³⁶³ CHRISTMANN, i.m., 75.

³⁶⁴ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 66.

tartozott a Zell házaspár is, míg mások, patríciusok és kézművesek a szabad királyi városi címmel járó előjogokat részesítették előnyben.

Ilyen politikai események sodrásában adta vissza lelkét teremtményének Matthäus Zell, 1548. január 10-én a hajnali órákban. Az azt követő napon a város falain kívül, a „Kurbau” temetőben helyezték örök nyugalomra.³⁶⁵ Körülbelül háromezer ember vett részt a temetésén.³⁶⁶ Ravatalánál Bucer Márton először német, majd a francia menekülteknek latin nyelven prédikált. Prédikációja után felesége is feltűnt, és szót kapott.³⁶⁷ Elhunyt férje barátai ezek után csak „*doktor Katharinának*” gúnyolták.³⁶⁸ Spontán megfogalmazott beszédében összefoglalta férje munkásságát és teológiáját. Keresztelő Jánoshoz hasonlította őt, aki Jézus előkészítőjeként járt a hit útján. Az ekkoriban nagy veszély fenyegetett protestánsok elé példaként állította férjét.³⁶⁹

Nem számított természetesnek Katharina Zell cselekedete. Sokan meg is kérdőjelezték ezt a tényt, mígnem az 1548. január 11-én elhangzott szöveg kézírata a 18. században elő nem került, és azt nyomtatásban ki nem adták. Azt, hogy Katharina Zell valóban beszédet mondott férje sírjánál, a humanista jogtudós, strassburgi tanár Abraham Löschner (1520–1575) is megerősíti. Löschner, a helyi tudós Zell halála után megjelentetett egy méltató költeményt a lelkipásztorról, amelyben megemlíti feleségét is, aki a temetésen elismerő szavakkal illette jámbor férjét.³⁷⁰ Arról nem hallunk, hogyan történt ez a dicséret. Egy másik strassburgi atyafi, Daniel Specklin³⁷¹ (1536–1598) is írásos nyomot hagy minderről, egy 1587-ben írt levelében, amelyben ír Matthäus Zell feleségének csodálatos szertartásáról férje temetésén. „*Felesége, Katharina a ravatala mellett állt, és nagy komolysággal szép prédikációt mondott a nőknek, és arról tett bizonyosságot, hogy férje nem halt meg, csak most lett igazán élővé. Isten ígéjével bizonyította ezt, nem sírt, és nem mutatott szomorúságot.*”³⁷² A nőkhoz való fordulás – Christmann szerint a megszólalást próbálta legitimálni, a szövegben nem szól külön a gyülekezet női tagjaihoz.³⁷³ Kedves

³⁶⁵ uo.

³⁶⁶ OBITZ, i.m., 383.

³⁶⁷ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 66.

³⁶⁸ BAINTON, i.m., 70.

³⁶⁹ OBITZ, i.m., 384.

³⁷⁰ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 66.

³⁷¹ Daniel Speckling Strassburg városának főépítész volt, valamint kartográfus. Kétkötetes műve a strassburgi épületek történetét foglalja össze, aminek csak kézírata maradt ránk. In BRADY, A. Thomas, *Communities, Politics and Reformation in Early Modern Europe*, Brill, 1998, 216.

³⁷² Idézet McKee alapján, in MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 67.

³⁷³ CHRISTMANN, i.m., 79.

barátainak, illetve kedves embereknek szólítja meg a gyászoló gyülekezetet.³⁷⁴ Sokak ezt a két írásos bizonyítékot, az elsőt nem egyértelmű volta, a másikat késői dátuma miatt, a kézirat előkerüléséig csak spekulációnak tartották.³⁷⁵

Azt azonban már nehezebb bizonyítani, hogy Katharina Zell valóban a kézzel írt áthagyományozott szöveget mondta el a temetésen. Stilisztikailag és tartalmilag összeegyeztethető a nyomtatott szöveg a lelkészfeleség más irataival, de annak hossza – ami több mint egy óra előadást igényel – gyanúra ad okot, ha arra gondolunk, hogy a temetés egy téli napon volt.³⁷⁶ Elképzelhető, hogy csak szabadon beszélt, és utána dolgozta ki otthon a szöveget. Azonban a búcsúztatót olvasva az is bizonyos, hogy annak vége felé elnézést kér azért, amiért sokáig feltartotta a gyülekezetet: „*Kedves barátaim, túl sokáig feltartóztatlak benneteket, de ne haragudjatok rám, szívem nagy fájdalommal van tele, és a túlcsondult szívből beszél a száj*”.³⁷⁷ Valójában lényegtelen, hogy a szóban forgó szöveget a sírnál mondta-e el vagy pedig otthon fogalmazta meg, csupán az a fontos, hogy tőle származik.³⁷⁸

3.2.2 Felépítés és tartalom

„Az igaz ember elvész, és senki sem törődik vele. A hűséges emberek kimúlnak, és senki sem ügyel rá. A gonosz miatt múlik ki ugyan az igaz.” (Ézs 57,1) Ez az első Szentírásból származó idézet Katharina Zell férje temetésén elmondott beszédében. Már az első oldalakon megjelenik aggodalma elhunyt férje emléke iránt. Indoklással és védekezéssel lát hozzá a kilenc jól elkülöníthető részre osztható, húszoldalmi búcsúbeszéd kifejtéséhez.

Indoklás

Nem tudja megállni a strassburgi lelkészfeleség, hogy ne kérjen szót férje temetésén. Mindenekelőtt köszönetet mond a jelenlévő gyülekezetnek, amiért osztoznak mély fájdalmában.³⁷⁹ Megszólalásának oka: nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy ne emlékeztessen férje tanítására és életére. Miután megemlítette Bucer Márton prédikációját,

³⁷⁴ ZELL, Katharina, Klag und Ermahnung, in MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 70–94, 70 (1r), 93 (12r).

³⁷⁵ MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 67.

³⁷⁶ JUNG, im., 151.

³⁷⁷ ZELL, Klag und Ermahnung, 92 (11v).

³⁷⁸ JUNG, im., 151.

³⁷⁹ ZELL, Klag und Ermahnung, 70 (1r).

leszögezi, hogy magának nem prédikátori vagy apostoli hivatalt követelve áll a gyülekezet elé, hanem „*mint a drága Mária Magdolna, aki anélkül, hogy gondolta volna apostollá vált, amikor maga az Úr küldte, hogy mondja el tanítványainak, Krisztus feltámadott*”.³⁸⁰ Ugyanakkor fájdalmát Mária Jézus holtteste felett érzett kínjaihoz hasonlítja. E kínok közepette kénytelen megszólalni ő is.

Férje életútja

A ránk hagyományozódott szöveg első nagyobb egységében Matthäus Zell életútját mutatja be. Ez a jámbor ember hetven évet élt, és harminc esztendőn keresztül szolgált a strassburgi münster lelkészeként. Jó tulajdonságait ruhazza elhunyt hitvesére: „*feddhetetlen és becsületes ember volt, félté az Istent, és kerülte a rosszat*”. (Jób 1,1) Egyszerűen étkezett, ruházkodott, háza ajtaja mindig nyitva állt a jó barátok és a szegények előtt.³⁸¹ Hangsúlyozza a megtört szívű hitves, hogy a városban elsőként hirdette Isten igéjét lutheri szellemben. „*Amint felismerte az isteni igazságot, nagy gonddal, még életét is veszélyeztetve, boldogan tanított és prédikált*”.³⁸² Magát sem felejtí el megemlíteni Katharina Zell. Kiemeli, hogy segítsége volt mind a házban, mind a hivatalában.

Az új tan

A harmadik egységben Katharina Zell az új keresztyén tan lényegét foglalja össze, Krisztust a középpontba helyezve. Jézus Krisztus emberré lett, hogy az Ádám által minden emberre érvényessé lett eredendő bűnért megfizessen. Saját vérét adta a kereszten, mintegy valódi húsvéti bárányként, ahogyan azt az Atya már előre látta, és a próféták és zsoltárok is kijelentették számunkra. Jézus nemcsak meghalt a mi bűneinkért, hanem fel is támadt, és győzelmet aratott a halál felett. Ezt minden nyelvnek vallania kell, ő az egyedüli Isten.³⁸³ Katharina Zell tisztában volt az egytlényegűség fogalmával is. Ez a megváltó Krisztus valóságos Isten és valóságos ember egy személyben, aki az Atyával és a Fiúval egytlényegű. Aki ezt hiszi – hangsúlyozza Katharina Zell – Isten gyermeke lehet. Kijelenti, hogy ez férje tanításának és prédikációinak lényege. Ennek hirdetése nem volt mindig akadálymentes, mivel a gonosz római katolikus tanítással is szembe kellett néznie, ami nem az igazságot tartalmazza.³⁸⁴ Matthäus Zell mindvégig az igaz tan hirdetésénél maradt, azért beszélt, mert

³⁸⁰ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 71 (1v).

³⁸¹ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 73 (2r).

³⁸² ZELL, *Klag und Ermahnung*, 73 (2r).

³⁸³ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 73 (2r).

³⁸⁴ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 76 (3v).

hitt, ahogyan a zsoltárvers is mondja: „*Hittem, ha így szólok is: igen nyomorult vagyok*”. (Zsolt 116, 10)

Utolsó napok

A megözvegyült asszony részletesen tájékoztatja hallgatóságát férjének utolsó napjairól. Január 8-án vasárnap reggel még örömmel indult az Isten házába, hogy az Úr nagy nevét hirdesse. Minden igehirdetés alkalmával nagy gondot fordított az evangélium érthető hirdetésére. Teljes szívvel és lélekkel próbálta megértetni gyülekezetével Isten szavának fontosságát és súlyosságát. Ezen a bizonyos januári vasárnapon, Katharina Zell tanúságtétele szerint – sírva prédikált. „*A sírástól nem tudott tovább beszélni.*”³⁸⁵ Istentisztelet után hazament, és jó egészségben, isteni dolgokról beszélgettek, majd este nyugovóra tértek. Éjjel azonban erős mellkasi fájdalmak kerítették hatalmukba a prédikátort, és kettő, három óra körül nagyon szenvedett. Félelmetes részletességgel írja le Katharina Zell férje fájdalmait, aki feltehetőleg először kisebb szívinfarktust kapott. Bűnvallásba kezdett, és Krisztushoz fohászkodott jobbulásért. Hajnali négy óra körül ismét jobban érezte magát, lefeküdt, és reggel jó kedvvel ébredt.³⁸⁶ Miután a napot egészségben, Isten dolgaival foglalkozva eltöltötte, aludni tértek. Éjjel tizenegy órakor ismét erős mellkasi fájdalomra ébredt, térdre esett, imádkozott, és betegségét Luther Márton szenvedéseihez hasonlította. Tudta, mi vár rá. Imájában gyülekezete számára jó utódért fohászkodott: „*olyan embert adj nekik, aki szereti az evangéliumot, ahogyan én is szerettem, ne olyat, aki megveti vagy utálja a Te örökségedet, hogy amit én Rád építettem, ne menjen itt tönkre.*”³⁸⁷ Ezt követően Katharina Zell imádkozott félelem, és rettegés közepette isteni kegyelemért férje számára, aki hamarosan kilehelte lelkét.

Méltó búcsú

A haláleset részletes bemutatása után saját, férje ellen tanúsított vétkei megbocsátásáért fohászkodik az özvegy. Hálát ad Istennek hitvese hosszú és tartalmas életéért, és figyelmezteti a gyülekezetet, hogy ne felejtsek el őt nagyon hamar, maradjanak hűségesek tanításához és prédikációihoz. Eddig a vetés időszaka volt, az aratásról se feledkezzenek meg. Katharina Zell a változó politikai helyzet teljes tudatában inti a gyülekezetet, őrizték meg új hitüket. „*Egyes helyeken most ismét helytelen istentiszteleteket*

³⁸⁵ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 77 (4r).

³⁸⁶ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 78 (4v).

³⁸⁷ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 79 (5r).

kezdték tartani”.³⁸⁸ Matthäus Zellt a hű és okos szolgálóhoz hasonlítja, aki nem ásta el talentumait, hanem egész életét, mint hűséges pásztor eme új tan hirdetésének szentelte. A Lélek ereje által a teljes isteni igazságot megmutatta, amit a gyülekezetnek mindenképpen meg kell őriznie. Luther Márton halála után (1546) is nehézségek támadtak az új hit megszilárdulásában, attól tart, nem minden ok nélkül Katharina Zell, hogy ez most Strassburg városában is be fog következni. Sőt, bibliai példát említve, erre a hitpróbára készíti hallgatóságát. Józsuét említi, akinek halála után az Ígélet földjét egyre több veszedelem érte.³⁸⁹ A lelkészfeleség férje korábbi baljós gyanújának is hangot ad: „az evangélium hirdetése velem kezdődött, amiatt aggódom, nehogy velem is érjen véget”.³⁹⁰ Úgy tűnik, Katharina Zell nem győzi hangsúlyozni az evangélium megőrzésének fontosságát.

Feltámadás

Nyugodtabb hangon, a feltámadásba vetett hitét megerősítve folytatja mondanivalóját a megkeseredett szívű özvegy. Krisztus kereszthalála váltságot hozott bűneikre, és feltámadása minket is az örök élet felől biztosít. Isten lelke fogja a holtakat újból életre hívni. Ez nemcsak férjével, Matthäussal fog megtörténni, hanem két csecsemőkorban elhunyt gyermekükkel is.³⁹¹ Hangsúlyozza, hogy csak az igaznak lesz része a feltámadás. Reméli, ma is sokan megtérnek eme szavak hallatán, ugyanis egyszer mindenkinek meg kell halni, és számot kell adni Isten előtt életéről.³⁹²

Jézus Krisztus megváltó cselekedetét nyomatékosítva a szentháromság tan rövid bemutatása is a hallgatóság elé került. A három személy egy isteni valóság. A niceai hitvallás első sorait is idézi, és hite summájának tartja. Érdekes képet használ a bűnök megbocsátását kifejezendő. Dávid kulcsa egyenlő Krisztussal, aki kinyit és bezár. Amit ő kinyit, senki sem képes bezárni, és ugyanez fordítva is igaz, amit bezár, senki sem fogja kinyitni.³⁹³ A feltámadás során is Krisztusé lesz a döntés hatalma. Akit életre hív, élni fog, és halhatatlanná lesz a korábbi múlandó.

³⁸⁸ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 81 (6r).

³⁸⁹ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 82 (6v).

³⁹⁰ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 83 (6v).

³⁹¹ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 86 (8v).

³⁹² ZELL, *Klag und Ermahnung*, 88 (9v).

³⁹³ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 89 (10r).

Mi Atyánk

Temetési beszédének hetedik egységében Katharina Zell az úri imádságot kívánja röviden magyarázni. Érdekes és figyelemfelkeltő módon történik meg ennek az imának az elmondása. Bizonyos sorokat elmondva, saját élethelyzetére igazítja azokat, valamint példákkal egészíti ki önmaga élethelyzetéből. Például a „*Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy, szenteltessék meg a te neved*” (Mt 6,9) bevezető soroknál Isten szentségét kiemelve meghajol férje ravatala előtt, ami a mindenhatóságot erősíti meg számára. A Mindenható elvette őt, mert jogában állt ezt megtenni, ezért inkább hálát ad neki férje életéért, akit saját képére teremtett, és számos jó dologgal ékesített. Jó tulajdonságait felsorolva, kegyes halálát is Istennek tulajdonítja. Ahogyan Mózes is tudta mikor közelgett el halálának ideje, a strassburgi lelkipásztor is félrevonulva, Istenben megnyugodva tért vissza öhozá.³⁹⁴

„*Legyen meg a Te akaratod.*” (Mt 6,10) Istenben megnyugodva veszi tudomásul férje halálát. Ugyanakkor ismét jelzi, mekkora nagy fájdalom mindez számára. Isten akaratát kiemelve, saját akaratáért is imádkozik. Kéri őt essen egybe e két akarat. Tudja, Krisztusnak sem volt egyszerű elfogadni az olajfák hegyén Atyja döntését, mégis alázatos szívért imádkozik. A mindennapi kenyér kérése, „*mindennapi kenyerünket add meg nékiünk ma*” (Mt 6,11) nem testi táplálékra vonatkozik, hanem békét, vigasztalást és barátságot kér a hétköznapiakra.³⁹⁵ „*Bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.*” (Mt 6,12) Férje ellen tett vétkei és mulasztásai megbocsátását kéri. Az ima befejezésében „*és ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól; mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké*” (Mt, 6,13) bátorságot kér Istentől a veszély idején. Megerősíti hitét abban, hogy a hatalom, csakis az Istené, nem a pápáé, az Antikrisztusé vagy a hamis tanítóké.³⁹⁶

Összefoglalás

Az utolsó előtti részben ismét barátként szólítja meg a gyülekezetet, és elnézést kér a hosszú beszédért. Még egyszer nyomatékosan összefoglalja mondanivalója lényegét, miszerint mindenképpen tartsák meg jámbor, igaz hitű férjének tanítását.

³⁹⁴ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 90 (10v).

³⁹⁵ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 91 (11r).

³⁹⁶ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 92 (11v).

Ima

Az egész búcsúbeszédet egy kötött szöveggel, imádsággal zárja. Nem említi konkrétan az énekeskönyv, imakönyv nevét, csak azt, hogy ez a fohász egy imakönyvből származik. (Weisse énekeskönyvében is megtalálható volt, így a Katharina Zell által kiadott énekeskönyvben is.) Szebb fordítását nem is adhatnánk, mint a Huszár Gálé. Nemcsak az 1566-ban Váradon nyomtatott Debreceni Halottas Könyvben szerepelt, hanem az 1948-as Református énekeskönyv 415. éneke is. „*Jer, temessük el a testet melyről kétségünk nem lehet, hogy az ítélet napján, fel fog támadni igazán ...*”

Katharina Zell a temetés után összeomlott. Barátai rábeszélésték, hogy utazzon el Bázélbe, és pihenje ki fáradalmait. Bucer így ír minderről: „*A mi megboldogult Zellünk özvegye, a kegyes és szent Katharina eljön hozzátok, és ezzel talán némi enyhülést talál fájdalmára.*”³⁹⁷ Mindezek után Bázélből Zürichbe utazott, és meglátogatta a neves hebraistát Konrad Pelikant.³⁹⁸

3.2.3 A halotti beszéd retorikája

A halotti beszéd műfaja rendkívül gyakorinak mondható a 16. századi német nyelvterületen. Nyomtatásban a 16–18. században, mintegy kettőszáz-ötvenezer búcsúbeszéd jelent meg.³⁹⁹ Kecskeméti Gábor megállapítása szerint a korszak német irodalmának legjelentősebb műfajának tekinthető.⁴⁰⁰ Ezek a beszédek főleg német nyelven íródtak, és megállapítása szerint általánosak és tömegesek voltak.⁴⁰¹ Ennek ismeretében állíthatjuk, hogy nem kifejezett ritkaság Katharina Zell beszéde. Érdekességét elsősorban női szerzősége adja, és a szituáció, amelyben egy feleség saját férjét búcsúztatja. Azonban ennél is figyelemre méltóbb – ezekhez a tényekhez társítva – a beszéd szerkezete, illetve annak retorikai jegyei.

A retorikát a reformáció korában új alapokra helyezve definiálják. Már Augustinus fontosnak találta eme tudományt az isteni kijelentés támogatása érdekében, mivel a kommunikáció sikerére alapozta egyes hitetlenek és ellenfelek meggyőzésének

³⁹⁷ Bucer an Mykonius am 16. Juli 1548, in Bainton, i.m., 70.

³⁹⁸ uo. 71.

³⁹⁹ KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Budapest, 1998, 10.

⁴⁰⁰ uo. Kecskeméti Gábor monográfiájában részletesen bemutatja a műfaj sajátosságait, kutatásának történetét, és a halotti beszédek irodalmáról kimerítő bibliográfiát tár az olvasó elé.

⁴⁰¹ KECSKEMÉTI, i.m., 138.

eredményességét.⁴⁰² Erasmus is Isten szavának szolgálatába állította eme tudományt, és az iskolai oktatásban is fontosnak tartotta bevezetését.⁴⁰³ Hasonlóan vélekedett Luther és Melanchthon is a reformáció korában. Melanchthon 1519-ben jelentette meg retorikáját három könyvben „*Philippi Melancthonis de Rhetorica libri tres*”. Ebben a műben, a klasszikus felosztáshoz ragaszkodik: *inventio* (felkészülés), *dispositio* (elrendezés), *elocutio* (megfogalmazás), *pronuntiatio* (előadás), *memoria* (kívülről való megtanulás). A dialektika fontosságát hangsúlyozva megemlíti még a hermenutika és a prédikáció témaköreinek fontosságát.⁴⁰⁴ Szintén a dialektika fontosságát előtérbe helyezve jelent meg 1545-ben egy átfogó mű Goldwurmtól a retorikáról. A szerző ebben elismeri a tudomány fontosságát, miszerint az ember a beszéd segítségével fejezi ki magát, és dicséri Istent is.⁴⁰⁵

A humanisták és reformátorok által újra nagy jelentőséget kapott szónoklattan a klasszikus retorikára alapozva hét fő részből áll. *Principium* (bevezetés), *narratio* (elbeszélés), *egressus* (kitérés), nem kötelező elem, *partitio* (részletezés), *argumentatio* (érvelés), *confirmatio* (bizonyítás) és *refutacio* (cáfolás), *conclusio* (befejezés).⁴⁰⁶ Az első három a bevezetés, az azt követő három egység a tárgyalás egységét alkotják, míg az utolsó a befejezés.⁴⁰⁷ Eme klasszikus szerkezetet megfigyelhetjük Katharina Zell férje ravatalánál elmondott halotti beszédében is, alkalmazva a tudományág kifejezéseinek eszközeit is (*elocutio*).

A bevezetés részben (70–72) Katharina Zell ábrázolja helyzetét, amelyben szólni kíván, és köszönetet mond, méltatva a megjelent gyászolókat „*látom szívetek gondolatai nyilvánvalóvá lettek, és az elrejtett szeretet is megjelenik*”⁴⁰⁸ – elhunyt férje irányába. A pillanatnyi, mindenki számára egyértelmű helyzetben elhelyezi magát is, az alkalomhoz kapcsolódó viszonyát, és védekezik egy hasonlatot használva, amiben Mária Magdolnához hasonlítja önmagát.

Ezt követi a *narratio* (72–80). A lelkészszeleség elbeszéli férje életét, munkásságát, tanait és utolsó napjait.⁴⁰⁹ Itt is él a hasonlat retorikai eszközével. Ebben az esetben férjét Jóbhoz, Lutherhez hasonlítja. Tanainak igaz voltát a pápáéval szembeállítva, ellentét

⁴⁰² KNAPE, Joachim, *Poetik und Rhetorik in Deutschland 1300-1700*, Wiesbaden, 2006, 11.

⁴⁰³ GÖTTERT, Karl-Heinz, *Einführung in die Rhetorik. Grundbegriffe, Geschichte, Rezeption*, Paderborn, 2009, 139.

⁴⁰⁴ ADAMIK Tamás – A. JÁSZÓ Anna – ACZÉL Petra, *Retorika*, Budapest, 2004, 138.

⁴⁰⁵ KNAPE, i.m., 11.

⁴⁰⁶ ADAMIK – JÁSZÓ – ACZÉL, i.m., 45–55.

⁴⁰⁷ FEKETE Károly, *Retorika*, Debrecen, 1994, 28.

⁴⁰⁸ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 70 (1r).

⁴⁰⁹ Férje halálának részletes leírását a *egressus* –hoz is sorolhatjuk.

(*antithesis*) segítségével még érthetőbbé teszi. „*Mindenféle gonosz ellen szólt, és kitért azok útjából*”⁴¹⁰ – tudniillik Matthäus – „*a gonosz pápa és a hamis tanítás elől*”.⁴¹¹ A gonosz pápa és annak hamis tanítása a szembeállítást megerősítve ismétlésként (*repetitio*) még három alkalommal megjelenik a szövegben.⁴¹²

A *partitio* (80–83) egységben részletezi Katharina férje új tanhoz hű voltát, és erre a hűségre alapozva kéri a gyülekezetet is, férje tanítása nyomán maradjanak ők is kitartóak és állhatatosak az új tanhoz. A korban már általánossá vált metaforát alkalmazza a prédikátorra, aki hű pásztorként vezette báránykait. Ennek a bárányokból álló gyülekezetnek nem szabad elásni talentumait, az igaz tanítás megélésének lehetőségét, mint a gonosz szolgáltnak.⁴¹³ A hűséges pásztor és a jámbor bárányok képe – amellyel nemcsak férje és a gyülekezet kapcsolatát jellemzi, hanem Krisztus és népe viszonyára is utal – a részletező egység végén is megjelenik még egyszer,⁴¹⁴ mintegy kikényszerítve a tanok megőrzését.

Katharina Zell *argumentatio*-ja a reformátori tanítás lényege, hitünk alappillére. Krisztus feltámadásának ténye érvelésének alapja (83–84), az „*ártatlan bárány, az örökkévalóságból érkezett közénk, és értünk testben megöletett, az egyetlen igazság, ami érvényes Isten előtt, általa örököljük az örök életet, Jézus Krisztus halottak közül való feltámadása által*”.⁴¹⁵ Krisztus váltságahalála által vált valósággá az ember számára az örök élet lehetősége. Feltámadásunk záloga Krisztus feltámadása. Az ellentét és a dramatizálás eszközének segítségével megismétli a szónok, aki nem Krisztust tekinti bűnei hordozójának, meg fog halni, és örökre el fog kárhozni. „*Bűneiben fog meghalni, mint a tolvaj és gyilkos, aki nem a helyes ajtón ment be, hanem valahol máshol, és ezzel vét Jézus ellen, aki nem más, mint az egyedüli üdvösséget adó, és saját maga akar népén segíteni.*”⁴¹⁶

A bizonyítás (*confirmatio*) és cáfolás (*refutacio*) bibliai példák segítségével történik (85–89). A feltámadás bizonyítéka az utolsó nap, az ítélet napja lesz, amikor mindenkinek meg kell állnia a dicsőséges Krisztus előtt. Isten nem az ember bűnére fog tekinteni, hanem Krisztus áldozatára, akinek a vére minden bűnünket elmossa. Ehhez a megtisztuláshoz szükség van a gonosz világból való elragadtatáshoz, ahol az ember szenved, és a kereszterhét kénytelen elviselni.⁴¹⁷ Katharina Zell ezzel a szembeállítással kíván még nagyobb

⁴¹⁰ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 76 (3v).

⁴¹¹ uo.

⁴¹² ZELL, *Klag und Ermahnung*, 84 (7v), 85 (8r), 87 (9r).

⁴¹³ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 81 (6r–6v).

⁴¹⁴ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 83 (7r).

⁴¹⁵ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 83 (7r).

⁴¹⁶ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 84 (7v).

⁴¹⁷ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 85 (8r).

hangsúlyt adni a téma jelentőségének. Vagy a teljes pusztulás, vagy az örök élet részese lesz az ember. Az igazságot már itt a földön képes lehet az ember felismerni, ahogyan az Simeon életében is megtörtént. (Lk 2,34) Simeon példája mellett megjelenik még Ezékiel látomása, amelyben a száraz csontok megelevenedtek (Ez 37,7–10), Dániel jóvendölése: „Azok közül, akik alusznak a föld porában, sokan felébrednek majd: némelyek örök életre, némelyek gyalázatra és örök utálatra.” (Dán 12,2), Pál apostol feltámadásra vonatkozó utalása „Hirtelen egy szempillantás alatt, az utolsó harsonaszóra; mert meg fog szólalni a harsona, és a halottak feltámadnak romolhatatlanságban, mi pedig elváltozunk.” (1Kor 15,52). Sokan nem veszik komolyan ezt a tanítást, azért következik itt felszólítások (*exclamatio*) sora. „Szívleljétek meg mindezeket!”⁴¹⁸

A bizonyítás csúcsa, minden protestáns temetési istentiszteleten elhangzik a mai napig: egyszer nekünk is meg kell halnunk.⁴¹⁹ A cáfolás nem a tan megkérdőjelezésével történik meg, hanem annak tudatosításával, hogy számunkra nem lehet érvényessé ez a Krisztusi váltság, amennyiben elutasítjuk azt. Nem jut mindenki üdvösségre. Az ítélet napján szétválasztja az Ítélt az üdvösségre jutókat a kárhozatra ítétekkel, megtisztítja népét. (Zak 13,7b)

Katharina Zell halotti beszédét két liturgikus elemmel zárja. A befejezés (*conclusio*) (89–94) első része a Mi Atyánk parafrázált változata. Ez a beszéd szerves részét alkotja, nem különül el. Ismét nyomatékosítja benne férje nagyságát,⁴²⁰ ígehirdetésének lényegét,⁴²¹ férje és gyülekezete, valamint saját maga kapcsolatát.⁴²² A testi halál és a feltámadás lényegét összefoglaló kötött imádságot megelőzően, röviden köszönetet mond, és a legnagyobb kincs hasonlattal élve, a férje feltámadásának bizonyosságát fejezi ki. A hasonlatnak ezzel a formájával, amelyben a férjét kincsnek tekinti, két helyen is él a szerző.⁴²³ „Ó, Isten a legnagyobb és legjobb kincsemet e földön, akit tőled kaptam ... a jövőben, tedd Jézus Krisztus élővé, azt mondtad, te vagy a feltámadás és az élet, aki benned hisz, ha meghal is él.”⁴²⁴

Katharina Zell nem tanult az iskolapadban retorikát. Ennek ellenére halotti beszéde rendkívül sok, tudatosan használt retorikai elemet tartalmaz. Egyrészt annak felosztása

⁴¹⁸ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 88 (9v).

⁴¹⁹ uo.

⁴²⁰ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 90 (10v).

⁴²¹ uo.

⁴²² ZELL, *Klag und Ermahnung*, 91 (11r).

⁴²³ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 72 (1v).

⁴²⁴ ZELL, *Klag und Ermahnung*, 93 (12r).

logikus és elrendezhető a klasszikus retorika felépítése szerint, jóllehet kiegészíti azt liturgikus elemekkel. Másrészt beszédének ékesítésére gazdagon használ szemléltető, megindító és mozgalmasságot kifejező eszközöket.⁴²⁵ Ezek segítségével még érthetőbbé és meggyőzőbbé téve mondanivalóját. A lelkeszeleség ismereteinek szerzéséről ugyanazt lehet elmondani, mint homiletikájának és igemagyarázásának tanulmányozása kapcsán. Igényes teológiai diskurzusokat folytató körökben forgolódva, reformátori elvekre építkező tiszta tanításokat hallgatva, az éles eszű asszony maga is alkalmazta beszédeiben és írásiban a hallottakat.

Katharina Zell hűséges társként férje oldalán a korai lelkeszeleségek igaz példajaként áll előttünk. A fent említett két írása méltó bizonyítéka ennek. A férje és a gyülekezet mellett is kitartó, valódi házastársat ismerhettünk meg a személyében, aki a házasságot Isten ajándékának tekintette.

⁴²⁵ FEKETE, i.m., 36–44.

4. A Szentírást tanulmányozva

A reformáció középpontjában a megigazulás tana áll. Isten igazságát nem ítéletén, hanem az üdvösség nyújtása által fejezi ki. Hitünk alapja, Luther szerint, pedig egyedül a Szentírás, nem az egyházi hagyomány. Ezen elv alapján vetette el a hét szentséget is, mivel nem talált rájuk vonatkozó utalásokat, így csak a keresztséget és az úrvacsorát tartotta meg.⁴²⁶ A reformáció egyik fókuszja az Írás szüntelen tanulmányozása lett. Igyekeztek mindent elvetni, amit tilt, és ellenez a Biblia. Luther egyedül a Szentírást alapul véve újra aktualizálta Pál apostol teológiáját. A középkori értelmezési szisztémákat (allegorikus, tropologikus, anagogikus) elutasítva a középpontba maga az Írás került. Ennek felismerése és a korábban használatos módszerek elvetése fokozatosan bontakozott ki Luther írásértelmezésében, aminek eredményeként a reformáció magában a Szentírásban kereste Isten üzenete megértésének feltételeit.⁴²⁷ A Szentlélek és Krisztus magyaráz, de nem valahogyan, hanem az Írás által és az Írásban.⁴²⁸

Az új értelmezést magukénak tudó teológusok, nem támaszkodtak többé a hagyományra, hanem eredeti nyelven tanulmányozták a Bibliát, és ezáltal kibővítették annak értelmezését. Az önmagát magyarázó, tévedhetetlen Írás kellő eligazítást ad a keresztyén embernek a hit dolgaiban, és egyedül elég ismeretet ad az üdvösség megszerzéséhez.⁴²⁹

Az anyanyelven kézbe vehető Biblia és az anyanyelvű igehirdetés lehetőséget adott az igehallgatónak a Szentírás alaposabb megértésére. A bibliamagyarázat nem érthetetlen, misztikus tanítás maradt, hanem kérdéseket felvető dialógus, üdvösség kérdése. Az igehallgató ember is megfogalmazhatta, és gyakran meg is fogalmazta a tanítás lényegét, és értelmezte az Írást.

Katharina Zell is többször magyarázta a Bibliát. Alapos bibliaismerete és kiváló bibliahasználata már a házasság védelmezésében is megjelent „*Entschuldigung*” című írásában, de leglátványosabban ez is saját igemagyarázatai kapcsán nyer bizonyosságot iratai sorában.

⁴²⁶ BRENDLE, Franz, *Das konfessionelle Zeitalter*, Berlin 2010, 76.

⁴²⁷ REVENTLOW, Henning Graf, *Epochen der Bibelauslegung*, Band 3, Renaissance, Reformation, Humanismus, München, 1997, 89.

⁴²⁸ TÖKÉS István, *A bibliai hermeneutika története*, Kolozsvár, 1985, 88.

⁴²⁹ HAMM, Berndt, WELKER, Michael, *Die Reformation: Potentiale der Freiheit*, Tübingen 2008, 91.

4.1 Az 51. zsoltár magyarázata

4.1.1 A szöveg datálása

Katharina Zell legrészletesebb igemagyarázata az 51. zsoltárhoz köthető. Ezt áttanulmányozva megvizsgálhatja az olvasó, hogy követte-e a lelkészfeleség reformáció korában megszületett illetve újra előtérbe került írásértelmezés módszereit, valamint azt, miben tér el, illetve hasonlít-e a korabeli nagy teológusok magyarázatához egy laikus asszony írásértelmezése.

A meditáció datálása csak sejtéseken alapszik. Elsie Anne McKee szerint a 40-es évek végére kell gondolni a belső bizonyítékok miatt. Katharina Zell bevezető levelében arra hivatkozik, hogy a zsoltárt életének gyötrelmes időszakában tanulmányozta.⁴³⁰ Ha ezt összevetjük a korabeli külső eseményekkel és levelezésekkel, amelyekben hasonló érzések kerülnek kifejezésre, két időpontra gondolhatunk. Az egyik Zellék életének az a szakasza, amikor második és egyben utolsó gyermekük is meghalt 1532-ben vagy 1533-ban.⁴³¹ A másik megpróbáltató, keserves időszak Katharina Zell életében a 40-es évek végétől vette kezdetét a Schmalkaldeni szövetség hanyatlásával. Ennek a korszaknak legszomorúbb eseménye férje halála volt 1548 januárjában. McKee szerint ez a datálás szempontjából valószínűbb időszak, ekkor születhetett meg a meditáció. A zsoltár 18. és 19. versének magyarázata is inkább a későbbi datálást támasztja alá.⁴³²

Nem lehet figyelmen kívül hagyni Katharina Zell azon megjegyzését sem, amiből a szöveg keletkezésére következtethetünk. Ezt írásának bevezető szakaszában olvashatjuk.⁴³³ Ebben arra utal, hogy több mint negyven éve lejegyzti Istennel folytatott beszélgetéseit, mert tudta, hogy ez mások vigasztalására is szolgálhat. Ez a zsoltármagyarázat a naplójából származik, s azt a jelen helyzethez igazítva több helyen kiegészítette.⁴³⁴ Ezt figyelembe véve mondhatjuk, hogy az 51. zsoltár parafrázisa és a hozzá kapcsolódó meditáció akár a laikus teológus fiatalságáig is visszanyúlhat. Több lépésben keletkezhetett, és előttünk álló formáját legkorábban 1558-ban nyerte el. Augusztusban került ki a nyomdából, feltehetőleg

⁴³⁰ ZELL, Katharina, *Den Psalmen Miserere*, in MCKEE, Katharina Schütz Zell, Volume II, 310–340, 315 (A7v).

⁴³¹ MCKEE, i.m., 307.

⁴³² MCKEE, i.m., 308.

⁴³³ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 315 (A8r).

⁴³⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 308 (A8r).

Strassburgban, a Felix Armbrusternek szóló vigasztaló levél részeként.⁴³⁵ Katharina Zellnek ezt az utolsó és egyben második leghosszabb iratát nem adták ki többé.

Az 51. zsoltár a bűnbánati zsoltárok sorában a negyedik. Legmegragadóbbként, legszebbként és legfontosabbként jellemzi a Jubileumi kommentár.⁴³⁶

Az egyéni panaszénekekben a zsoltáríró bűnei bocsánatáért esedezik, valamint a betegségből való gyógyulásért, amit bűnei következményének tulajdonít.⁴³⁷ Kittel szerint a zsoltár megindító hatása annak köszönhető, hogy annak írója vétkeit úgy ismeri be, mint amelyekkel egyedül Isten ellen vétett. A leírtak szerint minden gonosz gyökere megtalálható az emberben, és nem emberi képesség, hanem egyedül Isten kegyelme adja a megbocsátást.⁴³⁸

4.1.2 Luther és Kálvin magyarázatának summája

Luther művében⁴³⁹ minden magyarázatot a zsoltár szövege vezet be, amit rövid tartalmi összefoglalás követ. Ezek után olvashatóak a magyarázatok.⁴⁴⁰ Az 51. zsoltár esetében először egy parafrázis olvasható 1513/15-ből, majd az 1517-ben megjelent, hét bűnbánati zsoltár magyarázatából az ide vonatkozó. Legnagyobb terjedelemben Luther zsoltárokra vonatkozó előadásait adja közre a kötet. Az ide vonatkozókat 1532. június 10-e és augusztus 6-a között tartotta a reformátor a wittenbergi egyetemen.

A bűnbánati zsoltárokból idézett magyarázat egyes részei nagymértékben hasonlítanak Katharina Zell gondolataira. Ebben a magyarázatában Luther is versről versre halad, és jellegzetessége még a szövegnek, hogy több helyen az ellentétezés eszközével él, úgymint: külső és belső bűn, igazság és hamisság, jó és rossz szolgálat.

A harmadik, Luther előadásait felölelő magyarázat teológiailag a legnehezebb a három közül. A zsoltár egyes szakaszaira a következő című és témájú előadások vonatkoznak:

⁴³⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 309 (A8r).

⁴³⁶ MÓDIS László, *A zsoltárok könyvének magyarázata*, in Jubileumi kommentár, A Szentírás magyarázata, Budapest, 1968, 533–584, 553.

⁴³⁷ KRAUS, Hans-Joachim, *Psalmen I*, Neukirchen, 1961, 384.

⁴³⁸ KITTEL, D. Rudolf, *Die Psalmen*, Leipzig, 1929, 188.

⁴³⁹ MÜLHAUPT, Erwin (Hg.), *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Band 2, Psalmen 26–90. Göttingen, 1962, 200–226. (A folytatásban: Luther, i.m.)

- Bevezetés. A zsoltár témája és teológiája (1–2),
- Érzékeny és érzéketlen bűnösök (3),
- A keresztyén élet és a megigazulás alapja (4–6),
- A bűnök csak Isten Igéjén keresztül ismerhetők meg (6),
- Az eredendő bűn – A házasságról és a politikáról (7–9),
- Minden a hallástól függ! (10–11),
- A Lélek három adománya: öszinteség, szentség és öröm (12–14),
- A megigazultak jócselekedetei (15–17),
- A jó és hamis áldozat (18–21).

Az évszámok alapján Katharina Zell ismerhette, a szószékről lelkészek tolmácsolásában hallhatta Luther magyarázatát a zsoltárra vonatkozólag. Feltételezésem szerint az előadássorozatot saját művének megírása (1548) előtt még olvashatta is, mivel az 1538-ban nyomtatásban meg is jelent német nyelven.⁴⁴¹

Kálvin zsoltármagyarázatokat tartalmazó könyvének⁴⁴² előszavában megjegyzi, hogy Strassburgban is prédikált már a zsoltárok könyvéről, amely olyan nagy sikert aratott, hogy többen kérték, adja ki a magyarázatokat.⁴⁴³ Ő viszont arra hivatkozva tiltakozott, hogy az egyház hűséges tanítója, Bucer Márton már megtette azt.⁴⁴⁴

Kálvin egzegézisében a következő fogalmakra helyez nagy hangsúlyt: Isten irgalmassága, igazságossága, az eredendő bűn és Krisztus áldozata.

A magyarázat szerint kifejezésre jut, hogy a bűnök csakis akkor nyernek megbocsátást, ha Isten irgalmassága kiárad. A megtisztuláshoz nem elég csak az Ő jósága, ahhoz túlságosan bűnös az ember.⁴⁴⁵ Ezenkívül azon szavak hangoztatása sem elegendő, hogy bűnösök vagyunk, komolyan kell venni a bűnt, és Isten szigorú ítélőszéke előtt kell felelnie az embernek.⁴⁴⁶

Egész életünket bűnben éljük. Ennek oka, hogy bűnben születünk, és fogantatásunk is bűnben történt. Kálvin felhívja a figyelmet arra, hogy nem szüleinket kell hibáztatni ezért.

⁴⁴¹ LUTHER, i.m., 203.

⁴⁴² MÜLLER, Karl (Hg.), *Johannes Calvins Auslegung der Heiligen Schrift in deutscher Übersetzung*, Band 5: Die Psalmen. 1. Hälfte, Neukirchen, 1930, 11. (A folytatásban: Calvin, i.m.)

⁴⁴³ Kálvin 51. zsoltárra vonatkozó magyarázata 1557-ben jelent meg latin nyelven, Genfben. Ennek rendelkezésemre álló, német nyelvű kiadása 1930-ban látott napvilágot, Neukirchenben.

⁴⁴⁴ CALVIN, i.m., 3.

⁴⁴⁵ CALVIN, i.m., 526.

⁴⁴⁶ CALVIN, i.m., 527.

Szükség van mindennek a tudatosítására azért, mert Isten ítélőszéke előtt másként nem állhatunk meg.⁴⁴⁷

Úgy kaphat megbocsátást az ember, ha először gondolatait Krisztus áldozatára fordítja. Mert Isten, a világ bírása akkor kegyelmez nekünk, ha a megbékélés ára van a középpontban, vagyis Krisztus áldozata.⁴⁴⁸ Mivel mi nem tudunk eleget tenni bűneinkért lelkünk gonoszsága miatt, új Lélekre van szükségünk, amit csak tőle kaphatunk.⁴⁴⁹ Istennek többé nem különféle véresáldozatokra van szüksége, hanem a bűnbánat áldozatára.⁴⁵⁰

A versről versre haladó magyarázatban Kálvin a reformáció nagy jelentőségű, a római katolikus egyház felfogásától eltérő kijelentéseire helyezi a hangsúlyt. Katharina Zell a művet nem olvashatta, viszont érdemes megjegyezni, hogy Kálvin 1538–1541 között a városban tartózkodott, ahol a francia menekültek gyülekezetének pásztorja volt. A gyülekezetben elhangzott igehirdetéseket Katharina Zell nem hallgathatta, mivel nem beszélte a nyelvet, ugyanakkor asztali beszélgetéseknél fültanúja lehetett a reformátor álláspontjának.⁴⁵¹

A reformáció korában az 51. zsoltár a legjelentősebb bibliai szakaszok közé tartozott. Luther megigazulás tanában gyakran hivatkozott erre.⁴⁵² Hans-Joachim Kraus szerint semmi kétség nem fér ahhoz, hogy Luther és Kálvin helyesen és szakszerűen magyarázta a zsoltárt, még akkor is, ha egyes részeket túlzott mértékben hangsúlyoztak.⁴⁵³

Katharina Zell nem maradt teljesen magára az 51. zsoltár értelmezésében. A reformáció korában a legjelentősebbek közé tartozó zsoltár magyarázata gyakran felhangozhatott a strassburgi székesegyházban. A saját magát kisleány korától szorgalmas igehallgatónak valló asszony számos ismeretre tett szert az igehallgatások és beszélgetések során. Ennek ellenére mégis sajátos meditációt fogalmazott meg az 51. zsoltár alapján.

⁴⁴⁷ CALVIN, i.m., 530.

⁴⁴⁸ CALVIN, i.m., 534, 539.

⁴⁴⁹ CALVIN, i.m., 535.

⁴⁵⁰ CALVIN, i.m., 539.

⁴⁵¹ BAINTON, i.m., 66.

⁴⁵² KRAUS, i.m. 391.

⁴⁵³ KRAUS, i.m., 391.

4.1.3 A parafrázis bemutatása

Katharina Zell parafrázisát rövid bevezetés előzi meg. Ebben summázza a zsoltár értelmét. Dávid hatalmas bűnt követett el, amelynek súlya ismert előtte. Vétkét kiválasztott volta különösen súlyosbítja. A szerző szerint Isten a zsoltáron keresztül mindenkihez szól, mert az ember úgy gondolja, ha titokban vétkezik, Ő nem vesz arról tudomást. Ez nem így van, Isten mindent lát, és megbünteti a bűnt. Dávid helyesen cselekedett, mert bűnbánó szívvel a Mindenhatóhoz fordult. Ma is így kell cselekednie mindenkinek, Isten elé kell vinni a bűnöket, mert az Ő Fia, Jézus Krisztus minden bűnért eleget tett.

Ez a paratextus az egész szövegre kihatással van. Felülről megvilágítva az előttünk álló szöveget megmondja, hogyan olvassuk azt, előre elárulja, honnan, hová fogunk eljutni. Jelen esetben a bűnbe esett ember bűnvallásától Krisztus keresztjéig.

A következő egység az „*Egy megtért és hívő bűnös beszéde*” címet viseli. Ebben Katharina Zell versről versre parafrázálja, egyes helyeken röviden elemzi a zsoltárt. Sorban halad, bár nem tünteti fel a versek számát. Elsie Anne McKee ezt szövegkiadásában betoldásként megteszi, amiből látszik, hogy ő a New American Standard Bible alapján osztotta be a szöveget, mivel a zsoltárt 19 versre osztja, szemben az új fordításban megjelent magyar nyelvű Bibliával, ami BHS-hez hasonlóan 21 verset tartalmaz. Katharina Zell is ezzel, a 19 verses felosztással találkozhatott, mivel az 1545-ben megjelent Luther által fordított német nyelvű Bibliában található 51. zsoltár is ennyit tartalmaz.

Az elsőtől a negyedik versig szűkszavúan parafrázál a szerzőnő. Saját magára, és későbbi megjegyzése szerint,⁴⁵⁴ mindenkire vonatkoztatva mondja el a zsoltáros szavait, röviden körülírva az ember nyomorúságos helyzetét.

A sorok előrehaladtával egyre inkább kibontakozik, egyre bőbeszédűbben éli bele magát a zsoltáros helyzetébe, egyes helyeken rövidebb magyarázatot is adva. A bővülő parafrázisban az utalások száma is gyarapszik. A negyedik versre vonatkozóan például kifejti, hogy Dávid leginkább Isten ellen vétett. Nem figyelt arra, hogy Ő mindent lát. Ez a viselkedésforma arra utal, hogy konok módon saját gonosz akarata szerint úgy viselkedett, mint a test szerinti Ádám.⁴⁵⁵ Ennek ellenére arra kéri Istent, hogy hosszútűrő kegyelme által bocsásson meg neki.⁴⁵⁶ Erre eredendően bűnös volta miatt van szüksége, folytatja írásában,

⁴⁵⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 327 (C5v).

⁴⁵⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 318 (B3v).

⁴⁵⁶ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 319 (B4r).

mivel már a mag is tisztátalan volt, amiből származik. Így ő maga is „bűnös gyümölcsként pottyant erre a világra.”⁴⁵⁷

Az 51. zsoltár 5. verse fontos igehely az eredendő bűn értelmezésében. A Lutherhez hasonlóan Katharina Zell értelmezése is szemben áll a római katolikus egyház tanításával, amely szerint a keresztelés után az ember megszabadul az eredendő bűntől, és képes a jó választására. Katharina Zell kifejezésre juttatja, hogy az eredendő bűn befolyással van az ember életére. A bűnös állapot és a kegyelmi állapot paradox módon egyszerre része a megkeresztelt életének.⁴⁵⁸

Isten az igazságban leli kedvét. Erre hivatkozva kéri az író a következőkben teremtetője segítségét. Ezt a segítő erőt Isten megtisztítani, újjászülni képes hatalmában látja. Örültségnek tartja az emberek részéről, ha „testi születésük”, óemberük szerint akarnak valamit is véghez vinni ebben a világban.⁴⁵⁹ Isten igazsága által felismerhető az ember bűnös volta. Sokan nem akarják ezt tudomásul venni, de Katharina Zell ezt megteszi, és mivel Isten alkotta, az Ő kegyelméért esedezik.

A tisztulás történhet izsóppal, ahogyan azt Isten népe esetében elrendelte. Itt azonban nem kevesebért, mint a Krisztus vérével való megmosatásért imádkozik a szerző, amire egész reménységét alapozza.⁴⁶⁰

A 7-től a 14. versig ismét rövidre fogott a parafrázis. A tiszta szív és a Szentlélek az ima középpontja. Ezt követően újfent megfogalmazódik Istenre szorult voltának komolysága egy másik szemszögből. Követelésének jogosságát hangoztatja Katharina Zell, arra hivatkozva, hogy Isten már akkor tudta, hogy vétkezni fog, mielőtt ő azt megtette volna.⁴⁶¹ Érvelésének másik meggyőző pontja annak ismerete, miszerint az ember képtelen önmagán segíteni. Senki sem tudja magát megváltani, Isten kegyelme és irgalma által lehet a bűntől szabadulás.⁴⁶²

A szabadítást tapasztalva magasztalni szeretné a Mindenhatót. A töredelmes szív a kedves áldozat Isten előtt, ezért ezt tekinti a magasztalás legmegfelelőbb módjának.⁴⁶³

A 18. és a 19. vershez hosszabb magyarázat tartozik. Az előbbi Jeruzsálem falainak szükségességéről szól. Jeruzsálem, a bölcsesség városa, csak akkor lehet méltó nevére, ha Isten oltalmazza azt. A király oltalmát elveszítette, hiszen ő vétkezett, megrendítve ezzel a

⁴⁵⁷ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 319 (B4r).

⁴⁵⁸ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 319.

⁴⁵⁹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 320 (B5r).

⁴⁶⁰ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 319–320 (B4v–B5v).

⁴⁶¹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 322 (B8r).

⁴⁶² ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 323 (B8v).

⁴⁶³ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 323–324 (B8v–C1v).

város oltalmát. Falakra van szüksége számos ellensége ellen, valamint egy istenfélő királyra.⁴⁶⁴ McKee szerint ez a rész talán az 1548-as Augsburgi Interim bevezetésére való homályos hivatkozás. A rendelkezés értelmében Károly önhatalmúlag intézkedett a birodalom egyházi ügyeit illetően. Egyebekben a katolikus tant és szertartásokat tette kötelezővé a birodalomban.⁴⁶⁵ Katharina Zell számára Jeruzsálem Sion prófétáit, tanítóit szimbolizálja, és Jeruzsálem falai a polgári autoritást, amely megvédi az igehirdetőket. Ha a városi előírások, szabályok bűnösök, rosszak, a kapu nyitva áll az ellenség előtt. Az igehirdetőknek nem nyújtanak védelmet, és a szegény Sion eltávozik az igaz tanítás nélkül. Ha ez az irat 1548–49-ben íródott, Jeruzsálem falai a strassburgi szabályokat jelentik, amelyekkel jóváhagyták az Interimet. Jeruzsálem falainak elpusztítása jelentheti a strassburgi reformáció két legjelentősebb vezetőjének, Bucernek és Fagiusnak a kiűzetését.⁴⁶⁶

Az utolsó vers értelmezését illetően elszakad Katharina Zell az aktuálpolitikától. Ismét teológiai témát feszeget, az áldozat kérdését. Isten nem leli tetszését a buzgó, bűnökért bemutatott áldozatokban. Akkor tisztítja meg a bűnöst, ha az magát a bűnt viszi Isten színe elé. Erőnket és értelmünket kell az Úrra fordítani. Katharina Zell saját bevallása szerint minden egyes áldozatot Jézus Krisztus oltárára fektetne, ha nem Ő maga lenne a valóságos és tökéletes áldozat.⁴⁶⁷

Katharina Zell 51. zsoltárhoz írott parafrázisa bevezetésként szolgál az azt követő mélyebb teológiai gondolatok kibontakoztatása előtt. Ezzel a parafrázissal elviszi az olvasót a zsoltáros világába, amely időben távol van tőle, azonban mégis nagyon közel áll hozzá. Ez a közelség abban mutatkozik meg, hogy az adott kor embere éppen olyan bűnös Isten előtt, mint Dávid. Mindenkor szükség van megbocsátásra, amely Isten elé állással, valamint a töredelmes szív bűnbánata által érhető el.

A versekre vonatkozó parafrázisok hosszából következtethetünk arra, hogy az író mely gondolatokat tartotta fontosnak. A többihez képest hosszabb gondolatsor fűződik a 4. 5. 6. 14. 18. és 19. versekhez. Ezek az eredendő bűn, a helyes bűnbánat és igazi áldozat kérdésére vonatkoznak, amelyek az ezt követő magyarázatban hosszabb kifejtést nyernek.

⁴⁶⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 325 (C3r).

⁴⁶⁵ HEUSSI, i.m., 314.

⁴⁶⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 325.

⁴⁶⁷ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 327 (C5r).

4.1.4 A meditáció bemutatása

A meditációs rész kezdetén Jézus Krisztushoz, a fent említett áldozathoz fordul, és segítségét kéri a Szentlélek által. Röviden még egyszer összefoglalja a zsoltár keletkezési körülményeit, miszerint Dávid Nátán próféta szavainak hallatán felismerte halált érdemlő bűnét és Istenhez fordult, valamint reményét fejezi ki, hogy ez nem csak házasságtörés esetén segíthet az olvasónak, hanem mindenféle titkos bűn kapcsán is Istenhez vezethet.⁴⁶⁸

Első hosszabb teológiai fejtegetése a házasságtörésről szól. Katharina Zell szerint nemcsak a test művéről van szó ebben az esetben, hanem a szív és gondolatok vétkééről is.⁴⁶⁹ McKee megjegyzése arra vonatkozik, hogy ez a házasságtörés háromszoros spirituális interpretációja. Az első tipikus keresztyén tanításból származik: kívánsággal tekinteni a másokra. A második a csábító magatartás, a harmadik pedig finomabb formája a hitetlenségnek, amit a tudatlanság és az erkölcstelenség együtt okoz. A második pont megegyezik Luther magyarázatával, amit a „Tízparancsolat rövid formája”-ban találhatunk. A harmadik pedig Katharina Zell egy másik iratában, a „*Klag und Ermahnung*”-ban is megtalálható.⁴⁷⁰

Katharina Zell a házasságtörés bűnének értelmezését nem korlátozza a házastárs megcsalására. Mindennemű hűtlenséget annak tekint, a másik megvetését, megszomorítását, megsértését.⁴⁷¹ Isten minden titkos dolgát ismeri az embernek. Nincs rejtve előtte, ha az egyik fél megsérti a másikat, vagy akár gondolatban megcsalja. Ezért bárki mondhatja Dáviddal a zsoltár szavait, hiszen senki sem tudhatja, milyen gyakran vétkezik.⁴⁷²

A házasság kérdése a reformáció egyik sarokpontja volt. Az új tanítás szerint ugyan elveszítette sákramentum jellegét, ugyanakkor lehetővé tette a klérus számára is a házasságot, ami a büntelen élet egyik pecsétje volt. Katharina Zell személyesen is mélyen érintett volt e kérdésben. Házasságának kezdetétől nem restellte védeni magát és férjét a bántó, ellenségeskedő szavakkal szemben.⁴⁷³ Ebben az írásában a házasság tisztaságát veszi védelmébe.

A házastársi hűtlenség képe az Ószövetségben Isten és népe kapcsolatát gyakorta jellemzi (Jer 3,8; Hós 9,1; Mal 2,14). Ebben a meditációban nem tér ki Katharina Zell erre a

⁴⁶⁸ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 328 (C6r).

⁴⁶⁹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 328 (C6v).

⁴⁷⁰ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 328.

⁴⁷¹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 328 (C6v).

⁴⁷² ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 329 (C7r).

⁴⁷³ „*Entschuldigung*” és az „*Ein Brieff*” című iratában is szenvedélyesen védelmezi a lelkészek házasságát. Lásd McKee, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 21–48, 167–304.

kapcsolatra, mondhatni nem megy el eddig. Megáll az ember hűtlenségénél, és több példát nevez meg a Szentírásból, nemcsak utalásszerűen, hanem idézi is az ember eredendően hűtlen voltára utaló igeverseket (Ézs 48,8; Gen 8,21b). Az ember bűnös, bűne annyi, mint a homok a tengerparton.⁴⁷⁴ Nyomorúságos helyzetben van, amelyből csak Krisztus vezetheti ki.

Krisztus mindenek megváltója

A „*Den psalmen miserere*” legterjedelmesebb részében Katharina Zell a Krisztusról szóló tant fejtegeti. Nemcsak Dávid, hanem az egész Ószövetség történeteit üdvtörténeti távlatba emeli. A leírtak szerint Dávid maga is tudott az üdvtörténet nagy fordulópontjairól, hiszen ezekről részletesen is tudósít zsoltáraiban (Zsolt 45; 47; 68 és 69). Sőt, annak az ismeretnek is a birtokában volt, miszerint tőle fog származni a Megváltó.⁴⁷⁵ Katharina Zell szerint ezért nevezi Őt Uramnak (Zsolt 51,17).⁴⁷⁶

Minden zsidó kezdettől fogva Dávidot tartotta az Eljövendő ősenek.⁴⁷⁷ Ebben az összefüggésben meglehetősen kínos Dávid magatartása. Védelemre szorul, amit meg is kap Katharinától. Ahogyan Isten neki megbocsátott, mindenkinek meg fog bocsátani, a Krisztus Jézusban.⁴⁷⁸ Tudta ezt Isten népe is, várták a Megváltót, ahogyan arra a samáriai asszony példája (Jn 4) utal, vagy a beteg embereké, akik így kiáltottak: „Jézus, Dávid fia, könyörülj rajtunk” (Mt 9,27). Ennek az ismeretnek a birtokában mégis sokan voltak, akik nem ismerték fel Krisztust.⁴⁷⁹

Ádámtól kezdve minden nép a megváltásra várt.⁴⁸⁰ Katharina Zell szerint még a szent sátorban is Krisztusra utalt minden (Lev 16, Zsid 9). Nyilvánvalóan tudtak róla a próféták, akik közül egyet, Ézsaiást evangélistának is nevez, mert olyan egyértelműen és világosan beszélt Krisztus országáról, születéséről, szenvedéséről és haláláról, feltámadásáról és mennybemeneteléről (Ézs 1; 43; 58; 66; 7; 11; 25; 53; 63).⁴⁸¹ Dávid nem ismerheti a krisztuseseményt, mégis zsoltárt zeng nemcsak róla, hanem a rajta nyugvó keresztyén egyházzal is.⁴⁸²

⁴⁷⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 329 (C7v).

⁴⁷⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 329 (C8r).

⁴⁷⁶ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 330 (C8v).

⁴⁷⁷ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 330 (D1r).

⁴⁷⁸ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 329 (C8r).

⁴⁷⁹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 330 (D1r).

⁴⁸⁰ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 331 (D1v).

⁴⁸¹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 331 (D2r).

⁴⁸² ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 331 (D2r).

Katharina Zell exkuzálja Dávidot ebben a részben. Jelentőségének leírásában, mondhatni, elmegy a végletekig. Már nem a házasságtörő bűne áll a középpontban, hanem az, hogy tőle származik Krisztus, aki egyedül képes a bűnök elvételére. Dávidnak az üdvtörténet hatalmas ívében szintén üdvtörténeti jelentősége van. Ő a testi őse annak, akiről az évezredes ígélet szól, aki már Dávid bűnéért is eleget tett kereszthalálával és feltámadásával. Dávid mindent tudott. Ezért imádkozott a felkent Krisztus által, benne és általa kért kegyelmet bűneire.

Krisztus áldozata

Különbéle elképzelések léteznek arról, hogyan lehet bűneinktől megtisztulni. A kivonulás idején a büntetés elkerülésének a jele az izsóp segítségével vérrel bekent ajtófélfá volt. A mi bűneinket azonban egy másfajta áldozati bárány vére törli el. Jézus, Isten báránya, ahogyan Keresztelő János mondja, az egész világ bűnét eltörli.⁴⁸³ Katharina Zell szerint Dávidnak tudnia kellett, hogy a Felkent által fog megtisztulni. Ezért nem mutatott be áldozatot. Tudta, hogy a jövőbeli Krisztus által mossa le Isten az ő bűneit, ezért is mondta, hogy a megtört szívet és lelket kell elé vinni.⁴⁸⁴ Ha ez nem így lett volna, minden bizonnyal rengeteg áldozatot mutatott volna be neki. Ez az ismeret sokáig rejtve volt, de Krisztus által teljesen nyilvánvaló lett mindenki előtt, hogy általa nyernek bocsánatot a bűnök. Dávid azért volt képes ennek a titoknak a meglátására, valamint az 51. zsoltárban előttünk álló helyes imádságra, mert Isten a maga Lelkét küldte el hozzá.⁴⁸⁵

Mindenki Krisztus vére által nyer megbocsátást. Ez az áldozat képes fehér ruhába öltöztetni az embert, általa nyerhető el Isten bocsánata és a szabadulás az örök haláltól.⁴⁸⁶ Ezt a kegyelmet kívánja Katharina Zell magának és minden Isten kegyelmére szomjazónak.⁴⁸⁷

⁴⁸³ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 333 (D4r).

⁴⁸⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 333 (D4r).

⁴⁸⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 334 (D5r).

⁴⁸⁶ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 335 (D6r).

⁴⁸⁷ uo.

4.2 A 130. zsoltár parafrázisa

A Felix Armbrusterhez címzett irat, a „*Den psalmen miserere*” harmadik része a 130. zsoltár rövid parafrázisa. A 130. zsoltár parafrázisa az 51. zsoltárhoz fűzött hosszabb meditációt követi. Katharina Zell választása nagyszerű bibliaismeretére és lelkigondozói attitűdjére utal. Közös vonás a két zsoltárban, hogy mindkettő a bűnbánati énekek sorába tartozik.⁴⁸⁸ Tudatos lehetett Katharina Zell választása, mivel egy betegségben szenvedő ember vigasztalását kívánta levelével elősegíteni. A betegség az ő szemében, valamely isteni büntetésnek a jele lehetett. Az ószövetségi világszemlélet szerint is a csapások a vétkek következményeként sújtják az embert. Isten igazságosan megjutalmazza a hívőt, de megbünteti a gonoszokat. A betegség rámutat az ember bűnös voltára, ahonnan csak akkor van szabadulás, ha az illető felismeri bűnösségét, megvallja azt, és bocsánatot kap Istentől. A szenvedő helyzete nem reménytelen.⁴⁸⁹

A mély bűnbánat kifejezésének legjobb eszköze valamely zsoltár imádkozása. A zsoltáros után a lelkészfeleség is arra ösztönöz, hogy a szenvedő bűnbánattal és bocsánatkéréssel elnyerheti Isten jóindulatát. Katharina Zell kiváló bibliaismeretére utal az is, hogy az Istenre utaltság és a bűnös emberi létet legjobban kifejező bűnbánati zsoltárok közül választott.

4.2.1 A parafrázis bemutatása

Katharina Zell egy kivételével megismétli a zsoltár verseit, majd tovább mélyíti annak értelmét, saját helyzetére alkalmazva.

1. vers: „*A mélységből kiáltok hozzád, Uram!*”

Az író nő a kulcsszót emeli ki, és fokozza annak értelmét: a mélységből. Szíve legmélyebb részéből szól. Ezzel mintha nem az alvilágra gondolna, ahogyan azt számos magyarázat írja, hanem arra, hogy teljes szívéből az Úrhoz fordul a nehéz helyzetben, mert

⁴⁸⁸ KUSTÁR Zoltán, *A Zsoltárok könyve* in Pecsuk Ottó (szerk.), *Bibliaismereti kézikönyv*, Budapest, 2004, 211–226, 224.

⁴⁸⁹ KUSTÁR Zoltán, *Az igazak szenvedésének oka és értelme – a hagyományos bibliai bölcselekedés és Jób könyve alapján*, Lelkipásztor 2004/3, 82–88, 82.

minden kétséget kizáróan csak ő tud segíteni. Emellett nem titkolja emberi mivoltának gyengeségét, félelmének is hangot ad. Nagy kétségei közepette hívja az Urat.

2. vers: „*Uram, halld meg szavamat, füled legyen figyelmes könyörgő szavamra!*”

Ehhez a vershez az társul kiegészítésként, hogy ő komolyan gondolja a hozzáfordulást. Nagyon szeretné, ha könyörgő kérése Isten elé kerülne.

3. vers: „*Ha a bűnöket számon tartod, Uram, Uram, ki marad meg akkor?*”

A harmadik vershez fűzött gondolatsorban Katharina Zell reményét fejezi ki azt illetően, hogy olyan módon fog cselekedni Isten, ahogyan az hírlik róla: igazságosan. Úgy fog tenni, ahogyan azt már régebben megmutatta, és azt elődei megtapasztalták, hűsége és jósága ismét látható lesz. Ezen a ponton némi ravaszságról tanúskodik a szerző, mivel nem szemrehányóan szól, ahogyan azt a zsoltáros hangjából érzékelhetjük: Katharina Zell a pozitív oldal felől közelít. Nem az ember hozzáállására és érdemtelenségére, hanem Isten jóságára és kegyelmére hivatkozik, bizalma ezen alapszik.⁴⁹⁰

4. vers: „*De nálad van a bocsánat, ezért félnek téged.*”

„*Jó vagy, Uram*”,⁴⁹¹ csak jót tudsz tenni, folytatja hízalgő hangvételt Istennel szemben. Ennél a versnél első alkalommal jelenik meg egy személyes élmény is. Korábbi pozitív élményeire hivatkozik Katharina Zell. Isten már régebben is megismertette vele hűségét és jóságát, ezért fordul most ismételtén hozzá. A korábbiakat pedig illedelmesen köszöni.⁴⁹² Nem felejt el hálát adni a múltban átélrt szabadításért sem. Sokszor volt már szomorú és szorongatott helyzetben, de még mindig megtapasztalta az Úr támogatását. Ez szólhat Isten felé is ugyanakkor Armbrusterhez is. Ahhoz az Istenhez könyörög Katharina Zell, aki segített rajta. Ha Felix Armbruster ezt teszi, ő is részese lehet a bocsánatnak.

5. vers: „*Várom az Urat, várja lelkem, és bírom ígéretében.*”

A Bibliában található gondolatot, igeverset folytatja Katharina Zell, és egyúttal fokozza is. Nagyon várja az Urat, teljes szívével Isten szavának ígéretére támaszkodik.⁴⁹³

⁴⁹⁰ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 337 (D7v).

⁴⁹¹ uo.

⁴⁹² uo.

⁴⁹³ uo.

6.a. vers: „*Lelkem várja az Urat,*”

A parafrázist olvasva olyan érzés fogja el az olvasót, mintha annak írója olvasná, esetleg kívülről mondaná a zsoltárt. Tudomásul veszi a következő sort, amely az előző ismétlése: „*Igen, még egyszer várja az Urat*”,⁴⁹⁴ de ő nem az ismétlés eszközével erősít, hanem egy igeverssel összegez: „*Várom az Urat és benne reménykedem.*” (Ézs 8,17) Előre leszögezi, hogy a várakozás nem hiábavaló. Ezen a ponton újfent rendkívüli argumentáló képességére figyelhetünk fel.

6.b. vers: „*jobban, mint az örök a reggelt, mint az örök a reggelt.*”

Ennek a szakasznak a parafrázisa tér el leginkább az előbbiektől. Ebben az esetben, még a bibliai vers ismétlése sem történik meg, azonnal a várakozás magyarázatára tér a lelkészfeleség annak parafrázálása helyett. Nem egyszerűen a reggelt várja, egy bizonyos reggelt, ahogyan ez az örök esetében elmondható, hanem azt az Istent, aki időről időre megérkezik. Felsorolásba kezd Katharina. Ebben egy hívő lélek Isten iránti várakozásra okot adó pontjait említi. Az Ő megjelenésére van szükség a nehéz helyzetekben, az ígéretek beteljesedésében, a szeretet megjelenésében, a földi és az örök élet közötti átmenetben.⁴⁹⁵ Istent várja hívő ember minden nehézség között, mivel az ő segítsége nélkül semmire sem képes.

7.a. vers: „*Bízzál, Izráel, az Úrban,*”

Az, aki képes a bizalomra Isten iránt, megmenekül az ellenségtől, és reménységgel telt életet fog élni.

7.b. vers „*mert az Úrnál van a kegyelem, és gazdag ő, meg tud váltani.*”

Katharina Zell ennél a versnél szó szerint idézi a bibliai szakaszt, majd azt a kiegészítést fűzi hozzá, hogy a megváltás erejével mindenféle nehéz, kegyetlen támadás és csapás legyőzhető, amit csak az ember elképzelni képes.⁴⁹⁶

8. vers: „*Meg is váltja Izraelt minden bűnéből.*”

Izraelt, Ábrahám magját – teszi hozzá kiegészítésül – mindenféle bűntől megmenti az Úr.

⁴⁹⁴ uo.

⁴⁹⁵ uo.

⁴⁹⁶ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 338 (D7v).

4.2.2 Luther és Kálvin értelmezése

A 130. zsoltár figyelemreméltó helyet töltött be az egyházi hagyományban. Luther megigazulás tanának magyarázatában nagyon fontos szerepet játszik a zsoltár. Magyarázata szerint teológiájában közel áll a Római levél teológiájához: a legfontosabb és legértékesebb zsoltárok egyike, mivel a megigazulásról szól.⁴⁹⁷ Ezért nevezte Luther psalmi paulini-nek. A panaszének egyik motívuma, a bűnbánat és Isten megbocsátó irgalma lett itt önálló zsoltárrá.⁴⁹⁸

(1. vers) Luther szerint nagyon komoly szavakkal indít a zsoltáros. Csak az értheti meg ezeket, aki valaha volt már szorongatott helyzetben. Úgy véli, mindenki nagy mélységben van, ugyanakkor nem minden ember érzi ezt. (2. vers) A megszólítás Isten kegyelme után kiált. A segítséget Istentől várja a zsoltáros. (3. vers) Nem számít, hogy az emberek mit gondolnak, esetleg nem tekintenek bűneinkre, Istentől kell megbocsátást nyerni. Az ő ítélőszéke előtt kell majd megállni. Aki ezt nem látja, nem fél, és aki nem fél, nem kiált hozzá, aki nem kiált, nem részesül a kegyelemben. (4. vers) Egyedül Istennél van bocsánat, ezért kell őt kérni. (5. vers) Eddig a kereszttel terhéről írt a zsoltáros, az ötödik verstől a kereszttel által biztosított reménység kerül előtérbe. A félelmet és a kétségbeesést a reménység és gyógyulás követi. E két dolog felismerésének kell ott lenni az emberben, mert az ő és új emberünk is egyszer van jelen bennünk. (6. vers) Ebben az esetben a reménységet a szüntelen várakozás fejezi ki, ami Isten szabadítására vonatkozik. Az új ember soha ne szűnik meg várakozni, az ő emberrel ellentétben, aki könnyen feladja. (7. vers) Az utolsó előtti vers „Izrael” szavát a hívő emberrel azonosítja Luther. Az igaz istenfélő (= Izrael) őszinte hite által teljes reménységgel bír, és kegyelmet talál Istennél. Nem magában keresi a megigazulást, hanem a megváltó Úrnál. (8. vers) Egyedül Istennél van kegyelem. Ezt nem keresheti az ember önmagában, mert magán nem segíthet az ember. A megváltás és kegyelem Istentől érkezik, nála található.⁴⁹⁹

Kálvin János 130. zsoltárhoz fűzött magyarázatának bevezetőjében azt írja, hogy a zsoltár a szenvedő ember és a szenvedő gyülekezet imádsága, amelyben a zsoltáros Isten segítségét kéri. (1–4. vers) A mélységből történő hangos kiáltás jelzi az imádkozó

⁴⁹⁷ ZENGER, Erich, *Psalmen Auslegungen* 2, Breisgau, 2003, 172.

⁴⁹⁸ KARASSZON Dezső, A Zsoltárok könyvének magyarázata, in Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata, Budapest, 1995, 2. kötet, 541–640, 628.

⁴⁹⁹ MÜLHAUPT, Erwin (Hg.), *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Band 3, 91–150, Göttingen, 1965, 548–552.

nyomorúságos helyzetét. A zsoltáros jogosnak tartja mindazt, ami vele történt. Ha Isten igazságosan ítélné meg az embert, kárhozatot érdemelnénk, ezért, minden hívő imádkozhatja a 130. zsoltárt. A mennyei Atya előtt csak az állhat meg, akinek ő megbocsátotta bűneit. Isten kegyelme által van megmaradásunk.⁵⁰⁰

A negyedik vers továbbvezeti az olvasót. A zsoltáros kijelenti, hogy a kegyelem minden ember rendelkezésére áll. Nincs ember bűn nélkül, Isten azonban kegyelmével segít a bűnösön. Ebben a kegyelemben az imádkozás segítségével részesülhet az ember. Biztos lehet az imádkozó abban, hogy Isten meghallgatja? Kálvin válasza szerint, ha nem az, akkor hiábavaló az imádság, és a római katolikus hitű emberekhez lesz hasonló a szükségét szenvedő, akik nem a kegyelmes Istenben, hanem a szokásokban és ceremóniákban hisznek.⁵⁰¹

(5–6. vers) A zsoltáros az ismétléssel és a fokozással fejezi ki Istenbe vetett bizalmát. Az ismétlés kitartásának a bizonyítéka. A zsoltáros azért egyes szám első személyben szólal meg, hogy erősítse hitét. Sietségét és igyekezetét a hasonlat is bizonyítja. Ahogyan a reggelt váró őr elsőként szeretne a pirkadat tanúja lenni, úgy szeretne az imádkozó is mihamarabb találkozni az Úrral.

(7–8. vers) A hívők reménysége Isten kegyelmén alapszik. A kegyelem forrásából megváltás származik. Ez csak a bűnbocsánatot követően lehet az emberé. Kálvin szerint a zsoltár segítségével megtanulhatjuk a szabadítás sorrendjét. Az első lépés a bűnök megbocsátása, utána következhet a szenvedéstől való megszabadulás. A bűnbánat után nincs okunk félelemre, bízhatunk Isten kegyelmében.⁵⁰²

4.2.3 Katharina Zell hermeneutikája

Katharina Zell 51. zsoltárhoz írott magyarázatában az Írás más helyeivel magyarázza a zsoltárt. Nem saját maga tudása alapján kívánja megadni az 51. zsoltár kulcsát, annak értelme nem az ő magyarázatában van, hanem a Szentírásban. Erre nemcsak a magyarázat szövege utal, hanem a szám szerint 171 bibliai ígére való utalás is, amelyeket a szöveg tartalmaz. Rendkívül alapos és használható bibliaismeretéről tesz mindez bizonyosságot.

⁵⁰⁰ MÜLLER, Karl (Hg.), *Johannes Calvins Auslegung der Heiligen Schrift in deutscher Übersetzung*, Band 5, Die Psalmen. 2. Hälfte, Neukirchen 1930, 556–563, 57. (A folytatásban: Calvin, Die Psalmen. 2.)

⁵⁰¹ CALVIN, Die Psalmen. 2, 559.

⁵⁰² CALVIN, Die Psalmen. 2, 562.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a parafrázisban csak 31 utalás található, de azok pontos igeversekre vonatkoznak. A magyarázatos rész közepe felé gyarapszanak a locusokra való utalások, de már csak könyvet és fejezetszámot ad meg a szerző. A szöveget olvasva ebből arra következtethetünk, hogy egyre inkább beleélte magát a fogalmazásba, és ugyanakkor számolt azzal, hogy a címzett nem szorult rá az ígehelyek pontos megnevezésére, mert ő maga is hasonlóképpen jól ismerte a Szentírást. A megjelölés azonban az önmagát magyarázó Írás elvének elengedhetetlen eszköze volt.

A magyarázat Krisztus-központú. Felőle nyer értelmet minden esemény, még az időben ezt megelőzők is, mint például Dávid bűnesete. Erre a nézőpontra már a bevezetés is rávilágít, amikor megfogalmazza, hogy Dávid bűnét a felkent Jézus Krisztus viseli.⁵⁰³ Az ő személye az összekötőkapocs az Ó- és Újszövetség között.

Nincs időbeli távolság a megtörtént események között. Katharina Zell felülről, kívülről tekinti a történeteket. Ennek a nézőpontnak nem időbeli origója van, hanem Krisztus keresztje áll a középpontban, mindenek felett, még az idő felett is.⁵⁰⁴ Átala nyer minden értelmet. A Bibliában leírtak pedig azt szolgálják, hogy megértsük, Krisztus megváltott minket.

Krisztus minden ember bűnéért eleget tett. Legyen szó Ádámról, Dávidról vagy a szerzőről. Katharina Zell magyarázatának különlegességét adja, hogy ezt az ismeretet nemcsak magának tulajdonítja, hanem természetesnek veszi, hogy Dávid is Krisztus keresztje felől figyelte az eseményeket. Csak ebből a perspektívából lehet tekinteni Dávid tetteire, különben megmagyarázhatatlan és elfogadhatatlan lenne, hogy ő Jézus ösatya.⁵⁰⁵

A reformáció egyik fontos vívmányáról van szó az önmagát magyarázó Írás és a Krisztus-központúság elvét tekintve.⁵⁰⁶ Katharina Zell magyarázatában ezt követte. Ismereteire közvetett úton tett szert prédikációhallgatás, -olvasás, bibliatanulmányozás és beszélgetések alkalmával. Írásában valószínűleg egyszerűen azt a módszert alkalmazta, amit a férjétől hallott, más reformátoroknál olvasott. Mindazt, hogy ezt milyen mértékben tette egyedi és kreatív módon, más reformátorok ide vonatkozó magyarázatainak összehasonlításából deríthető ki.

Katharina Zell 51. zsoltárhoz fűzött parafrázisa és magyarázata követi a reformáció korában gyakori formát. A parafrázist egy hosszabb, egyes főbb gondolatokat kiemelő

⁵⁰³ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 317 (B2r).

⁵⁰⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 331 (D1v).

⁵⁰⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 330 (C8v).

⁵⁰⁶ TÖKÉS, i.m., 88–91.

magyarázat követi. Amint az már a bevezető részből kiderült, Katharina Zell egyrészt olvashatta Luther magyarázatát, valamint Kálvin utalása szerint Strassburgba érkezésekor már Bucer zsolttármagyarázatos kötete is megjelent nyomtatásban.⁵⁰⁷ Mindezek mellett, egy nagyon fontos zsolttárról lévén szó, férje is gyakran prédikálhatott róla.

Luther 1517-ben megjelent zoltárparafrázisához viszonyítva számos helyen kimutatható a hasonlóság Katharina Zell parafrázisával. A reformátor minden egyes versről közel azonos hosszúságú értelmezést ad. Első lépésként szintén saját magát állítja a középpontba,⁵⁰⁸ magát tekinti a legfőbb bűnösnek. Ezt követően a megigazulás tanát magyarázza a zoltárral (6. v.), majd nála is Krisztus keresztye kerül a középpontba. Az eredendő bűn kérdését egy bűnös, gonosz fa képével illusztrálja, aki természeténél fogva a bűn és a gonoszság gyermeke (7. v.).⁵⁰⁹ Megszabadulást a bűntől csak Krisztus vére adhat, aki nem más, mint az igazi áldozat.⁵¹⁰

A zoltár magyarázatának alapvető kijelentései megegyeznek. Luther azonban részletesebben fejti ki azt. Például külön ír az Isten előtti hazugságról a 6. versre vonatkozólag,⁵¹¹ a külső és belső igazságról (8. v.),⁵¹² valamint az igazi szolgálatról Isten előtt (14. v.).⁵¹³

A két parafrázist egybevetve a hasonló témákon, kérdésfelvetéseken túl, érdekes megfigyelni a hasonló témák eltérő megközelítését. Mindketten foglalkoznak az eredendő bűn kérdésével. Luther a gonosz fához hasonlítja magát. Az eredendő bűnt magyarázva a negyedik és a hetedik versnél is gyakorta utal Ádámra: Ádámban elkövetett bűnök miatt kell az embernek halállal lakolnia, mielőtt Krisztus feltámad.⁵¹⁴ Az első kegyelem megtisztítást jelent Ádám bűnétől, ahol többé nem ő, hanem Krisztus uralkodik.⁵¹⁵ Katharina Zell ezzel szemben csak egyszer említi Ádámot, amikor a testi lét gonoszságára utal.⁵¹⁶ Az eredendő bűnt sokkal szemléletesebben, életszerűbben, gyakorlatiasabban ábrázolja, amikor azt írja, hogy bűnös magból származik, és gonosz gyümölcsként pottyant erre a világra.⁵¹⁷

Luther a 14. vers elemzésénél egyértelműen az Atya kegyelmére hivatkozik, és csak rá számít a bűn eltörlését illetően. Az egyedüli üdvösség nála van, és csak rá lehet számítani

⁵⁰⁷ CALVIN, i.m., 3.

⁵⁰⁸ LUTHER, i.m., 196.

⁵⁰⁹ LUTHER, i.m., 197.

⁵¹⁰ LUTHER, i.m., 198, 202.

⁵¹¹ LUTHER, i.m., 197.

⁵¹² LUTHER, i.m., 198.

⁵¹³ LUTHER, i.m., 200.

⁵¹⁴ LUTHER, i.m., 198.

⁵¹⁵ LUTHER, i.m., 196.

⁵¹⁶ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 318 (B3v).

⁵¹⁷ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 319 (B4r).

a megtisztulást illetően.⁵¹⁸ Katharina Zell túllép a minden igazságot magába foglaló reformátori tanításon, és be is próbálja bizonyítani Teremtőjének, hogy ő jogosult is erre a feltétel nélküli kegyelemre. Töredelmesen bevallja bűneit,⁵¹⁹ majd felhívja Ura figyelmét, hogy Ő már azelőtt tudta gonosz szándékait, mielőtt ő vétkezett volna.⁵²⁰ Isten tudatában van az ember bűnösségének, és az is világos Katharina Zell előtt, hogy Isten meg is fog bocsátani, ezért már előre, a bocsánatkérés pillanatában hízogően dicséri kegyelmének nagyságát.⁵²¹

A 18. vershez fűzött sorok is túlmutatnak a megszokott értelmezésen. Luther Jeruzsálem falai alatt a megvilágosodott keresztyéneket érti, akik az igaz tanítást hirdetik.⁵²² McKee észrevételének igazat adva, Katharina Zell itt Strassburg városának politikai helyzetére vonatkoztatja a zsoltárt. A magisztrátus megingott hatalmában és megalkuvó politikájában látja a veszélyt, aminek következtében az Interim bevezetése után, az igazságot tanítóknak távozni kellett a városból.

Katharina Zell meditációja egy kerek egységet alkot. Ésszerűen, egy jól meghúzzható ívre építi fel az egész zsoltár tanítását: a bűnös ember egyedül Krisztus által tisztulhat meg, aki az egyetlen és hibátlan áldozat. Érthetően, teológiailag egyszerűbben fogalmaz, mint a nagy reformátorok. Ugyanakkor lenyűgöző az üdvtörténet egész folyamatának egyben látása és az, hogy Dávidot egyszerre tekinti egy eszköznek, aki a helyes bűnbánatra tanít, ugyanakkor az egész üdvtörténet ismerőjének.

A 130. zsoltár parafrázisa rövidebb, mint az 51. zsoltaré, és meditációt sem fűzött hozzá a lelkészfeleség. Ezzel a zsoltárparafrázissal nyomatékosítja vigasztalását, és megerősíti, alátámasztja az 51. zsoltár alapján papírra vetett gondolatait. Beteg barátja vigasztalását kizárólag Isten ígéjével teszi, annak eredményességét pedig az ő végtelen kegyelmében látja. A bűnös ember egyedül Istennél talál megigazulást.

A 130. zsoltár fő mondanivalója Luther és Kálvin magyarázatában is Isten végtelen kegyelme. Másnál nincs szabadulás, bűnök feloldozása. A mélységben, betegségben élő valódi reménysége Isten kegyelmén alapszik. Erre várni fáradtság és megpróbáltatás árán is érdemes. Figyelemreméltó látni, hogy ő is a két reformátor által fontosnak tartott fogalmakra helyezi a hangsúlyt, úgymint a „mélységből” (1.v.), „várom az Urat” (5.v.), „bízz az Úrban” (7.v.), valamint a betegség, bűnös emberi lét, kegyelem és szabadulás

⁵¹⁸ LUTHER, i.m., 201.

⁵¹⁹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 322 (B8r).

⁵²⁰ uo.

⁵²¹ uo.

⁵²² LUTHER, i.m., 202.

kérdéseit magyarázza. Nem teszi ezt olyan alaposan, mint Luther vagy Kálvin. A gyakorlati életből kiindulva emeli ki a zsoltár fő mondanivalóját: Istenre utaltság – várákozás – bocsánat. Nem használja az ő és új ember fogalmát, ahogyan azt Luther teszi. Ugyanakkor a reformátorokhoz hasonlóan, az Istennél található ingyen kegyelemre alapozza vigasztalását. A lelkeszeleség Felix Armbruster vigasztalását a megigazulás tanára alapozva, reformátori elven magyarázva applikálja a gyakorlati életre. Katharina Zell az egész zsoltárt saját korába emeli, és saját hite felől interpretálja a zsoltáros szavait. Neki már több áll rendelkezésére, mint a zsoltárosnak. Az üdvtörténet más pontján áll, és szorongatott helyzetének oka is részben különbözik. Ezért tapasztalatait, ismereteit parafrázisba sűríti, hogy ezzel is közelebb kerüljön Istenhez és hatásosabb legyen vigasztaló mondanivalója a betegségben szenvedőnek.

Katharina Zell nem másolta az 51. és a 130. zsoltárhoz társított gondolatait. Reformátori szellemben magyarázta, a reformáció fő tanításait kiemelve bennük, ugyanakkor egyéniségét is megjelentette a műben. A korban szokásos módon, egy barátjának levélben, érthetően közölte a bűnbocsánat és elégtétel tanításának lényegét.

5. Kegyességet gyakorolva

Isten tiszteletének egyik fontos része az énekelt és szóban elmondott imádság. A középkori egyházban a közös imádkozás csúcspontja a mise volt, ahol a latin nyelvű kötött szövegeket, énekeket sokszor nem is a gyülekezet, hanem a kórus ismételte. Az emberek igényét az imaélet kiteljesedését illetően a konfraternitás és egyéb testvériség mozgalmak is igazolják. Ezek a laikusokból álló mozgalmak hitüket kívánták hétköznapi módon megélni.⁵²³

A reformáció egyik kulcsfontosságú feladatává vált az új tanok elméleti síkon történő megfogalmazása után, azok gyakorlati megvalósítása, többek között az istentisztelet reformja. Ezen a szinten már testközelből érintette az egyszerű hívő embert is a változások sora. A gyülekezetet be kívánták vonni az istentiszteletbe, ami így közös istenimádat lett. Nem kellett többé elvonulni, külön laikusköröket alkotni, mivel az istentisztelet mindenkié lett. Első mozzanatként érthetővé vált a laikusok számára is a közös istentisztelet. Luther Márton fogalmazta meg először eme változások szükségességét. Reformátori tevékenységének kezdete óta élesen bírálta a római katolikus misét. Úgy vélte, mindentől meg kell szabadítani a misét, ami nem összeegyeztethető a Szentírással.⁵²⁴ A reformáció legfontosabb alapgondolata „*Sola Scriptura*” az istentisztelet alapját is képezte. Luther liturgiával kapcsolatos gondolatainak csúcspontját az 1526-ban megjelent „*Deutsche Messe*” foglalja össze. Istentiszteleti rendje hűen követi a mise formáját, de az anyanyelven zajlik és az úrvacsorát, természetesen két szín alatt osztják ki.⁵²⁵ Kálvin, Lutherrel ellentétben nem a meglévő miseformából indult ki, hanem újra felépítette az istentiszteletet. A középpontba a prédikáció került, ezzel is biztosítva megérdemelt helyét, ugyanis a feladata, Isten szavát érthetővé tenni népe számára.⁵²⁶

Az új énekeket, illetve imádságokat és zsoltárokat tartalmazó könyvek a reformációs mozgalom elindulásával lendületet vettek. Nem számított nagy ritkaságnak, hogy nők adtak ki illetve szereztek énekeket. A korabeli irodalom leginkább nők által meghatározott része az énekköltészet volt. Irodalmi kreativitásukat a privát énekköltészetben, énekgyűjtésben tudták leginkább megvalósítani.⁵²⁷ A világi énekek témáiból, fogalmazásából könnyebben következtethetünk női szerzőségekre, amennyiben a szerzőjét nem nevezi meg, míg az egyházi

⁵²³ MACCULLOCH, i.m., 49.

⁵²⁴ KOZMA Zsolt, *Liturgika*, Kolozsvár, 2000, 22.

⁵²⁵ KOZMA Zsolt, i.m., 23.

⁵²⁶ PÁSZTOR János, *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában*, Komárno, 2002, 176, 178.

⁵²⁷ KOLDAU, Koldau, Linda Maria, *Frauen Musik, Kultur. Ein Handbuch zum deutschen Sprachgebiet der frühen Neuzeit*, Köln, 2005, 385.

énekeknél nehezebb dolgunk van.⁵²⁸ Énekkutatással foglalkozó germanisták számos női tollból származó egyházi éneket találtak a 16. és 17. századból. Ezek nagy részét nem csak személyes áhítatra írták, hanem nyomtatásban is megjelentek.⁵²⁹ Ennek ismeretében állíthatjuk, hogy nem számított teljes mértékben unikumnak Katharina Zell énekeskönyvet megjelentető cselekedete. Álljon előttünk néhány példa a 16. században élt énekszerzők közül.

Margaretha von Anhalt fejedelemasszony (1473–1530) Heinrich von Münsterberg sziléziai herceg leányaként látta meg a napvilágot. Házasságot is egy herceggel, mégpedig az anhalti Ernsttel kötött, akinek a halála után átvette a hercegség irányítását. A római katolikus egyház hű gyermeke maradt. Többek között Johannes Cochläussal állt levelező kapcsolatban, aki Katharina Zellnek szellemi vetélytársa volt.⁵³⁰ Margaretha udvarhölgyeivel naponta tartott áhítatot, ahol saját szerzésű dalait énekelték. Ezek mellett több kegyességi szöveget és imádságot is megfogalmazott, amelyeket 1553-ban a fia, Georg, magdeburgi Domprost, az általa megjelentetett 17. zsoltár magyarázata után fűzte.⁵³¹ Ezen példa alapján láthatjuk, hogy létezett Zelléken kívül más női, irodalmi útján kibontakozni kívánó családtagot támogató család is.

Elisabeth Cruciger (Kreuziger) (1500–1535) pomerániai nemesi család sarja. Fiatalon a premontrei rend kolostorába került, ahol megszerezte alapvető teológiai ismereteit. 1521-ben hagyta el a kolostort, és Wittenbergbe ment. Ott kötött házasságot Kaspar Crucigerrel, Luther egyik tanítványával. Az Asztali beszélgetések is bizonyítják, hogy hallgatóként részt vett a teológus társaságban. Egy történet szerint egyszer azt álmodta, hogy a wittenbergi templomban sokaknak prédikál. Férje ezt úgy magyarázta, hogy talán Isten méltónak tartja őt arra, hogy énekeit egyszer majd az egész gyülekezet is énekelje. Így is lett. Több éneket is szerzett, a német irodalomtörténet a reformáció egyik első énekszerzőjének tartja. A ma is használatos német evangélikus énekeskönyv 67. éneke „*Herr Christ, der einig Gotts Sohn*” kezdetű ének is tőle származik. Nyomtatásban az ének 1524-ben jelent meg először Erfurtban, az „*Erfurter Enchiridion*”-ban, amely egyike volt az első protestáns énekeskönyveknek.⁵³² Énekköltészetéhez nem kapcsolódó érdekesség még

⁵²⁸ KOLDAU, i.m., 386.

⁵²⁹ KOLDAU, i.m., 386.

⁵³⁰ Deutsche Biographie, szócikk: *Margarethe, Fürstin von Anhalt*, SMOLINSKY, Heribert, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz58187.html>, letöltés ideje: 2012. június 22.

⁵³¹ KOLDAU, i.m., 390.

⁵³² HAHN, Gerhard, HENKYS, Jürgen (Hg.), *Liederkunde zum evangelischen Gesangbuch*, Heft 2, Göttingen, 2001, 48.

vele kapcsolatban, hogy fiúgyermek, Kaspar Melanchthon utóda lett az egyetemi székhelyben, leánya, Elisabeth pedig első férje halála után, Luther Johannes nevezetű fiának a felesége.⁵³³

A bevezetőben már említett Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg (1510–1558) fejedelemszökevény, nála harmincöt évvel idősebb férje, Erich von Braunschweig Calenberg halála után tért a lutheri hitre. Élete mélypontján, hannoveri fogságában, számos vallásos éneket írt. Ezek segítségével próbált erőt meríteni a megpróbáltatások idején. Sokszor népdalokat, gyülekezeti énekeket adoptált saját helyzetére.⁵³⁴ Bátorító gondolatait sokszor prózában is megfogalmazta, és hazatérést követően 1556-ban ez énekkel együtt özvegyek számára szánt vigasztaló könyvként „*Ein Trostbuch für Witwen*” ki is adta. Ez a könyv 1609-ig öt kiadást ért meg.⁵³⁵

Strassburgban a reform – hasonlóan a többi nagyvárosi gyülekezetéhez – az evangélium hirdetésével kezdődött. Először másként, lutheri szellemben prédikáltak. Amikor több polgár, többek között Katharina Zell is meggyőződött ennek helyességéről, illetve arról, hogy ez az új hit válaszokat ad eddigi kérdéseikre, akkor a gyakorlati változtatások is elkezdődtek. A központi kérdés a helyes istentisztelet volt, az üdvösség kérdése, az Isten előtti magatartás, a liturgia reformja. 1524 végére a strassburgi liturgiát megfosztották minden olyan elemétől, mely nem volt bibliai, beleértve a szenteknek szánt ünnepnapokat is. Az istentiszteleteket anyanyelvén hallgathatta a hívő ember, amely középpontjába a Biblia magyarázata, a gyülekezeti éneklés és az új értelemmel felruházott úrvacsora állt. A lelkészek feladata volt, hogy a régi imádságokat és énekeket érthető és népszerű formában ismertessék meg, és imádkozzák a gyülekezettel.⁵³⁶ Ebben a helyzetben jelentette meg Katharina Zell a városban az első német nyelvű énekeskönyvet, ami eredetileg a cseh testvérek közösségének liturgikus eszköze volt.

⁵³³ HERBST, Wolfgang (Hg.), *Wer ist wer im Gesangbuch?*, Göttingen, 2001, 66.

⁵³⁴ BECKER-CANTARINO, i.m., 163.

⁵³⁵ BECKER-CANTARINO, i.m., 165.

⁵³⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 55.

5.1 Katharina Zell énekeskönyve

5.1.1 Az énekeskönyv keletkezési körülményei és felépítése

Katharina Zell 1534-ben jelentetett meg egy énekeskönyvet. Férjével nagyon fontosnak tartották az általános képzést és az iskolaügyet. Matthäus Zell két egyszerű katechizmust is kiadott gyermekek részére,⁵³⁷ Katharina Zell pedig az énekeskönyv kiadásáról gondoskodott. A lelkeszfeleség döntése, miszerint kiad egy énekeskönyvet, annak is köszönhető, hogy a városban nagy hangsúlyt fektettek a megújult istentisztelet liturgiájára, ami új énekeket is magába foglalt. Miután bevezették a strassburgi reformátorok a német mise liturgiáját (1524/25), a gyülekezeti éneklés is előtérbe került. Alig állt rendelkezésre nép nyelvén íródott, új hitet erősítő dal. Ekkoriban a gyülekezeti énekek elsősorban zsoldárok és latin liturgikus énekek fordítási voltak. Megnövekedett az igény az új, saját énekek iránt.⁵³⁸

Ezt a cseh nyelvű énekeskönyvet német nyelvre Michael Weisse⁵³⁹ fordította. Amikor közösségükhöz németül beszélő testvérek egy csoportja csatlakozott, akkor vált szükségessé a fordítás. A könyv nyomtatásban, Katharina Zell kiadását követően, még három alkalommal is megjelent 1538 és 1540 között Ulmban Weisse szövegeivel, majd később átdolgozott kiadásban a cseh testvérek közösségének gondozásában.⁵⁴⁰ Weisse világosan utalt bevezetésében arra, hogy aki ezt a könyvet használja, valóban úgy tartsa meg Isten Igéjét, ahogyan az itt le van írva, ne változtasson rajta. A szöveget és dallamot is kizárólag a jobb érthetőség céljából módosíthatja. Katharina Zell követte ezt az utasítást, Isten igéjén, a könyvben lévő lényegi dolgokon nem változtatott, ugyanakkor helyesírási változtatásokat tett a szövegben, és az előszót helyettesítette egy saját bevezetővel. A vaskos kis könyvecskét négy részre osztotta, így kedvezőbb áron, három illetve négy pfennigért, kerülhetett forgalomba.⁵⁴¹

⁵³⁷ ZELL, Matthäus, *Die ganntze Bibel ... verteütschet*, Zürich, Christoffel Froschouer, 1531. Facsimile kiadás, Zürich, 1983.

⁵³⁸ KOLDAU, i.m., 460.

⁵³⁹ Michael Weisse (1488–1534) sziléziai származású, később krakkói tanár. 1518-ban csatlakozott a cseh testvérekhez. A közösség elsősorban a cseh nyelvet használta, de a 14. században a közösséghez csatlakozott német nyelvű csoportok miatt a német nyelvet is használták, és az az idő múlásával egyre inkább előtérbe került. Egy e célból német nyelvre fordított énekeskönyv került 1531-ben Katharina Zellhez, amit ő újra kiadott. McKee, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 59.

⁵⁴⁰ MCKEE, *Reforming Popular Piety in Sixteenth-century Strasbourg: Katharina Schütz Zell and Her Hymnbook*, Princeton, 1994, 17.

⁵⁴¹ KOLDAU, i.m., 460.

Az énekeskönyv első része karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó énekeket tartalmaz. A második Krisztus földi életútjáról szól egészen a szenvedéstörténetig. Ebben a részben található az eredeti kiadástól eltérően, egy középkori gyökerekkel rendelkező Luther által átdolgozott ének is. Ezt követik a feltámadástól a pünkösdi ünnepekre vonatkozó istendicsőítések, kiegészítve a 133. zsoltárral. Az utolsó kötet pedig összefoglalja az előzőeket, gyermekénekeket, temetési énekeket, úrvacsorai és Krisztus visszajövetelét megéneklő melódiákat tár elénk.⁵⁴² Ez a negyedik könyv a legvaskosabb, leggazdagabb tartalmú és legváltozatosabb.⁵⁴³ Jelentős és gyakorlati változtatás Katharina Zell részéről az, hogy a dallam alatt közli a mindenkori ének első strófájának szövegét, ezzel is könnyítve az éneklést.⁵⁴⁴ Koldau ezen állítása mindenképpen figyelemreméltó, de Bucer énekeskönyvével összevetve, ahol szintén ilyen módon jelennek meg az első strófák, azt is felvethetjük, hogy ez esetleg a nyomdász újítása volt.

A praktikus méretű énekeskönyvek Jacob Frölich strassburgi nyomdájából kerültek ki, két kiadás 1535-ben és kettő az ezt követő esztendőben. Mindegyiknél a Katharina Zell által 1534-re datált előszóval találkozhatunk. A legtöbb ének elé rövid, tanító jellegű bevezetést írt, ezzel is segítve az imádkozót eligazodni az új hit tanaiban. Ezek legtöbbje tartalmi jellegű összefoglalás, az adott ének mondanivalójára utal. Számos helyen utal a megreformált hit teológiai felfedezéseire, úgymint Isten kegyelmére, az üdvösségre, illetve az úrvacsorára.⁵⁴⁵ Az új énekeskönyv elsősorban laikusoknak, családoknak szólt. Rövid útmutatói számos női példát említene a Bibliából.⁵⁴⁶ Krisztust, mint megváltót állítja az olvasó elé, a Biblia tekintélyét hangsúlyozza, és elutasítja a szentekhez szóló imádságokat. Ezekre a pontokra, már a cseh testvérek is nagy figyelmet fordítottak. Egyedüli különbség az, hogy angyali üdvözlétnél kizárólag Krisztusra összpontosít, míg a korábbi, Katharina Zellhez eljutott kiadás Máriát helyezi a középpontba.⁵⁴⁷ Százötvenkilenc ének található a könyvben, ebből nyolcvanöt dallammal ellátva. Ezekből csupán kettőt nem tartalmaz az eredeti kiadás. Katharina Zell, egy a Luther énekeskönyvéből származó középkori himnusszal és a 133. zsoltár német fordításával egészítette ki a könyvet.⁵⁴⁸ Koldau szerint jóval több, mint énekeskönyv ez az alkotás. Összekapcsolja a prédikációt, imádságot és a katechizmust. Aki bibliai témájú énekeket énekel, az evangéliumot hirdeti, akárcsak egy

⁵⁴² KOLDAU, i.m., 461.

⁵⁴³ MCKEE, *Reforming Popular Piety in Sixteenth-century Strasbourg*, 19.

⁵⁴⁴ KOLDAU, i.m., 462.

⁵⁴⁵ KOLDAU, i.m., 466.

⁵⁴⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 55.

⁵⁴⁷ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 57.

⁵⁴⁸ MCKEE, *Reforming Popular Piety in Sixteenth-century Strasbourg*, 18.

lelkész. Katharina Zell különös hangsúlyt fektet arra, hogy ez a nőkre vonatkoztatva is igaz.⁵⁴⁹ „Az ilyen emberek (anyák, kézművesek, földművesek) Isten előtt lesznek, Krisztussal és Krisztusban, az örök pásztornak énekelnek, és dicsérik őt trónusa előtt, az angyalokkal együtt.”⁵⁵⁰

Az énekeskönyvben található minden dallamnak keresztyén gyökere van. Jó néhány a liturgia része volt, antifóna, szekvenciák, a mise részei, vagy eredeti latin énekek dallamai, amelyek már anyanyelven rögzültek a köztudatban. Néhány dallamot Anne Wolff zenetörténész, csak „strassburgi dallamként” említ.⁵⁵¹ A zenetörténet szempontjából azért különleges ezen dallamok említése, mert ezek nyomtatott formában először Katharina Zell énekeskönyvében jelentek meg.⁵⁵²

Az énekeskönyv ellenzőkre is talált. Feltehetőleg a Schwenckfeld vitának köszönhetően nem élhetett meg még több kiadást a városban. Az eredeti szöveg egyetlen példánya és annak 1930-ban elkészült mikrofilm változata ma Berlinben található.⁵⁵³

5.1.2 Az énekeskönyv előszavának bemutatása

Katharina Zell első mondataiban elmondja, hogy egy bevezetővel ellátott énekeskönyvet tart a kezében az olvasó. A könyvben az üdvhozó Jézus Krisztus életéről szólnak az énekek, illetve számos keresztyén, vigasztaló ének található benne. Ezt követően három zsoltárverset említ a szerző. Ezek mind az Isten előtti éneklésre, istendicséretre buzdítanak (Zsolt, 98, 1a; 81,1a; 146,2). Ismételten példával szolgál rendkívüli bibliaismeretére. Az adott helyzetben megfelelő bibliai igékkel támasztja alá gondolatait.

Katharina Zell megnevezi a könyv fordítóját, akit korábban nem ismert. Az énekeskönyv áttanulmányozása után saját barátjának tekintette Weisse-t, ahogyan Józsué és Káleb is barátok voltak az Ígért Földjének meghódítása során. Olyan embert ismert meg benne, akinek az egész Szentírás a szívében van.⁵⁵⁴ Az Úrnak történő éneklés fontosságát

⁵⁴⁹ KOLDAU, i.m., 466.

⁵⁵⁰ ZELL, Katharina, *Gesangbuch, Vorrede*, in McKee, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 58–64, 63 (A3r).

⁵⁵¹ Az eredeti tanulmány címe: WOLFF, Anne, *Le recueil de cantiques de Catherine Zell, 1534–36*, Straßburg, 1986.

⁵⁵² MCKEE, *Reforming Popular Piety in Sixteenth-century Strasbourg*, 20.

⁵⁵³ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 57.

⁵⁵⁴ ZELL, *Gesangbuch, Vorrede*, 59 (A1v).

ismét bibliai példákkal támasztja alá. Mózes, Anna, Sámuel és Dávid nevét említi, akik hálaénekeket és zsoltárokat zengedeztek Istennek.

Ezek az énekek mindenkinek szólnak. Hangsúlyozza, hogy férfiak, nők és gyermekek egyaránt énekelhetik azokat.⁵⁵⁵ A jámbor szülő ezeket énekelje gyermekeinek, „mert eddig csak gonosz énekeket énekeltünk magunk és felebarátaink lelkének bosszantására”.⁵⁵⁶ Az ebben a könyvben található énekek hűségesen intenek minket, és üdvösségre vezetnek. Pál apostol is erre inti az efézusi gyülekezet híveit: „Mondjatok egymásnak zsoltárokat, dicséreteket és lelki énekeket; énekeljete és mondjatok dicséretet szívetekben az Úrnak.” (Ef 5,19)

Az író beszámol arról, miért több kis könyvben jelentette meg, és jó marketingfogásként megemlíti, hogy mindegyikben utal a következőre, így kedvet ébresztve annak a megvásárlásához is. Felsorolja, milyen keresztyén ünnepeken énekelhetőek az énekeskönyv énekei, összefoglalva ezzel a négy kis könyv tartalmát, bár jelzi, nemcsak az ünnepi alkalmak megfelelőek az Isten magasztalására. Elsődleges célja az énekeknek a gyermekek tanítása, és az új hit tanainak megismerése: „tanítsd a gyermekedet és énekelj neki, hogy tudja, ne az embereknek, hanem Istennek szolgáljon”.⁵⁵⁷ Ezek után ismét visszatér a hétköznapi helyzetek elemzéséhez, és élethelyzeteket említ, amelyekben hasznos lehet a zsoltáréneklés. Főzés, mosogatás és gyermekek füröszítése közben, de ilyen a hosszú éjszaka is, amikor az édesanyának fel kell kelni síró gyermekéhez.⁵⁵⁸ A kézműves vagy a földműves is énekelheti munka közben.⁵⁵⁹ A zsoltárénekléssel elnyerheti Isten tetszését az ember, nem kell ehhez szerzetesnek, apácának lenni, és érthetetlen kórusműveket énekelni. Isten dicsérete a hétköznapiakban is megoldható – véli Katharina Zell.⁵⁶⁰ Majd végezetül Isten áldását kéri az Isten dicsérőre.

A Katharina Zell által kiadott énekeskönyv énekei nem találhatók meg a későbbi strassburgi liturgiákban. Kálvin strassburgi liturgiája 1540-ben jelent meg. Ezt a Farel által alapított francia gyülekezetnek írta, korábbi, genfi tapasztalatait és a strassburgi liturgiát is

⁵⁵⁵ ZELL, *Gesangbuch, Vorrede*, 60 (A2r).

⁵⁵⁶ ZELL, *Gesangbuch, Vorrede*, 60 (A2r).

⁵⁵⁷ ZELL, *Gesangbuch, Vorrede*, 62 (A3r).

⁵⁵⁸ Katharinának számos személyes tapasztalata lehetett kisgyermekai éjszakai ápolásával gyermekei betegsége miatt. Jól tudott azonosulni az anyaszereppel. Két gyermeke volt, akiket nagyon korán elveszített. Ez a tény még inkább erősíthette benne az anyai érzéseket. Erre utal az énekeskönyvben található egyik ének is. A gyermek elvesztése során érzett kegyetlen fájdalom enyhítésére ajánlja ezt éneklésre. Nem a keresztség aktusa, hanem Isten kegyelme a döntő ebben a szomorú helyzetben is – vigasztalja olvasóit. In KOLDAU, i.m., 465.

⁵⁵⁹ ZELL, *Gesangbuch, Vorrede*, 63 (A3r).

⁵⁶⁰ ZELL, *Gesangbuch, Vorrede*, 62 (A3r).

felhasználva. Kálvin átvette a három fő részre osztott strassburgi istentiszteletet,⁵⁶¹ de a prédikációs részt kibővítette. Egy évvel korábban, 1539-ben jelent meg egy énekeskönyve, amit kifejezetten a strassburgi gyülekezetnek írt.⁵⁶² Kálvin strassburgi liturgiájában már azokat a zsoltárokat használja, amelyeket a himnológia genfi zsoltárok néven ismer, és számuk az idő előrehaladtával egyre inkább gyarapodott.⁵⁶³ Jóllehet Kálvin strassburgi liturgiájának fontossága megkérdőjelezhetetlen a liturgiátörténetben, mégis figyelemreméltó az, hogy ennek megszületése előtt tizenöt évvel már kezdetét vette annak újraformálása. Kálvin énekeskönyvében nem, míg Bucer 1541-ben megjelent énekeskönyvének előszavában találunk utalást Katharina Zell alkotására. Ebben nemcsak az apák, hanem az édesanyák fontos feladatának is tekinti az énekek éneklését, énekeltetését, mert ezzel az igaz hitre taníthatják gyermekeiket. A laikusok igényeit is hangsúlyozza, ami szintén Katharina Zell befolyására történhetett.⁵⁶⁴ Az 1545-ben megjelent második kiadásban már Bucer is rövid bevezetővel látta el az énekeket, és az első versszakok szótagjait a hangok alá igazította.

5.2 A *Mi Atyánk* magyarázata

5.2.1 Katharina Zell *Mi Atyánk* magyarázatának bemutatása

Katharina Zell Úri imádsághoz főzött magyarázatát a „*Den psalmen miserere*” című írásában tette közzé. Ez a magyarázat a bevezető sorok tanúsága szerint „*két istenfélő asszony számára íródott '32-ban,*”⁵⁶⁵ Barbara Semlerin és Elisabeth Bomerin részére. A két asszony Speyerben lakott, ahol az 1526-os birodalmi gyűlésen elhalasztották az új vallás kérdésére vonatkozó határozott állásfoglalást, és a gyűlés határozata mindenki belátására bízta az új hithez való hozzáállást „*miként hiszi és reméli, hogy Isten és a császári felség*

⁵⁶¹ I. Úrasztalától: nyilvános bűnvallás, feloldozás, ének köszöntés, adakozás; II. Szószékről: Zsoltár, prédikáció; III. Úrasztalától: Hitvallás énekelve, vagy ének, imádság, Mi Atyánk, szereztetési ige, úrvacsora, úrvacsorai ének vagy zsoltár, hálaadó ima, áldás. A második részt egészítette ki Kálvin az adakozásra való felhívással, a Dekalógus éneklésével és külön úrvacsorai imádsággal. In JENNY, Markus, *Die Einheit des Abendmahlgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*, Zürich, 1968, 116–117.

⁵⁶² JENNY, i.m., 113.

⁵⁶³ JENNY, i.m., 115.

⁵⁶⁴ KOLDAU, i.m., 467.

⁵⁶⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 340 (E4r).

előtt felelősséggel vállalni tudja”.⁵⁶⁶ A második gyűlésen, ami 1529-ben került megrendezésre a városban, már sikerült határozottabban fellépni az evangéliumiak ellen, amire ők csak protestálással válaszolhattak. Speyer városában a második gyűlést követően, ismét egyre erősebb lett a római katolikus egyház, ennek ellenére voltak hívők, akik az új hitet kívánták követni. Közülük kettő, a fent nevezett két asszony, két városi előljáró felesége, akik szintén ehhez a csoporthoz tartoztak. Katharina Zell bátorította őket, és hitükben kívánta megerősíteni, a kentzingeni asszonyokhoz hasonlóan. A Mi Atyánk magyarázatát nem csak nekik szánta, bevezetője értelmében, hanem gyermekeknek is. „Egészen egyszerűen, röviden és gyermeki módon írok”,⁵⁶⁷ vallja az író. Írásának célja a hit magyarázata, Krisztus értünk történt kereszthalálának és feltámadásának a bemutatása.

Szómagyarázattal kezdi írását Katharina Zell. Az „Atya” szót állítja a középpontba. Jézus Krisztus által nevezhetjük Atyának Istenünket, akit a régiek Istennek vagy Úrnak hívtak, mivel tartottak tőle. Isten azonban új szövetséget kötött népével. Ezt a másfajta, Krisztusra alapozott szövetséget, másik néppel kötötte Isten, akit fiává fogadott. Népe nevezheti őt Atyának, ahogyan Jézus is tette ezt az evangéliumokban. Katharina Zell az úri imádság említése nélkül magyarázza az „Atya” szót, majd csúcspontként említi a Jézustól tanult imádságot. A korábbi szolga és úr viszonyt felváltotta az Atya és gyermek kapcsolat az evangélium alapján.⁵⁶⁸ A szolga és úr, valamint a szülők és gyermek közötti kapcsolat közötti különbséget az anya gyermek viszony leírásával támasztja alá. Egy asszony, akinek sosem volt gyermeke, nem érezte a szülés fájdalmát, és a csecsemő iránti szeretetet sem tapasztalta meg, soha nem fog úgy szeretni, tenni, mint egy igazi édesanya.⁵⁶⁹ Az igazi édesanyát Isten Jézus Krisztusban megmutatott kegyelméhez hasonlítja (anélkül, hogy a nemek közötti különbség gondot okozna!). Ez az igazi szeretet, amelyet Isten népe, gyermekei felé tanúsított. Katharina Zell summázza gondolatmenetét: Isten, a mi Atyánk, mi pedig testvérek vagyunk. Három példát is említ a Szentírásból (Deut 18,15; Zsolt 22,23; Mt 28,10), ahol a testvér szó szerepel Isten gyermekeire vonatkozólag, majd a „*hűséges, igaz testvér*”, Krisztust emeli ki, aki által Isten gyermekei lehetünk.⁵⁷⁰ Ezért imádkozhatjuk boldogan a Mi Atyánk kezdetű imádságot.

Az úri imádsághoz fűzött bevezető szómagyarázat után az apostoli hitvallás szövege következik. A hitvallás niceai változatát találjuk Katharina Zell meditációjában, ami a

⁵⁶⁶ HEUSSI, i.m., 306.

⁵⁶⁷ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 341 (E4v).

⁵⁶⁸ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 342 (E6v).

⁵⁶⁹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 343 (E6v).

⁵⁷⁰ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 344–345 (E8v–F2v).

strassburgi liturgiában 1525-26-tól volt használatos.⁵⁷¹ Ezt követi egy imádság az Atya, Fiú és Szentlélek magasztalásáról, akinek nevében magyarázza, bővebben imádkozza a Mi Atyánk kezdetű imádságot.

Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben

Katharina Zell ellentétbe állítja a mennyben lakó Istent a földön lakó emberrel. Az ember a földön pásztor nélkül van, és test szerint él, míg a Mindenható a mennyben uralkodik. Azért imádkozik az író, hogy felismerjük elveszett mivoltunkat, és tudjuk, kihez tartozunk. Mint ahogyan az ökör is megismeri urát és a szamár is a jászlát.⁵⁷²

Szenteltessék meg a te neved

Isten nevének megszentelése az emberek feladata. Az embernek kell dicsérnie, nagyvá tennie, és elismernie a Teremtő nevének nagyságát. Azért fohász kodik a strassburgi író, hogy ne hiába, haszontalanul mondják ki Isten nevét, mert jól szeretné dicsérni azt, úgy, hogy mások is lássák, és elismerjék általa nagyságát.⁵⁷³

Jöjjön el a Te országod

Isten gyermekeinek Isten országában a helyük. Ez abban az esetben való sítható meg, ha különbséget tudunk tenni az ördög, és Isten országa között. Ez utóbbiban háborítatlan igazság uralkodik. Katharina Zell a keményszívűség megfosztására kéri imájában Istent, ami nélkül képes az ember közelebb kerülni, és befogadni az ő országát.⁵⁷⁴

Legyen meg a te akaratod, mint a mennyben úgy a földön is

Isten minden jónak ismerője. Az ember ó és új énje folyamatosan vívódik egymással. Isten akaratát és törvényét csakis úgy tudjuk elfogadni, ha azt szívünkbe írja. Életünket ennek a bölcsességnek a hatalma alá kell rendeznünk. Teljes szívvel Istenhez kell fordulnunk. Nem úgy, mint Júdás, aki elszakadt Jézustól, hanem ahogyan Péter, bűneinket felismerve, szívünkben megszorodva.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 347.

⁵⁷² ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 351 (F8r).

⁵⁷³ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 351–352 (G1v–G2r).

⁵⁷⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 352–353 (G2v–G3r).

⁵⁷⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 354 (G4r).

Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma

Katharina Zell a Mi Atyánkhoz fűzött meditatív magyarázatában a második leghosszabb kiegészítést fűzi az imádság ezen sorához. A kenyeret Isten igéjével azonosítja. Ennek magyarázatához és megértéséhez bölcs és igaz prédikátorokra van szükség az író szerint. Ilyen lelkészekért fohászkodik, erőshitű, hűséges pásztorokért, akik komolyan veszik hivatásukat. Békét és nyugalmat kér az Úrtól a szolgáló lelkészek közösségére. A Szentháromságban felmutatott egységért imádkozik a pásztorok közösségében. Felsorolja a jó lelkész tulajdonságait: jámbor, hívő, alázatos, türelmes, kegyelmes, világító lámpása a háznak és a föld sója.⁵⁷⁶

Miután Isten igéjével azonosította a kenyeret Katharina Zell, a következőkben Krisztus testével von párhuzamot. A kenyér újfent biztosít minket a gyermekségről, mivel általa kívánja táplálni, és megelégtetni gyermekeit. Az úrvacsorai kenyér által nemcsak egymással, hanem Krisztussal is közösségben lehetünk. Egy testként élnek Krisztus gyermekei. Az író egy olyan kenyérhez hasonlítja ezt a különleges közösséget, amely sokféle magból áll.⁵⁷⁷ Ennek a közösségnek az ereje a megfelelő táplálkozástól függ. A kenyér hasonlatának sokoldalú értelmezése után, befejezésként az imádkozó a valódi kenyérről, a testi táplálékról ír. Elegendő kenyérért imádkozik, és a szükségtől való megmenekülésért. Tudja, hogy a munka áldása a mindennapi táplálék, amihez erőt és alázatot kér.⁵⁷⁸

Bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek

Először Isten bocsánatáért esedezik Katharina Zell, beismerve az ember eredendően bűnös voltát. Nemcsak kárhozatra méltó mivoltukkal van tisztában, hanem Isten Fiában elvégeztetett tökéletes áldozatával is, akiben az óhajtott bocsánatot meg is kapta az ember. Ennek a bocsánatnak a következménye gyermekségünk, és a képesség, aminek segítségével mi is meg tudunk bocsátani másoknak. Az ehhez szükséges Szentlélektől származó erőt is kéri, ami a szeretetet, türelmet, békességet munkálja szívünkben ellenségeinkkel szemben.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 355 (G5v).

⁵⁷⁷ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 357 (G8r).

⁵⁷⁸ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 357–358 (H1r–H2r).

⁵⁷⁹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 359 (H2v–H3v).

És ne vigy minket a kísértésbe

„Hiszen minden embert meg akarsz gyógyítani és jót akarsz tenni vele.”⁵⁸⁰ A leghosszabb rész kezdetén az író a már korábban is tapasztalt hízelgő megközelítéssel kívánja a kísértés veszélyétől távol tartani magát. Ezt követően mégis saját bűneire helyezi a hangsúlyt és beismeri, hogy az ember saját érdemei következtében a kísértés csapdájába esik, majd ismét Krisztus megváltó művére utal, igazolva a kérés jogosságát. A korábban említett Júdás és Péter közötti ellentétet említi, majd leszögezi, hogy nem a bűn szolgája, hanem Isten szabad gyermeke kíván lenni a kegyelem által. A kísértéseket harcként értelmezi. Ezekkel erősíteni kíván minket a Mennyei Atya. (A kentzingeni asszonyokat is eképpen vigasztalta.) A kísértésnek további formáit is kiemeli. Az egyik a szegénység, amit türelemmel és emelt fővel kell viselni. Példa ebben számunkra Krisztus, aki magát a leginkább megalázta (Fil 2, 6–7). A kísértés másik erőt próbáló esete a betegség. Itt türelemre int Katharina Zell, ahogyan Krisztus is türelmesen viselte szenvedéseit. A kísértés további formája ha rosszat, nem valódi tényt állítanak rólunk. Ezt is türelemmel, nem bosszút forralva kell viselnünk, tudva azt, jutalmunk lesz érte a mennyben. Az utolsó pont Katharina Zell felsorolásában az üldöztetés. Jézus Krisztusnak és későbbi követőinek gyakran jutott osztályrészül a fenyegetettség és menekülés. Krisztus mindenkor követőinek is állhatatosnak kell maradniuk ebben, még akkor is, ha börtönt kénytelenek elviselni az ő nevéért.⁵⁸¹

De szabadíts meg a gonosztól

Katharina Zell egyre szűkszavúbban egészíti ki az imádság fennmaradó sorait. A testi és lelki erőt kér a gonosz legyőzéséhez.⁵⁸²

Ámen

Bizonyosan megadja nekünk mindezt az Úr – bátorítja olvasóit a lelkészfeleség.⁵⁸³

Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökké

Elismerve Isten hatalmát, erejét és dicsőségét, kéri imája meghallgatását és megerősítését az imádkozó.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 360 (H4r).

⁵⁸¹ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 362–363 (H6r–H8v).

⁵⁸² ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 364 (J1r).

⁵⁸³ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 365 (J2r).

⁵⁸⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 365 (J2r–J3r).

5.2.2 Bucer Márton *Mi Atyánk* magyarázata – összevetés Katharina Zell írásával

Katharina Zell iratait tanulmányozva sokszor merül fel az a kérdés, hogy honnan merítette ismereteit, kik voltak rá különös hatással. Az Úri imádság magyarázata és továbbgondolása kapcsán sem maradt gondolataiban egyedül a lelkészfeleség. Jóllehet ennek első változata 1532-ben jutott el a címzettekhez, a „*Den Psalmen Miserere*”-ben megjelent változat csak 1558-ban került ki a nyomdából,⁵⁸⁵ amire Bucer gondolatai, így az 1534-ben megjelent katechézise is hatással lehetett.⁵⁸⁶ A strassburgi reformátor, Bucer Márton 1534-ben nyomtatásban is megjelent katechizmusa káté formában tanítja az ifjakat a keresztyén hit lényegére. Bevezetője után az Apostoli hitvallást magyarázza kérdés-felelet formájában, a kérdést „U”, mint Unterrichter, a feleletet „K”, mint Kind betűkkel jelölve. Az Apostoli hitvallást a keresztségről szóló tanítás, majd a tízparancsolat követi, és a művet a *Mi Atyánk* ismertetése zárja le.

Katharina Zellhez hasonlóan Bucer is szómagyarázattal kezd. Az imádkozás fontosságának tanítása után az „Atya” szó magyarázatával folytatja írását. Istent mennyei Atyának tekinti. Ez a jelző Isten végtelen nagyságára és fenségére utal. Nem hasonlítható földi uralkodókhoz. Az ő hatalmuk a földi birodalmak nagyságához, anyagi javakhoz köthető. Az Atya pedig egyedül a menny és a földkerekség ura.⁵⁸⁷ Ez az Isten a *mi* Atyánk. Ő szeretne ez lenni, ő a kezdeményező, nála oltalmat talál az ember.

Katharina Zell érzelmi oldalról közelít az Atya szó magyarázata kapcsán. Családi kapcsolatra hivatkozik. Szülő-gyermek – szolga-úr viszonyt értelmezi, ami egyszerűbbé és érthetőbbé teszi a magyarázatot a fiatalok számára. Bucer komolyabb gondolatokkal teologizál. Az Atyát egyenlővé teszi a hatalommal, a mindenség urával. A megelőző kegyelem kapcsán lehet ő a mi Istenünk. Jézust kihagyja a magyarázatból, és a fiúság, testvériség gondolatát sem viszi tovább.

Bucer Márton az imádság kéréseit veszi sorra katechézisében. A nyolc imakérést továbbra is kérdés és felelet formájában tanítja olvasóinak.

⁵⁸⁴ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 365 (J2r–J3r).

⁵⁸⁵ ZELL, *Den Psalmen Miserere*, 366 (J3r).

⁵⁸⁶ BUCER, Martin, *Bucer schriftliche erklärung für kinder und angohnden ...*, in Martin Bucers Deutsche Schriften, Stupperich, Rupprecht (Hg.), Band 6/3, Gütersloh, 1987, 51–175.

⁵⁸⁷ BUCER, i.m., 145.

Szenteltesség meg a te neved

A megszentelt névre azért van szükség Bucer szerint, hogy Isten nagyságát mindenki elismerje, és valóságosan imádja őt. Az ember feladata Isten nevének dicsérete, aminek ha az ellenkezőjét tesszük,⁵⁸⁸ a harmadik parancsolat ellen vétünk.

Katharina Zell nem hivatkozik szó szerint a harmadik parancsolatra, de utal Isten nevének hiábavaló kimondására. Ez megegyezik a két magyarázatban. Katharina Zell azonban rövidebb, egyszerűbb, érthetőbb.

Jöjjön el a te országod

Ezzel a kéréssel Isten erejéért, szaváért és a Szentlélekért imádkozik az ember. Isten országa bennünk és népe között kell, hogy uralkodjon. Aki Isten ígéjéhez tartja magát, az képes lesz országának megvalósítására már itt, a földi életben.⁵⁸⁹

Ennek a sornak a kifejtése egyáltalán nem egyezik a két szerző gondolatait figyelembe véve. Katharina Zell hangsúlyozza az éles ellentétet a jelenvaló és a mennyei világ között, Isten országát az eljövendő tökéletes világnak tekinti, míg Bucer már most a földi életben megvalósíthatónak látja Isten országát, ami itt lakozik közöttünk.

Legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is

Isten lelkének szüntelen megerősítésére van szükségünk azért, hogy a gonosz indulatoknak és a test cselekedeteinek ellent tudjuk állni. Ilyen módon lehetünk országának polgárai. Isten akaratának a megvalósulását egyértelműen az ember helyes cselekedetében és az emberi életben keresztül látja ebben a világban. A keresztyén gyülekezet Isten országának a megvalósulása lehet, ahol Isten akarata válik valóra az engedelmes hívek cselekedetei által.⁵⁹⁰

Katharina Zellnél az ó és új ember vívódásán van a hangsúly. Ezzel szemben Bucer továbbvezeti az előző kérést, és nem egyéni, hanem közösségi szintre emeli Isten akaratának a megvalósulását. Nemcsak a személyes hitéletben, hanem a gyülekezeti közösségben is látja annak megvalósulást.

⁵⁸⁸ BUCER, i.m., 147.

⁵⁸⁹ BUCER, i.m., 148.

⁵⁹⁰ BUCER, i.m., 149.

Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma

Bucer elsőször a test szükségleteinek a kielégítésére vonatkozólag értelmezi a kérést. Utána tér rá a lelki eledelre, ami Isten szava számunkra. A kettő fontosságát egyenlően hangsúlyozza. A napi kérésre azért van szükség, hogy ne csak a testi-lelki szükség idején gondoljunk a segítségre. Amennyiben Isten rendjéhez tartjuk magunkat, dolgozunk, javakra teszünk szert, összetartunk, spórolunk, megelőzhetjük a vészhelyzetet testi szükségleteinkre vonatkozólag. Az Isten ígéjével való rendszeres élés pedig az istentelenségtől, hitetlenségtől óv meg minket.⁵⁹¹

Hasonlóan Katharina Zell magyarázatához, Bucer Mártonnál is a korábbiaknál hosszabbra nyúlik ennek a sornak a tárgyalása. Katharina Zell magyarázatában a hangsúly a kenyér lelki magyarázatára esik. Testi táplálékként csak tanítása végén ejt róla szót, csúcspontként a Krisztus testével azonosított, úrvacsorai kenyérről szól.

Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek

Bucer a kérések között összefüggést, következetességet keres. Ezt az újabbat azzal fűzi az előzőhöz, hogy míg abban egyfajta jóért imádkoztunk, itt a gonosz ellen szól kérésünk. Már szólt az imádság nevének megszenteléséért, országának és akaratának kiteljesedéséért, most az ezeket akadályozó, és Isten akaratát gátló eszközök ellen hangzik a kérés. Ennek első lépése az ember saját bűneinek és kárhozatra méltó voltának a felismerése. Ha bűneink bocsánatáért esedezünk, természetes, hogy mi magunk is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek. Kinek kell először megbocsátani – hangzik a kérdés. Mennyei Atyánk, már előre megszerezte a váltságot számunkra, ezért nekünk az ő példáját kell követni legádázabb ellenségeinkkel szemben is.⁵⁹² Erre szolgál példát Pál és Sámuel is.

A strassburgi lelkészfeleség írása ezen a ponton inkább parafrázál. Bocsánatért könyörög saját maga részére, és Isten megújító kegyelméért fohászkodik, ami újjáformálja gyermekeit.

⁵⁹¹ BUCER, i.m., 151.

⁵⁹² BUCER, i.m., 154.

Ne vigy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól

Bucer Márton felmenti Istent a szándékos kísértés vádja alól. Az emberi szívben gerjed a harag és a bűn, Isten mindent mindenekben jól tesz.⁵⁹³ A kísértő alatt a Sátánt érti, akinek célja eltéríteni minket Istentől, és elárulni, megtagadni őt, ahogyan azt Jób esetében is megkísérelte. A betegséget, halált, testi-lelki megpróbáltatást, emberek gúnyolódását egyedül Isten akaratának engedelmeskedve, imádkozva lehet kiállni.

Katharina Zell is a mindig jót akaró Isten képéből indul ki magyarázatában. Ő is a bűnös embert okolja, aki könnyen kísértésbe esik, ha távol van Megváltójától. A kísértés központi helyet foglal el az író nő életében, ezért a Péter és Júdás példáján túl személyes életéből is említ példákat. Ezek közül az üldöztetés a legmeghatározóbb.

Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség

Ez a mondat mindannak az alapja, amiért imádkozhatunk – vallja Bucer. Isten megígérte, hogy országát számunkra készíti el, erejét a mi üdvösségünkre fordítja. Ezért ezt nekünk kötelességünk elismerni, és ezzel az ő dicsőségét szolgálni.⁵⁹⁴

Az ámen szó jelentésének – ez legyen igaz – megadása után összefoglalja a strassburgi reformátor, miért fontos imádkozni: minden jó dolog Istentől származik, ezért hozzá kell emelni szívünket, szükségünkben őt kell megszólítani, nála kell vigaszt keresni. Csak ő tud velünk kegyelmes segítségével jót tenni. A helyes kérésnek a legjobb példája a Mi Atyánk imádkozása, amit az Úr Jézus tanított nekünk.⁵⁹⁵

Katharina Zell írása egyre szűkszavúbb lesz tanítása végére. Bucerrel ellentétben nem teologizál, hanem röviden kiegészíti az imádság utolsó sorait, megerősítve annak mondanivalóját.

Katharina Zell Mi Atyánkhoz fűzött magyarázata egyszerűbb nyelvezetű és gondolatmenetű, mint Buceré. Ahogyan az író nő előszavában is megjegyzi, gyermeki módon ír. Bucer sem teszi ezt másként, mivel az ő célja is a gyermekek tanítása, de nála inkább a forma utal erre, a kérdés-felelet segítségével megfogalmazott felépítés. A lelkészfeleség példái sokkal életszerűbbek és képletesebbek. Közvetlenebbé teszik a magyarázatot a családi életből kiragadott képek. Bucer ezzel szemben csak bibliai példákat használ – ezeket az író nő sem nélkülözi – és teológushoz méltóan használja a terminus

⁵⁹³ BUCER, i.m., 155.

⁵⁹⁴ BUCER, i.m., 158.

⁵⁹⁵ BUCER, i.m., 160–161.

technikusokat, amiket a fiatalok tudatába meglehetősen korán kíván elhelyezni. Katharina Zell ismerhette Bucer Márton ezen írását, de a kettőt egymás mellett olvasva azt állapíthatjuk meg, hogy nem az ő gondolataival ékeskedett. Mindkettőben megtalálható az „Atya” szó magyarázata, a mindennapi kenyér részletes bemutatása, mégis különbözőféleképpen írnak ezekről. Bucer szélesebb, a keresztyén gyülekezet jövőjére vonatkoztatva taglalja a magyarázatot, míg Katharina Zell személyesebb hangon, mindig az egyént és az egyéni üdvösséget szem előtt tartva mutatja be az úri imádságot.

6. Tévtanítások gyűréjében

A reformáció születésével egy időben számos szélsőséges irányzat is felütötte a fejét. A különböző földrajzi területeknek, szociális háttérnek és eltérő teológiai, esetleg más területről szerzett műveltségnek köszönhetően természetes módon más és más virágokat bontott a reformáció. Ezen tanok igaz voltának megállapítása a dolgozatnak nem tárgya, mégis megállapítható, hogy eme újonnan kibontakozó virágoskertbe számos gyomnövény is került. Ezek sokszor rossz szándék nélkül, ugyanakkor erőteljesen igyekeztek az új felismeréseket eltorzítani.

A Luther és Zwingli képviselte reformációs irányzatok mellett először 1521/22-ben lépett fel Andreas Karlstadt⁵⁹⁶ Wittenbergben és Thomas Müntzer⁵⁹⁷ Zwickauban. Tevékenységük nem egy közös koncepcióval rendelkező egységes közösséget hozott létre, hanem folyamatosan gyarapodó sokszínű radikális csoportokat. A csoportok közös vonása a kisebbségi lét volt, és az, hogy lázító magatartásuk minden esetben üldöztetést vont maga után. Négy fő vonásban különböztek Luther és Zwingli irányától: tökéletes gyülekezetüket a keresztyének tömegétől elkülönülve kívánták létrehozni, elutasították az egyházi szervezet létjogosultságát, kritikát gyakoroltak a társadalommal szemben, és elképzelésük szerint a reformáció az élet rendjének teljes megváltoztatását hozza majd.⁵⁹⁸

A szélsőséges irányzatokat egyfelől kritikaként is lehet értékelni, másfelől még szigorúbb egyházfegyelemre és tankifejezésre kellett, hogy ösztönözzenek, kizárólag az evangélium talaján. Saját tanaik igazolása mellett, a római katolikus egyházzal szemben, ezekkel is fel kellett vennie a harcot az új hit tudósainak és egyszerű híveinek egyaránt. Három nagyobb csoportra lehet osztani eme radikális irányzatokat. Az egyik az úgynevezett antitrinitárius közösség, következő a számos árnyalatot magába foglaló anabaptista mozgalom, és mellettük megjelentek misztikus gondolkodók is.⁵⁹⁹

Strassburgban mindhárom irányzat képviselői megfordultak. Legkevesebbet az antitrinitáriusokkal találkozunk a városban. Az irányzat legjelentősebb képviselője, Michael Servetus tanai szerint elvetették a Szentháromságtant, és gyűlölték az egyháziasságot.

⁵⁹⁶ Andreas Karlstadt (1486–1541) kezdetben Luther tanait követte, majd Staupitz hatására vallásossága misztikus, rajongó irányt öltött. In TRE, Band 12, Berlin, New York, 1988, szócikk: *Karlstadt, Andreas Rudolfff Bodenstein von*, BUBENHEIMER, Ulrich, 649–657.

⁵⁹⁷ Thomas Müntzer (1490–1525) először Luther tanításához csatlakozott, majd amikor Zwickauban volt ígehirdető spirituális és apokaliptikus eszmék hirdetésébe kezdett. A részben általa vezetett 1524/25-ös parasztfelkelés során érte a halál. In TRE, Band 22, Berlin, New York, 1994, szócikk: *Müntzer, Thomas*, SEEBAB, Gottfried, 414–436.

⁵⁹⁸ HAUSCHILD, i.m., 75.

⁵⁹⁹ HEUSSI, i.m., 335.

Strassburgban a mozgalom módosított irányzatát Jacobus Acontius képviselte.⁶⁰⁰ A toleranciájáról híres olasz teológus kevésbé radikális módon hirdette Servetus tanait.⁶⁰¹ Racionális és morális alapon dolgozta át teológiai rendszerét.⁶⁰²

A felnőttkeresztséget elfogadó újrakeresztelők, anabaptisták mozgalmának egyik központja Zürich és környéke volt. Az irányzat születése 1524/25-re tehető, és Zwingli gondolatainak radikalizálása volt a kiindulópontja. Thomas Müntzer befolyásának köszönhetően apokaliptikus vonásokat magán hordozó anabaptista mozgalom jelent meg. Ennek kevesebb követője volt, mint az előzőnek.⁶⁰³ Tanaik lényege a gyermekkeresztség elutasítása, törvényeskedő erkölcsiség és a belső világosság, a prófétai megvilágosodásra történő hivatkozás.⁶⁰⁴ Strassburgba 1525 után érkeztek újrakeresztelkedők, menedéket remélve a toleráns városvezetéstől. A fentebb említett anabaptista prófétanők, Ursula Jost és Barbara Rabstock mellett, Melchior Hoffman (1500–1543) tevékenysége hagyta a legmélyebb nyomot Strassburgban. A Schwäbisch Hallból származó szücsmester a mennyei Jeruzsálemet várta megvalósulni az elzászi városban, és ha a magisztrátus vezetősége nem áll a sarkára, akár a Münsterben történtek is megvalósulhattak volna. Hoffman mester Karlstadt-Bodensetin hatására a szenvedés misztikumát apokaliptikus távlatokba emelte. Az utolsó napot 1533-ban vélte bekövetkezni, amelyen a keresztyének szenvedni fognak, majd a Lélek által megvilágosodásra jutnak. A wittenbergi irányzat 1529-ben szakított vele véglegesen a Bugenhagennel folytatott flensburgi disputát követően. Korábban már Livóniából, Svédországból és Dániából is kitiltották szélsőséges tanai miatt. Így jutott Strassburgba, ahol szintén csak rövid ideig talált otthonra. 1530-as menekülése után három évvel tért vissza a városba, amikor is az utolsó napot várva a városban képzelte az ezeréves birodalmat megvalósulni. Júniusban eretnekség miatt letartóztatták, és haláláig fogságban élt.⁶⁰⁵

A szélsőséges irányzatok harmadik csoportja a misztikus-spiritualista nézeteket vallók közössége. Heussi megfogalmazásában ezek *„csak két szektában bírtak*

⁶⁰⁰ Jacobus Acontius (1492–1567?) olasz humanista, teológus, jogász és mérnök. A reformáció követőjeként Olaszországból Bázélbe, Zürichbe majd Strassburgba menekült. Később Angliában I. Erzsébet vette szárnyai alá. Acontius teológiájának alapja a Szentírás. Augustinus és Kálvin írásaiból is sokat idézett. Az Antikrisztust a római katolikus egyházzal azonosította. *Stratagemata* című írása alapján a 17. században már sokan eretnekként, antitrinitáriusként tekintettek rá. In TRE, Band 1, Berlin, New York, 1977, szócikk: *Jacobus Acontius*, HASSINGER, Erich, 402–407.

⁶⁰¹ HAUSCHILD, i.m., 404.

⁶⁰² HEUSSI, i.m., 339.

⁶⁰³ HAUSCHILD, i.m., 86.

⁶⁰⁴ HEUSSI, i.m., 339.

⁶⁰⁵ RGG, Band 3, Tübingen, 2000, szócikk: *Hoffman, Melchior*, LEPPIN, Volker, 1819.

közösségformáló erővel”.⁶⁰⁶ Ez a két közösség a familisták és a schwenckfeldiánusok köre volt. Az előbbi vezetője Heinrich Niclaes (1502–1570) kereskedő volt. Hierarchikus felépítésű szektáját utazásai során átélt inspirációja eredményeként hozta létre.⁶⁰⁷ A schwenckfeldiánusok csoportja, vezetőjükről Kaspar Schwenckfeldről kapta a nevét.⁶⁰⁸ A sziléziai nemes kezdetben Luther tanait követte, majd a Szentírást tanulmányozva egyfajta misztikus elemekkel ellátott teológia képviselője lett. Ő is Strassburg városában talált menedékre, ahol személyes ismeretséget kötött Katharina Zellel és később levélkapcsolatban is állt vele.

Az új hit védelme sarokpontja lett a reformáció ügyének. A keresztyénségnek folyamatosan meg kellett küzdenie tanainak igazolásával az évszázadok folyamán. A hitvallások megszületését heves viták, mély teológiai eszmefuttatások előzték meg, amelyek rendszerint számos ellenfelet szültek, és gyakran szakadáshoz is vezettek. A reformáció egyik nagy feladata volt megfogalmazni, és mindenki számára érthetővé tenni tanait. Mit akar az új irány, miben más és miért jobb, Szentíráshoz közelebb álló az adott értelmezés. Az egység elérése még a hasonlóan gondolkodók körében is nehezen ment, igazolja ezt a többszöri próbálkozást kiváltó úrvacsora megoldatlan helyzete.

Strassburg toleranciája már korábban is szót érdemelt. Erasmus szavai szerint a városban és vezetőségében. „*kéz a kézben járt a római fegyelem, az athéni bölcsesség és a spártai tisztesség*”.⁶⁰⁹ Bucer erőfeszítései az egység érdekében szintén kiemelték a várost a többiek sorából. Ez az egységtörekvés nem a szélsőséges irányzatokkal való párbeszédre, hanem a lutheri és a helvét irány egyesítésére vonatkoztak. Az e helyen menedéket keresők nem voltak kiutasítottak, a magisztrátus és a gyülekezeti lelkészek is szívesen nyújtottak segítséget a szükségét szenvedőknek. Még a szélsőséges nézeteket valló hívőket is befogadták, tanait nem ítélték el első hallásra, ha azok a társadalmi rendet nem zavarták. Kérdéses esetekben a magisztrátus meghallgatást követelt, utána pedig gondosan mérlegeltek. Mivel a hatalom és az egyházi tanok igazsága, elfogadhatósága feletti jogkör is a városi tanács kezében volt, a város vezető teológusai elvethették azokat, de a végső szót mindig a városvezetők mondták ki.

A Zell házaspár a tolerancia példaképe volt Strassburgban. Számos vád is érte őket ennek köszönhetően, ami a lelkészfeleség részéről nem maradhatott megválaszolatlanul.

⁶⁰⁶ HEUSSI, i.m., 338.

⁶⁰⁷ RGG, Band 6, Tübingen, szócikk: *Niclaes, Heinrich*, LEPPIN, Volker, 290.

⁶⁰⁸ Életének és tanainak bemutatását lást a következő alponthban (6.1.1).

⁶⁰⁹ SPIJKER, i.m., 52.

Ennek egyik példája a Kaspar Schwenckfelddel váltott levele, másik a Ludwig Rabussal folytatott, évekig tartó levelezése.

6.1 Levél Kaspar Schwenckfeldhez

6.1.1 Történeti háttér

1553. október 19-i datálással látott napvilágot Katharina Zell Kaspar Schwenckfeldhez szóló levele. Schwenckfeld a reformáció első nemzedékének figyelemreméltó személyisége volt, akit kortársai nem szerettek, eretneknek tartottak, mivel ő is a reformáció egyik radikális irányzatához sorolható, de ennek megállapítása nem volt annyira egyértelmű, mint az anabaptisták esetében. Katharina Zellt is sokan megbélyegezték a schwenckenfeldianus jelzővel, aminek bizonyítékát illetve cáfolatát a következőkben, a levél bemutatása kapcsán fogjuk látni. A korábbi kutatásokat összefoglalva Christmann megjegyzi, hogy míg Lienhard egyértelműen Schwenckfeld követőjének tartja Katharina Zellt, ez az elképzelés már meglehetősen elavult, és McKee megfogalmazására érdemes figyelni, aki érett, kiegyensúlyozott levélnek tartja Katharina Zell írását, amelyből a szenvedélyes hit és csípős humor sem hiányzik.⁶¹⁰ Kaspar Schwenckfeld személyisége és tanai a reformáció élharcosai között egyértelmű elutasításra találtak.

Kaspar Schwenckfeld az alsó-sziléziai Ossigban született 1489-ben. Tanulmányait Kölnben és Frankfurtban (an der Oder) végezte, és 1511 márciusában már I. Károly Münsterberg-Oels-i herceg udvarában szolgált. 1518/19-ben udvari tanácsos volt a jámbor piasti herceg udvarában, II. Frigyesnél, akinek hamar elnyerte bizalmát. Nagyothallása miatt 1523-ban mondta fel ezt a szolgálatot, de továbbra is II. Frigyes titkos tanácsadója maradt.⁶¹¹

Udvari szolgálatának ideje alatt ismerkedett meg Luther tanaival, és személyes befolyást gyakorolva a hercegre igyekezett támogatni a reformáció ügyét. Kezdeti lelkesedése hamar misztikus irányba fordult, és a lutheri tanoktól eltávolodva egy spiritualista teológiai irányzat kiépítésébe fogott. Ennek alapja elégedetlensége volt, miszerint a reformáció alig látszott megvalósulni az egyszerű ember mindennapi életében. A

⁶¹⁰ CHRISTMANN, i.m., 90.

⁶¹¹ TRE, Band 30, Berlin, New York, 1999, szócikk: *Schwenckfeld, Kaspar*, WEIGELT, Horst, 712–719, 712.

végleges szakítás a lutheri iránytól 1525/26-ban következett be az úrvacsora kérdése kapcsán.⁶¹² A szereztetési ígét Máté evangéliumából olvasta (Máté 26, 26–28), és a János 6, 54–57-ra („*Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, annak örök élete van, és én feltámasztom őt az utolsó napon. Mert az én testem igazi étel, és az én vérem igazi ital. Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, az énbennem marad, és én őbenne. Ahogyan engem az élő Atya küldött el, és én az Atya által élek, úgy az is, aki engem eszik, élni fog énáltalam.*”) az úrvacsora hermeneutikai kulcsként tekintett.⁶¹³ A jegyeket Krisztus mennyei testének megnyilvánulásaként tartotta számon.

Schwenckfeld elképzeléseit 1525 decemberében egy személyes találkozás alkalmával Lutherrel is meghallgatta, aki óvta őt attól, hogy nyilvánosságra hozza azokat. A jószándékú tanács ellenére követőivel együtt, akikkel a „Liegnitzi Testvérek” (Liegnitzer Bruderschaft) nevet viselték, mégis saját útjukon haladtak tovább. Ennek következményeként hercege támogatását is elveszítette. 1529-ben el kellett hagynia Sziléziát, és Strassburgot választotta úticéljaként.⁶¹⁴

A toleranciájáról híres birodalmi város nyitott ajtókkal fogadta a menekülteket. Kezdetben Matthäus Zell és Wolfgang Capito házában talált otthonra az üldözött, és saját misztikus közösséget alapított férfi. Ez a közösség véleménye szerint nem volt annyira ígéhez és sákramentumhoz kötött, és Krisztus követését a Hegyi Beszéd alapján képzelte el.⁶¹⁵ Szélsőséges nézetei a segítőkész strassburgiakat sem tudták meggyőzni. Bucerrel 1530-tól éles vitákat folytatott. Az 1533-as városi zsinaton még részt vett, a következő év július 15-én azonban a magisztrátus rendelete alapján kitiltották a városból. 1537-ben sikerült Ulmban letelepednie, ahol a polgármester, Bernhard Besserer (1471–1542) vendégszeretetét élvezte, de az előkelő vendégség ellenére, a városi tanács határozatának értelmében, 1539. szeptember 11-én innen is távoznia kellett. Ezt követte az újabb menedék keresése, ezúttal Georg Ludwig von Freyberg (1507–1562) segítségével, akinek justingeni kastélyában folytatta teológiai gondolatainak kifejtését. Amikor 1547 januárjában V. Károly elfoglalta a kastélyt, neki, és pártfogóinak is menekülnie kellett. Egy ferences kolostorban élt inkognitóban „*Eliander*” álnéven, de híveivel igyekezett a kapcsolatot fenntartani, és ez a kolostor elhagyása után is jellemezte életét: titokban, követőinél keresett menedéket, bujkált 1561-ben bekövetkezett haláláig.⁶¹⁶

⁶¹² RGG, Band 7, Tübingen, 2004, szócikk: *Schwenckfeld*, Kaspar, LEPPIN, Volker, 1072–1073, 1072.

⁶¹³ TRE, WEIGELT, i.m., 712.

⁶¹⁴ TRE, WEIGELT, i.m., 713.

⁶¹⁵ WILLER, i.m., 232–233.

⁶¹⁶ TRE, WEIGELT, i.m., 714–716.

Schwenckfeld tanainak a mai napig léteznek követői. Az Amerikai Egyesült Államokban öt schwenckenfeldi tanokat követő gyülekezet létezik a Pennsylvania Council of Churches kötelékein belül, és ezek közül négy az United Church of Christ (UCC, Krisztus Egyesült Egyháza) tagja is.⁶¹⁷

6.1.2 A levél felépítése és tartalma

Ez a reformáció talaján megtévedt, egész életében másra utalt ember, Kaspar Schwenckfeld Katharina Zellel is kapcsolatba került. Ennek a kapcsolatnak köszönhetjük, Elsie Anne McKee szerint, Katharina Zell egyik legérdekesebb iratát.⁶¹⁸

Katharina Zell és Kaspar Schwenckfeld barátsága nem mindig vetett jó fényt a lelkészfeleségre. A menekülteket befogadó asszony nyitott, és mindenekelőtt az embert szem előtt tartó személyisége inkább példamutató lehet számunkra, hiszen hite mindvégig szilárd, reformátori alapokon állt. Nem mintha védelemre szorulna az író – képes volt ő maga mellett kiállni. McKee jegyzi meg, hogy barátságuk mást jelentett a 30-as évek kezdetén, és mást húsz évvel később.⁶¹⁹ Tanainak soha nem volt mély tisztelője, és nem állt vele folyamatos levélváltásban, ahogyan azt számos asszony tette. Katharina Zellt nem Schwenckfeld babonázta meg, még ha sokan ezt is rótták fel neki. Ez a levél is egy hosszú hallgatást megelőzőt korszak csendjét törte meg kettejük között. A sziléziai spiritualista 1548-ban, Matthäus Zell halálát követően kereste fel levélben a lelkészfeleséget, majd 1551. november 11-re datálható a strassburgi klérust kritizáló írása. E másodikat nem fogadhatta túl nagy lelkesedéssel Katharina Zell.⁶²⁰ Ebben azzal vádolja, hogy ő, akiben megbízott, szintén ellene fordult. Érdekes módon nem élénkült fel kapcsolatuk a vádak hatására, mivel Katharina Zell nem érzett kényszert ennek cáfolására. Ha így lett volna – eddigi tapasztalatainkat figyelembe véve – egészen bizonyosan nem tétozott volna tollat ragadni.

Katharina Zell 1553-ban fogalmazta meg Schwenckfeldhez szóló levelét. Írása három részre osztható. Az első személyes bevezetés a címzetthez. A második meglehetősen hosszú rész Zell védekezése Schwenckfeld kritikájával szemben. Itt számos életrajzi vonatkozás és személyes élmény található a lelkészfeleséggel kapcsolatban. A harmadikban

⁶¹⁷ TRE, WEIGELT, i.m., 718.

⁶¹⁸ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 257.

⁶¹⁹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 116.

⁶²⁰ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 118.

Katharina Zell kapcsolata jelenik meg a strassburgi schwenckfeldianusokkal. Az erre a levélre adott válsz feltehetőleg elveszett. Katharina Zell kézírata a strassburgi városi archívumban található.⁶²¹

Az első részben, a köszöntés után, igyekszik megtalálni a választ Katharina Zell arra, miért is szakadt meg a kapcsolatuk. Szívesen magára vállalja a vétkes szerepét, és bocsánatot is kér mindezért.⁶²² Elisabeth Hecklint nevezi meg, az ő közvetítő szerepének köszönhetően fogott most tollat.⁶²³ Kevés idejét igazoló kifogások sorozata következik. Katharina Zell gátolva volt az írásban, sokféle tevékenysége és nehéz keresztje miatt, valamint férje halála is hátráltatta.⁶²⁴ Férjét megemlítve elidőzik kettőjük kapcsolatán. Kiemeli mennyire szerették egymást, mennyire becsülte őt hitvese, ugyanakkor milyen nehéz most hiányát elviselni. Létezik egy másik ok, ami miatt nem volt ideje. Ez folyamatos ápolásra szoruló unokaöccse Laux Schütz, aki Katharina Zell segítő szeretetét élvezte. *„De köszönöm Istennek, hogy ezzel és más kereszttel sokat tanít nekem, és erőt ad. Bölcsebbé is tesz, és unokaöcsém által saját bűnömre is emlékeztet.”*⁶²⁵ Ez a mondat jelzi, hogy nem panaszkodva keresi kifogásait, valós elfoglaltságokról szól.

Elfoglaltságának mibenlétét kielemezve tényleges mondanivalójára tér Katharina Zell. Jelzi, ezúttal hagy elegendő időt magának, és tíz papírlap is a rendelkezésére áll. (Érdekes megfigyelni a felhasznált ívek jelzését a szöveg kritikai kiadásában.⁶²⁶ Valóban tíz ív olvasnivaló áll még előttünk (3r–12v), jelenleg a 2v végén tartunk.) Mit is írjon, teszi fel magának a kérdést *„csak egy szegény, egyedülálló asszony vagyok”*.⁶²⁷ Ez a mondat védekezés egyesek gúnyos megjegyzésére, akik doktor Katharinának vagy *„a német föld legjámborabb és legtanultabb asszonyának”* csúfolnák.⁶²⁸ Először kifejti, miért nem nevezhető címzettje tanítványának. Nem Schwenckfeldet sérti meg, megindokolva miért nem ért tanításaival egyet, hanem férje tanítása mellett szól, amit ő mindig is követett, és követni szeretne. Igaz, természetesen olvasta könyveit. Már huszonnégy esztendővel ezelőtt Capitoval is megbeszélték azok tartalmát, de ő mindig is a férjével értett egyet.⁶²⁹ Ezek a mondatok egyértelműen kimondják, Katharina Zell nem tartható Schwenckfeld

⁶²¹ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*. Volume II, 120.

⁶²² ZELL, *Katharina, Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 123 (1r).

⁶²³ Elisabeth Scher Hecklin és előkelő származású strassburgi családja Schwenckfeld szenvedélyes követője volt. Szoros kapcsolatban, rendszeres levélváltásban álltak vele. MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 119.

⁶²⁴ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 124 (2r).

⁶²⁵ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 125–126 (2v).

⁶²⁶ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 127 (2v).

⁶²⁷ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 127 (3r).

⁶²⁸ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 127 (3r).

⁶²⁹ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 129 (3v).

követőjének, a gyanúsítások alaptalanok voltak, mivel ő maga utasítja el az ezen irányú vádakat.

Bibliai érvekkel is megvetozza az őt ért vádakat. Ő nem tanokhoz, hanem Krisztushoz szeretne tartozni.⁶³⁰ *"Én Pálé vagyok, én Apollósé, én Kéfásé, én pedig Krisztusé. Hát részekre szakítható-e Krisztus? Talán Pál feszített meg értetek, vagy Pál nevére keresztelkedtetek meg?"* (1Kor 1,12–13) Tovább is fokozza a tanítók befolyását, és egyéb tudósokat is említ, akik után megkaphatná az ember saját besorolását. Arisztotelész, Vergilius, Platón vagy Ciceró nevét is viselhetné az ember, ha olvasta azok könyveit – állítja az író.⁶³¹

Katharina Zellt az a vád is éri, hogy nem látogatja kellő aktivitással a strassburgi reformátorok istentiszteleteit. Így az új tanokról szóló igehirdetéseket nem hallja. 1553-ban már harminc évvel vagyunk a strassburgi reformáció kezdeteitől. Nem egy fiatal, utat kereső nővel állunk szemben, hanem a férje által Luther, Bucer, Capito, Hedio és Kálvin magyarázatain hitben megerősödött asszonnyal, aki egy testi és szellemi fogyatékos gyermeket ápolva nem minden nap jutott el a templomba. Másrészt a városi templomokban az Interimet követően a római katolikus szokások száma ismét gyarapodni látszott az istentiszteleteken, ami szintén elég ok volt arra, hogy távol maradjon.⁶³² Erre a vádra adott magyarázata is talpraesett és biblikus *„Az Isten Lélek, és akik imádják őt, azoknak lélekben és igazságban kell imádniuk.”* (Jn 4,24) *„Nem vagyok többé fiatal iskolás, akinek tejen és az abc-n kell nevelkednie, hanem régi diák, aki hosszasan tanult ... negyvennyolc éven keresztül foglalkoztam a Szentírással és Isten dolgaival.”*⁶³³

Teljesen megváltozott Katharina Zell élethelyzete és környezete férje halálát követően. Hétköznapi gondok sújtották, egyedül kellett ezekkel megbirkóznia, és még a biztos háttérrel nyújtó gyülekezet is eltűnt a háttérből. A Bucernak és Capitonak menekülnie kellett. A megszokott hétköznapiak régi szép időkké váltak, a fiatal tüzes nyelvű lelkészfeleségből idősödő asszony lett. Továbbra sem hagyta magát, és nem viselt el mindenféle vádaskodást, de földi támasz nélkül maradt. A városi vezetőség hozzáállásának és a férje iránti nagybecsülésnek köszönhető, hogy nem jutott Marie Dentièrre sorsára, akinek egy ilyen élethelyzetben távoznia kellett Genfből.

⁶³⁰ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 131 (4v).

⁶³¹ uo.

⁶³² CHRISTMANN, i.m., 94.

⁶³³ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld, 19 Oct. 1553*, 133 (5r).

Katharina Zell klérus kritikájával folytatja levelét. A Mózes székében helyet foglaló ifjú lelkeszek, férje utódai, „*lábukkal tiporják*”⁶³⁴ férje tanítását. Az egység az úrvacsora tanítását illetően éppen úgy megbomlott, ahogyan Schwenckfeld tanai megosztják a közösséget. Ismét elhatárolódik a sziléziai tanítótól. Jóllehet, korábban barátként tekintettek egymásra, a tanokat illetően igyekszik a számára igazként megismerteknél maradni. Ezt csakis Krisztusban találta meg, nem emberek nevéhez fűződő magyarázatokban.⁶³⁵ Ehhez a Krisztushoz naponként megtér, és csakis az ő útján jár.⁶³⁶ Itt ismét személyes, életrajzi vonatkozásokat találunk. Először férjének halálos ágyát említi, ahol az igaz Istent imádták, és Lelkét hívták segítségül,⁶³⁷ majd hitének kezdeteihez nyúl vissza, ami a szülői házból eredeztethető „*gyermekségemtől fogva a kedves atyai házban ültették szívembe*”.⁶³⁸ Megtérése pedig Luther Mártonnak köszönhető. Értelmetlenségét értelemmé változtatta, amikor kinyílt előtte az igazság. A hitéhez fűződő magyarázat sokban hasonlít korábbi érveléseire. Ezen a ponton egy hosszabb monológba kezd. Egyre inkább gyarapszik az érvelést segítő igehelyek száma a szövegben. Ezek segítségével magyarázza hite alapját, és utasítja el Schwenckfeld szélsőséges irányát, ami nem egyeztethető össze Luther tanításával.⁶³⁹ „*Én ültettem, Apollós öntözte, de a növekedést az Isten adta.*” 1Kor 3,6, (ApCsel 9, 10kk; Mt, 22,2, Lk 10,1kk, Jn 17,18; 20,21; 1Kor1,17; 1Tim 1,2; 4,14; Tit 1,4–5.) Lutherre nemcsak azért kénytelen kitérni, mert az ő tanítása alapján jutott igazságra, hanem ezért is, mert sokan állítják, azt a tanítást sem követi.

A schwenckenfeldi tanokat követő strassburgiak eltévelyedtek az igazságtól. Ő nem képes nekik a helyes utat megmutatni, mert ahogyan másra nem hallgattak, rá sem fognak.⁶⁴⁰

Az író levele végén reménységét fejezi ki aziránt, hogy megújul a baráti kapcsolat közöttük. Barátként is köszön el, miután levelét október 19. éjjelére datálta, mivel nappal komoly elfoglaltságai miatt nem tud írni.⁶⁴¹

Miért különleges ez a levél? Egy érett nő levele, akinek utolsó írása öt évvel korábbra datálható, és egy különleges eseményhez, férje halálához köthető. Öt esztendő elteltével, korábbi iratit összehasonlítva, arra a következtetésre lehet jutni, hogy nem ír

⁶³⁴ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 137 (6v).

⁶³⁵ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 139–141 (7v–8r).

⁶³⁶ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 142 (8r).

⁶³⁷ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 142 (8v). Ez részletesen a temetési prédikációban is megjelenik.

⁶³⁸ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 144–145 (9r).

⁶³⁹ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 147–148 (10v–11r).

⁶⁴⁰ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 149 (11r).

⁶⁴¹ ZELL, *Letter to Kaspar Schwenckfeld*, 19 Oct. 1553, 153 (12v).

mást, mint korábban. Ugyanazokat a szófordulatokat használja, bibliaismerete, érvelőképessége ugyanúgy éleseszsűségére vall. Talán higgadtabb, mint korábban. Ez egyrészt fogható korára, másrészt a személyes érintettségére. Az ebben a levélben felmerült vádak sem estek jól neki, de a megváltozott történelmi helyzet, elhalt barátok, férj támogatásának hiányában nem ütött meg túlságosan éles hangot. Ha a férjét, házasságát bántották, érzékenyebben reagált.

Önállósága is megmutatkozik a levélben tanúsított magatartása alapján. Az imént említett biztos hátszél nélkül is bátorodik írni. Az első generációs reformátorok közül már csak Schwenckfeld élt. Katharina Zell hitét, gyökereit eldobva nem ragaszkodott hozzá, és ezzel a múlthoz, és egyúttal egy téves tanításhoz, hanem a megváltozott hétköznapiakban egyedül is vállalta a küzdelmet. A számára igaznak vélt tanítás mellett tartott ki, ha kellett kevesebb emberi támogatással.

6.2 *Levél Strassburg polgáraihoz*

6.2.1 *Történeti háttér*

Katharina Zell legkésőbbi, 1557. december 30-án kiadott írása az „*Ein Brieff an die gantze Burgerschaft der Statt Straßburg*”.⁶⁴² Ebben az író nő életét és hitét igazolta. Ludwig Rabus (1523–1592) vádaskodásaival szemben kívánta megvédeni magát. Ez a lelkeszfeleségtől származó leghosszabb irat, a korábbi székesegyházi prédikátor gyanúsításainak, vádaskodásainak hatására született. Katharina Zell az egész város előtt akarta tisztázni magát, bemutatva teljes addigi életútját, megvallva keresztyén hitét.

Ludwig Rabus, a Memmingenben született prédikátor, szegény diákként érkezett Strassburgba. A fiatalember az ekkoriban protestánssá váló városból tanulmányai miatt ment az elzászi városba. Strassburgi tanulóévei alatt évekig élvezte a Zell ház vendégszeretetét. Ezt követően két esztendőig tanult Tübingenben, majd Wittenbergben is, ahol 1543-ban magiszter fokozatot szerzett. 1544-ben érkezett újfent Strassburg városába. Itt a székesegyházban Matthäus Zell segédlelkésze lett, akit halála után követett hivatalában.

⁶⁴² ZELL, „*Ein Brieff an die gantze Burgerschaft der Statt Straßburg*”, in McKee, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 167–303.

Később, 1552-től a város gimnáziumában is tanított. Házasságkötéséig, 1546-ig lakott a Zell házban, ahol közte és a lelkészfeleség között szinte anya-gyermek kapcsolat uralkodott.⁶⁴³

Viszonyuk abban az időben mérgesedett el, amikor Rabus a városi tanács engedélye ellenére el kívánta hagyni Strassburgot. A két város tanácsa hivatalos levelezést is folytatott a lelkész sorsáról, de Rabus semmibe véve a strassburgi határozatot, miszerint nem engedik el, mégis távozott. Ennek egyik oka Rabus Interimmel szembeni szolgálatteljeszése lehetett. Az átmeneti megállapodás szerint római katolikus mise helyreállítása mellett a lutheri irányzat követése volt engedélyezve a városban. Rabus minden egyéb hitmegnyilvánulási formát elvetett, így Katharina Zell és a városi tanács toleráns magatartását is szóvá tette. Hivatalos felmondólevelében azonban egészségi állapotára hivatkozott. A városi tanács, aki saját gyermekének tekintette a korábban itt tanult és dolgozott igehirdetőt, magasabb fizetést és egy hónap szabadságot is felajánlott a prédikátornak, ám ő ennek ellenére is az ulmi szuperintendensi állást választotta. A magisztrátus előtt tartott beszédében kifejtette a politikai vezetők következetlenségét, akik tévtanítókat is megtűnnek a városban. Katharina Zellre is, mint Schwenckfeld követőjére tekintett, kivívva ezzel az özvegy felháborodását. Erre a tényre már korábban elhangzott karácsonyi prédikációjában, 1555-ben is utalt a prédikátor, kritizálva a Zell ház következetlen toleranciáját.⁶⁴⁴ Korábban, már az 1553-ban megjelent doktori disszertációjában is hangot adott korábbi principálisa, Matthäus Zellel szembeni ellenérzéseinek. Ennek az ismétlődő vádaskodásnak lett az eredménye a közel két esztendeig tartó levelezés 1555 és 1557 között.

Ludwig Rabus 1556-ban hagyta el véglegesen a várost. Távozását követően Katharina Zell anyai hangú, kritikát kifejező levelét olvasatlanul visszaküldte. A második levelét már egy rövid levéllel válaszra méltatta. Katharina Zell levele, amit nemcsak Ludwig Rabusnak küldött el, hanem Strassburg polgáraihoz címezve nyilvánosságra is hozott. Ez egyrészt tartalmazza saját életrajzát, másrészt a strassburgi reformáció történetéből is részleteket tár elénk, jóllehet soha nem értelmezték azt történeti műként.⁶⁴⁵ Első látásra a levél egy idősödő, sértődött és tanulatlan nő írásának tűnhet – McKee véleménye szerint – Rabus olvasatában. Erre lehet következtetni az ulmi szuperintendens válaszaiból. A „Rabus ügy” azonban nemcsak egy elkeseredett özvegy önvédelmezése, hanem az egész várost

⁶⁴³ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 156.

⁶⁴⁴ ZSCHOCH, i.m., 486.

⁶⁴⁵ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 156.

foglalkoztatta, aminek a legkifejezőbb példája Katharina Zell nyomtatásban is megjelent alkotása.⁶⁴⁶

6.2.2 A levél felépítése, tartalma

Katharina Zell Strassburg polgáraihoz címzett levele irodalmi műfaját tekintve levélgyűjtemény, a tartalma alapján vitairat.⁶⁴⁷ A Strassburg polgáraihoz címzett irat több rövid szöveg egyvelege, amelyek nem kronológiailag követik egymást. A legkorábbi része 1555. december 27-re datálható, míg a legfiatalabb 1557 őszére. Ludwig Rabus 1557. április 19-re datált levelét illetve Katharina Zell válaszait tartalmazó irodalmi alkotás 1557. december 30-án jelent meg feltehetőleg Strassburgban. Második kiadását J. C. Füsslinnek köszönhetette a 18. században. A szöveg eredeti példányának másolata a Zürichi Központi Könyvtárban (Züricher Zentralbibliothek) található.

Katharina Zell Strassburg polgáraihoz szóló levele több különböző időpontban megfogalmazott szövegrészből áll. A levelet egy előszó vezeti be, amelyet Ludwig Rabus vádaskodó hangvételi írása követ (1557. április 19.). Ezután Katharina Zell válasza, második levele következik Rabushoz, magába foglalva Rabus levelének részleteit (1557. március 24.). Ezután Katharina Zell első Rabushoz címzett levele található (1555. december 27.), majd egy utóirat 1556. február 6-ra datálva.

A levelek sorrendjének miertje McKee szerint Katharina titka marad,⁶⁴⁸ míg Carolin Zieher szerint nem a véletlen rendezte a sorokat, hanem a levél a törvényszéki beszéd klasszikus felépítését követi.⁶⁴⁹ Előszó, az exordium célja figyelemfelhívás, a címzett jóakarátának megnyerése. A prooemium-ban pozitív fényben tünteti fel magát az író, bemutatja addigi istenfélő életét, és a Ludwig Rabusszal való összetűzését hivatalosan is vázolja. Ezt követi a narratio, a téma vázolója illetve a proposíció, ahol a pontos tényállás ábrázolása tárul az olvasó elé. Ezt Rabus levele vezeti be, így ellenfele szavaival ábrázolja a

⁶⁴⁶ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, 163.

⁶⁴⁷ JUNG, i.m., 153.

⁶⁴⁸ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 166.

⁶⁴⁹ ZIEHER, Caroline, *Vom christlichen Umgang miteinander. Rhetorik und Polemik in Katharina Zells Schrift „Ein Brieff an die gantze Burgerschaft der Statt Straßburg“*, in Britt-Marie Schuster, Ute Schwarz (Hg.) *Kommunikationspraxis und ihre Reflexion in frühneuhochdeutscher und neuhochdeutscher Zeit. Festschrift für Monika Rossing-Hager zum 65. Geburtstag*, Hildesheim 1998, 135–156, 144.

helyzetet. Az argumentáció, a bizonyítás következik, majd a confirmatio (az első levél),⁶⁵⁰ a pozitív bizonyítékok felsorolása, ami után áll a refutatio (a második levél),⁶⁵¹ a vádaskodások elhárítása. Ez teszi ki a levél legnagyobb részét. A levél végén a peroratio, recapitulatio, vagyis a befejezés és az összefoglalás kapnak helyet.

Katharina Zell levelét Strassburg városának polgáraihoz címzi. Isten dicsőségére magyarázatként szolgálnak sorai.⁶⁵² Írása első részében, levelének előszavában a városhoz és az egyházhoz fűződő szoros kapcsolatát igazolja. Életének fontosabb eseményeit összefoglalva bizonyítja, mennyire fontos számára a gyülekezet és a város közössége is. „Nagy örömmel és munkával, éjjel és nappal, testemet, minden erőmet, dicsőséget és jószágot jó szándékkal lábaid zsámolyává tettem.”⁶⁵³ Beszámol az írórról arról, hogy férje volt az első a városban, aki az igaz evangélium szerint hirdette az ígét Luther tanításainak köszönhetően, és emiatt sok megpróbáltatást kellett kiállniuk. Az egyházi szolgálatban „a megboldogult Matthäus Zell oldalbordájának darabjaként”⁶⁵⁴ ő is derekasan részt vállalt. Azért hozza nyilvánosságra Ludwig Rabusnak írt levelét, hogy az egész város lássa, és állást tudjon foglalni kettőjük vitás ügyében.

Ludwig Rabus olyan megalázó hangon írt neki, hogy az arra adott válasz nem marathat kettejük között. Egyúttal Rabust is arra szólítja, hogy hozza nyilvánosságra teljesen alaptalan vádjait.⁶⁵⁵ Amíg a nyilvános vita várat magára, addig ő, Katharina Zell, Ludwig Rabus írását is ismerteti a tisztánlátás kedvéért. Nemcsak az immáron ulmi prédikátor, hanem az egész város előtt tisztázni szeretné magát, és bizonyítani akarja evangélium szerinti hű hitét.

A bizonyítás első lépéseként közli Katharina Zell Ludwig Rabus hozzá címzett levelét. Ebben az írásban negatív jelzők sokaságát felhalmozva ír a lekipásztor korábbi tanárának feleségéről: „pogány, nem keresztyén, ördög lelke által vezérelt, hazug”.⁶⁵⁶ Azért írt ilyen kemény hangú levelet, mert „a bolondoknak az őket megillető módon kell válaszolni.”⁶⁵⁷

⁶⁵⁰ ZELL, *Ein Brief*, 178–213 (B2r–E2v).

⁶⁵¹ ZELL, *Ein Brief*, 213–277 (E2v–L3r).

⁶⁵² ZELL, *Ein Brief*, 167 (A1v).

⁶⁵³ ZELL, *Ein Brief*, 169 (A2v).

⁶⁵⁴ ZELL, *Ein Brief*, 173 (A3v).

⁶⁵⁵ ZELL, *Ein Brief*, 174 (A4v).

⁶⁵⁶ ZELL, *Ein Brief*, 176–177 (B1v–B2r).

⁶⁵⁷ ZELL, *Ein Brief*, 177 (B2r).

Katharina Zell Strassburg város polgárait megszólítva, hosszú és részletes válaszába kezd. Először vádlójával való kapcsolatát tisztázza. Leírja, hogy Rabus férje tanítványa volt, és jó kapcsolat uralkodott közöttük. Azt gondolta, kezdeti nézeteltérések tisztázódtak, ahogyan a városi tanáccsal is lecsendesült a nézeteltérés. Katharina Zell utal az Interimre, aminek hatására férje munkájának eredménye veszni látszik. Megemlíti a tevékenységét folytatók, így Capito, Bucer és Hedio nevét, akik tanítására többször is hivatkozik művében, és sajnálkozva közli, hogy címzettje nem tartozik ebbe a sorba.⁶⁵⁸ Velük ellentétben Ludwig Rabus nem becsülte a város iránta mutatott nagylelkűségét. Strassburgban tanulhatott, és lelkésszé válásában is segítették. A városi tanács kész volt magasabb bérrel marasztalni, de ő ennek ellenére elmenekült.⁶⁵⁹ Bibliai példákat említ a szerző, és szembeállítja azokat Rabus viselkedésével. Jeremiásnak is menekülnie kellett az Úr ügyéért, nem az Úr ügye elől. Az apostolok sem futamodtak meg Jézus ügyének terjesztésétől, a nehézség miatt. Katharina Zell tovább helyesli a városi tanács cselekedetét, és címzettje szemére hányja farizeusi viselkedését. Az ulmi szuperintendensi állás, a karrier érdekében megfélemezte az övéiről és az általuk képviselt ügyről.⁶⁶⁰ Viselkedését Saul királyéhoz hasonlítja „*aki felkenetett, de saját hibájából, rossz tettei miatt Isten elvetette*”.⁶⁶¹ Katharina Zell szerint Ludwig Rabus „*nem jó pásztor, hanem egy napszámos, kitartott szolga, aki nem szerette nyáját, és elmenekült, mielőtt megérkezett a farkas.*”⁶⁶² Ismételten megemlíti a város reformátorait, Matthäus Zell, Wolfgang Capito, Bucer Mártont, Kaspar Hediot, akik vele szemben hűek maradtak Strassburghoz és az evangéliumhoz is, majd más városok prédikátoraira is hivatkozik, úgymint Luther Márton, Ulrich Zwingli, Johannes Oekolampad, Johannes Brenz.⁶⁶³ Az ő nevük is fémjelzik Krisztus ügyének igaz voltát. A felsorolásban kétszer is megjelenik Kaspar Schwenckfeld neve, akit felment Katharina Zell

⁶⁵⁸ ZELL, *Ein Brief*, 181 (B3v).

⁶⁵⁹ ZELL, *Ein Brief*, 183–184 (B4r–B4v).

⁶⁶⁰ ZELL, *Ein Brief*, 185–199 (C1r–C4r).

⁶⁶¹ ZELL, *Ein Brief*, 200 (D2r).

⁶⁶² uo.

⁶⁶³ Johannes Brenz (1499–1570) Schwäbisch Hall reformátora, a lutheri reformáció vezető teológusa és egyházépítője. Élete az reformáció korának egészét felöleli. Eredetileg azok közé a humanista reformátorok közé tartozott, akik később a felső-német reformációt meghatározták. Teológiáját legnagyobb mértékben Luther határozta meg, akivel 1518-ban ismerkedett meg a Heidelbergi dispután. Luther eredményesebbnek tartotta munkáját, mint a saját magáét: „*minden tekintetben nagyobb vagy, mint én*” – vallotta. Johannes Brenz részt vett a Margurgi kollokviumon, az Augsburgi birodalmi gyűlésen, a hagenai, a regensburgi és a worms hitvitákon. Az Interim (1548) kihirdetése után menekülnie kellett Schwäbisch Hallból. Rövid ideig Strassburgban is tartózkodott, majd Stuttgartban talált otthonra, ahol munkásságának eredménye a Nagy Württembergi Egyházi Rendtartás (Große Württembergische Kirchenordnung 1553–1559). Életének utolsó éveiben mellőzték. Két házasságából összesen tizenkilenc gyermek született, akik közül tíz érte meg a felnőtt kort. Hatásának titka kiegyensúlyozott karakterének, erős akaratának és világos hitvallásának volt köszönhető. In TRE, Band 7, Berlin, New York, 1981, szócikk: Brenz, Johannes, BRECHT, Martin, 170–181.

az eretnokség vádja alól. Arra hivatkozik, hogy Ludwig Rabus nem látja még, hogy ő is felismerte Jézus Krisztus titkát.⁶⁶⁴ A lelkészfeleség az új hit terjesztői után védelmébe veszi Strassburg városát is: „*nem a csúfolódás és gyalázkodás, hanem az irgalmasság példája*” a város, aki a szenvedőket felkarolja.⁶⁶⁵ Ha igaza lenne Rabusnak, akkor a Münster városában történt események Strassburgban is megvalósultak volna, azonban erre itt nem került sor.⁶⁶⁶ Katharina Zell magát és a várost igazolva, ugyanakkor Isten kegyelmét kérve zárja sorait 1557. március 24-ére datálva levelét.

A Ludwig Rabus levelének vádaskodásaira adott választ tovább folytatja Matthäus Zell özvegye. Új formában teszi ezt levelének folytatásában. Ellenfelének leveléből rövid sorokat idéz, és azokat részletesen cáfolja. Katharina Zell levelének ezen része részletes bepillantást enged az érett asszony teológiai látásába, összefoglalja az eddigi irataiban olvasottakat.

Strassburg polgárai olvashattak a feltámadásról. Krisztus feltámadása a benne elhunytak feltámadásának a záloga.⁶⁶⁷ Katharina Zell továbbá védelembe veszi saját magát a farizeusi büszkeség és a hazugság vádjával szemben. Ezek azok a szörnyű igazságtalanságok, amelyek miatt kénytelen tollat ragadni. Ha ő nem beszélne „*a köveknek kellene megszólalniuk, mivel több vagyok egy darab kőnél, hogy legyek Bálám számára*”.⁶⁶⁸ Saját személye védelmezése után Kaspar Schwenckfeld mellett emeli fel hangját. Leírja, hogy olvasta könyveit, és megboldogult férjének is barátja volt. Ulrich Zwinglihez hasonlóan ő is Krisztust hirdette. „*Rabus úr még az ábécét sem ismerte*”,⁶⁶⁹ amikor ők már Jézus istenfiúságáról tettek bizonyítást.

A vádaskodások elhárításának leghosszabb része arra vonatkozik, miszerint Katharina Zell és férje nyugtalanságot keltettek Strassburgban. Az író harminc nyomtatott

⁶⁶⁴ ZELL, *Ein Brief*, 204–209 (D3v–E1r).

⁶⁶⁵ ZELL, *Ein Brief*, 212 (E1v).

⁶⁶⁶ Münsterben a reformáció 1532-ben történt bevezetése után a Melchior Hoffman apokaliptikus nézeteit valló Bernt Rothmant választotta a városi tanács lelkésszé. 1534-ben Jan Mathys holland misszionárius érkezésével drámai fordulatot vett a város élete. Mathys Isten küldötteként hirdette a végidő közelségét és a város lakóinak kiválasztott voltát. Keresztségre szólította fel a város lakóit, akiknek kiváltságul jutott, hogy a Münsterben megvalósuló új Jeruzsálemben éljenek. A városból kiűzött bíboros, Franz von Waldeck csapatait fegyverrel legyőzték, és 1535 júniusáig tartotta magát a münsteri királyság. A város királyává Jan van Leident választották, aki Sion királyaként lelki és politikai vezetővé vált. Bevezette a többnejűséget, és elzárta a várost a külvilágtól, a tökéletes világ, az új Jeruzsálem megvalósításának érdekében. Uralmának Franz von Waldeck, a kölni érsek és a hesseni örgróf csapatainak segítségével tudott véget vetni. A magukat kiválasztottnak tartó hamis prédikátorokat, Jan van Leident és segítőit Bernd Krechting és Bernd Knipperdollingot nyilvánosan kivégezték és holttestüket elrettentésül ketrecekben a Lamberti templom tornyára helyezték. In HAUSCHILD, i.m., 137–140.

⁶⁶⁷ ZELL, *Ein Brief*, 213–214 (E2v).

⁶⁶⁸ ZELL, *Ein Brief*, 220 (F1v).

⁶⁶⁹ ZELL, *Ein Brief*, 224 (F3r).

oldalon keresztül bizonyítja ennek ellenkezőjét. Először önéletrajzi írását kiegészítve taglalja, hogy harmincnégy éve találtak férjével egymásra. Matthäus Zell nemhogy nyugtalanságot okozott volna, hanem az igaz evangéliummal vigasztalta a hozzá érkezőket. Üldözötteket, szegényeket, betegeket fogadtak magukhoz. Utal a bádeni és a kentzingeni menekültekre és két szegény özvegyasszonyra is, akik náluk találtak biztonságot.⁶⁷⁰ A lelkészfeleség a bibliai Márta szerepét tulajdonítja magáénak: „*nagy örömmel fogadtuk őket (ti. a menekülteket), etettük és szállást biztosítottunk számukra ... Márta szolgálatát és gondját vettem magamra, aki az Úrnak szolgált.*”⁶⁷¹

Katharina Zell nem érti Ludwig Rabust. Egyrészt, ő nem a reformáció kezdetétől volt a városban, ezért nincs teljes rálátása az eseményekre. Másrészt, miért tűrte el korábban évekig azokat az embereket maga körül, akik teológiáját most már kritizálja.⁶⁷² A lelkészfeleség szerint Rabus eltávolodott a Szentírás igaz értelmezésétől, az úrvacsora és a keresztség tanát illetően. Matthäus Zell mindig Krisztust hirdette, és a nyugtalanságról szóló vádaskodás egyáltalán nem igaz. Ezt Katharina Zell asszony mivolta ellenére is meg tudja állapítani, ugyanis a nagy teológusokat hallgatva, ahogyan „*a kutya az asztalról lehulló morzsákból*” részesül, ő is a tanításból, és így megismerte az új tanokat. A pogány asszonyhoz hasonlítja magát, aki megtapasztalhatta Jézus kegyelmét.⁶⁷³ Háromszor is kéri vádlóját az író, nevezze meg a nyugtalanságot okozó tényezőket, majd a keresztség és az úrvacsora tanításának részletes bemutatásába fog. Ismereteinek forrásaként Luther és Melanchthon műveit említi meg.⁶⁷⁴

Katharina Zell élesen elhatárolódik a római egyház tanításától a sákramentumokat illetően. Kettő sákramentumot ismer el, a keresztséget és az úrvacsorát. Elutasítja a keresztséget övező „*szükségtelen és haszontalan dolgokat*”.⁶⁷⁵ Melchior Specker, a St. Thomas templom lelkészének gyakorlatát kritizálja, aki a Szentírásban nem található külsőségekkel téveszti meg az egyszerű hívőket.⁶⁷⁶ Az úrvacsorát illetően férje egyik imádságából idéz: „*Úr Jézus Krisztus, aki az élő Isten fia, akit az Atya akaratából, a*

⁶⁷⁰ ZELL, *Ein Brief*, 229–235 (G1v–G3v).

⁶⁷¹ ZELL, *Ein Brief*, 234 (G3v).

⁶⁷² ZELL, *Ein Brief*, 235–238 (G3v–G4v).

⁶⁷³ ZELL, *Ein Brief*, 244 (H2v).

⁶⁷⁴ ZELL, *Ein Brief*, 247 (H3v). Luther Márton „*Das Taufbüchlein verdeutscht*” című műve 1523-ban jelent meg. Melanchthon, Philip „*Loci Communes*”-ének a német és a latin fordítás is 1522-től volt használatban Strassburgban.

⁶⁷⁵ ZELL, *Ein Brief*, 248 (H4r).

⁶⁷⁶ Specker, Melchior (+1569) Wittenbergben tanult teológus 1553-ban érkezett Strassburgba. Az St. Aurelia és a St. Thomas templomok lelkésze lett, és gyakran kritizálta Kálvin tanait. In McKee, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 248. Specker keresztlési szokásait nem részletezi Katharina Zell, de azt állítja, hogy majomparádé, „*Affenspi*l” lett belőle.

Szentlélek segítségével a halál által, életet adott a világnak, a te tested és véred valóságos étel és ital lett a léleknek.”⁶⁷⁷ A lelkészfeleség szerint Rabus ebből az imádságból a lélek szót helytelenül kiemeli, és nem említi annak folytatását, miszerint a hit által lesz a miénk Jézus teste és vére. Férje gondolatait János evangéliumából származó tanítással támasztja alá: *„Bizony, bizony, mondom néktek: aki hisz, annak örök élete van. Én vagyok az élet kenyere. ...Én vagyok az az élő kenyér, amely a mennyből szállt le: ha valaki eszik ebből a kenyérből, élni fog örökké, mert az a kenyér, amelyet én adok oda a világ életéért, az az én testem.*” (Jn 6,47–48, 51) Hangsúlyozza a lelkészfeleség, hogy nem a jegyek vagy a körülöttük végzett emberi cselekedet, hanem Krisztus kereszten elvégzett áldozata által van bűnbocsánat.⁶⁷⁸

A sákramentumokról szóló leírás után ismét megszólítja Strassburg polgárait Katharina Zell. Kéri őket, ítéljenek, és hozzanak igazságot a leírtak alapján. Újfent a nyugtalanság és hazugság ellen érvel, majd saját szerepét tisztázza. *„Nem vagyok bölcs, mint Judit, Eszter, Jáél, Abigail és a hasonló fenséges hölgyek, ezt elismerem, de fiatalságomtól fogva imádkoztam Istenhez Salamonnal, nem nagy dicsőségért és javakért, aranyért és ezüstért, hanem istenfélelemért, ami a bölcsesség kezdete.*”⁶⁷⁹ Nem tartja zavarónak, hogy Rabus bolondnak tartja őt. Nem emberek szerint, Isten előtt szeretne bölcs lenni (Róm 11,33; 1Kor 12,8; Ef 1,8;17). Megkérdőjelezi Ludwig Rabus bölcsességét és doktori címhez való jogát, mert nem ahhoz méltóan viselkedik. Ezen levélrész végén ismét védelmébe veszi Kaspar Schwenckfeldet, aki hozzá hasonlóan nem bolond, és nem az ördög cinkosa, mivel Krisztus nevében keresztkedett meg.

Katharina Zell 1556 karácsonyán megfogalmazott levelének bemutatásával folytatja Strassburg polgáraihoz címzett levelét. A székesegyház lelkipásztora, Ludwig Rabus karácsonyi prédikációjában nyilvánosan is szót emelt Matthäus és Katharina Zell ellen. Az istentisztelet után *„szomorúan hazamentem, és kértem érted Istent, hogy bocsássa meg neked ezt az igazságtalanságot, szégyent, irigységet és gyűlöletet*”.⁶⁸⁰ A legnagyobb vád ellenük a Schwenckfelddel való barátság. Az író szerint, aki elítéli őt azokhoz lesz hasonlóvá, akik Michael Servetust vagy Johannes Huszt igazságtalanul elítélték.⁶⁸¹ Schwenckfeld semmit sem tagadott, ami a Bibliában áll. Elismerte Jézus emberi és isteni természetét. Katharina Zell az általános vádaskodásra, miszerint Schwenckfeld eretnek lett

⁶⁷⁷ ZELL, *Ein Brieff*, 250 (H4v).

⁶⁷⁸ ZELL, *Ein Brieff*, 252 (H4v).

⁶⁷⁹ ZELL, *Ein Brieff*, 261 (J4v).

⁶⁸⁰ ZELL, *Ein Brieff*, 279 (L3v).

⁶⁸¹ ZELL, *Ein Brieff*, 285 (M2r).

volna, konkrét teológiai választ ad. Krisztus kettős természetét hangsúlyozza, és a korábban említett teológusokkal, Lutherrel, Bucerrel, Capitoval és Hedioval együtt említi, akik szintén a valóságos embert és Istent látták a megváltóban. Nem Rabus dolga mások megítélése. Mindenki, így Schwenckfeld is az igaz bíró ítélete alá fog esni az utolsó napon. Katharina Zell Isten dicséretével és mindkettőjük életére történő áldáskéréssel fejezi be eme levelének sorait.

Matthäus Zell özvegye levelének zárszavában ismételtelen arról ír, miért fordult a nyilvánosság elé. Először nem akarta ezt megtenni, de egy éjszaka eszébe jutott férje parancsa „*leszidna engem, ha parancsa ellenére hallgatnék*”.⁶⁸² Bizonyítja, hogy élete során hűséges szolgája volt az Úrnak, rendszeren hallgatta igéjét, és a város gyermekeként kéri annak lakosainak igazságtételét.

6.2.3 Dogmatikai utalások Katharina Zell levelében

Katharina Zell az őt ért támadásoknak köszönhetően hite védelmére kényszerült. Hitvallásosságának kifejezése minden iratában megfigyelhető, az új tanok legrészletesebb kifejtése azonban „*Ein Brieff*” című írásában tárul elénk. A levélben az önéletrajzi utalások gazdagsága mellett az új hitre vonatkozó következő dogmatikai alapvetések kerülnek szóba: A hit summája,⁶⁸³ a keresztség és úrvacsora.⁶⁸⁴

Az új hit summája

Katharina Zell Strassburg polgáraihoz címzett levelét saját hitvallásának is nevezi.⁶⁸⁵ Hitvallása Krisztus-központú. Összefoglalásában beszél a Szentháromság mindegyik tagjáról, részleteiben kifejtve azonban csak az Úr Jézus Krisztusról ír, aki az Atya gyermeke és a Szentlélek küldötte. Nem szentel külön részt az Atyának és a Szentléleknek, hanem a Jézusról mondottakba helyezi el őket. Hangsúlyozza, hogy Jézus Krisztust a Szentháromsággal együtt kell imádni. Védekezése során kifejti hite lényegét, összefoglalja kiben hisz. Jézus Krisztusról, mint valóságos Istenről és emberről ír. A valóságos Isten és valóságos ember kifejezés négy alkalommal is előfordul a másfél oldalnyi szövegben. Ezzel

⁶⁸² ZELL, *Ein Brieff*, 299 (N3v).

⁶⁸³ ZELL, *Ein Brieff*, 202–209 (D2v–E1r).

⁶⁸⁴ ZELL, *Ein Brieff*, 248–257 (H2v–J2v).

⁶⁸⁵ ZELL, *Ein Brieff*, 203 (D3r).

is hangsúlyt helyezve a Szentháromság elválaszthatatlan voltára és Krisztus kettős személyére. Krisztológiájának központjában az emberré lett Istenfia áll, aki az Atya akaratából élt a földön, és csodákat tett. Ez a zsidók szívében irigységet és gyűlöletet keltett, ezért kereszthalálra ítélték. A valóságos Isten és ember alászállt a poklokra, és prédikált a hitetleneknek. Feltámadt a halottak közül, és győzedelmet szerzett nekünk. Ő fog ítélkezni is az emberek felett. Hűséges bárányait jobbjára, a hűtleneket pedig baljára állítja majd. A szentek gyülekezete dicsérni fogja őt, és örökké énekli: Szent vagy, szent vagy. Mindez az Isten által választott szent hegyen, a Sionon fog bekövetkezni.⁶⁸⁶

Katharina Zell nemcsak saját magának tulajdonítja ezt a hitvallást, hanem számos reformátornak is. Felsorolja azokat, akik ugyanígy nyilatkoznak a megváltó Jézus Krisztusról. Luther Márton, Ulrich Zwingli, Johannes Oekolampad, Matthäus Zell, Wolfgang Capito, Bucer Márton, Kaspar Hedio, Urbanus Rhegius,⁶⁸⁷ Paulus Fagius, Johannes Brenz, Kaspar Schwenckfeld *„és még sok kedves ember, ... az újrakeresztelkedők között is sok jámbor, értelmes és istenfélő ember van, akik szívből keresik a keresztyéniséget és vágnak Krisztusra”*.⁶⁸⁸

Az azonos körhöz tartozók említése után hitének összefoglalását férje tanítása alapján folytatja. Aki elismeri Krisztust, az ő közösségének részese lesz. Katharina Zell Kaspar Schwenckfeldet is eme közösség részesének tartja, mivel elismerte Jézus Krisztus istenségét, felmentve ezzel az eretnység vádja alól. Az anabaptistákat is ismét külön említi. *„Szegény”* újrakeresztelkedőkként beszél róluk, akiket a felsőbbiség úgy kerget *„mint a vadász és a kutya a vaddisznót és a nyulat”*.⁶⁸⁹

A szélsőséges irányzatokkal szembeni sikeres harc egyik fundamentuma, hogy a hívő keresztyén meg tudja fogalmazni saját hitének lényegét. Ezt vagy az egyháza által elfogadott hitvallással teszi, vagy saját maga fogalmaz meg egyet. Katharina Zell az Apostoli Hitvallás lényegi mondanivalóját magában foglaló hitvallást tár elénk, amelyben Jézus Krisztus Istenségét és emberi voltát emeli ki. Az Atyától származó, kettős természetű Megváltó földi életének eseményeit összefoglalja, és az apokaliptikus jövőben fejezi be az üdvhozó Messiás tevékenységének bemutatását.

⁶⁸⁶ ZELL, *Ein Brieff*, 203 (D3r).

⁶⁸⁷ Rhegius, Urbanus (1489–1541) Luther Márton tanainak követője. Augsburg és Lüneburg lelkipásztora. Részt vett az Augsburgi birodalmi gyűlésen (1530) és a Confessio Augustana megfogalmazásában. In BBKL, Band 8, Herzberg 1994, szócikk: *Rhegius, Urbanus*, ZSCHOCH, Hellmut, 122–134.

⁶⁸⁸ ZELL, *Ein Brieff*, 204 (D3r).

⁶⁸⁹ ZELL, *Ein Brieff*, 209 (D4v) Mt 3,11; ApCsel 1,5.

Keresztség és úrvacsora

Katharina Zell levelében részletesen ír a keresztség és az úrvacsora lényegéről. Nem ő maga fejt ki a tant, hanem elfogadva a bibliai értelmezést és a reformátorok magyarázatát, a gyakorlati élet felől közelít. Mindennapi életből vett példát említ, és ezt magyarázza az evangélium alapján.

A keresztség gyakorlatát bibliai lokusokkal igazolja, „*ahogyan Keresztelő János és az Úr Krisztus mondja, a Szentlélekért és a Szentlélekkel kereszttetünk meg.*”⁶⁹⁰ Az etióp kincstárnok megtérését és megkeresztelését említi ennek kiváló példájaként (ApCsel 8,26–40). Fülöp Jézus kereszthalálának magyarázata után vízzel keresztelt a Lélek által. A lelkészfeleség a bibliai alapvetés után Luther és Melanchthon keresztségre vonatkozó írásaira hivatkozik.⁶⁹¹ Katharina Zell elutasítja a város egyes gyülekezeteiben meglévő felnőtt keresztséget és azt, hogy az ember a víz által teljesen újjászületne. Elveti a római katolikus egyház által gyakorolt szükségkeresztséget is. A szükségkeresztség csak néhány édesanya szívét keseríti meg, mert amennyiben elmarad, gyermekük nem lehet az üdvösség részese – véli a római katolikus egyház.⁶⁹² Ebben az esetben, ha egy gyermek nagyon beteg, nem a vízre, hanem Krisztus vérére kell figyelni, ami üdvösséget biztosít az embernek. A víz eszköz a keresztség során, ami nem ad örök életet a léleknek.⁶⁹³

Az úrvacsora értelmezésénél sem a jegyben, a kenyérben keresi az üdvösséget az író. Ezzel elutasítja a transzszubsztanciáció tanát. Az ember nem a jegyek átlényegülése által jut üdvösségre, „*hanem a szívében lévő hit által, amelyben Isten lakik.*”⁶⁹⁴ (Ef 3,17) Az úrvacsora kapcsán nem a kenyér és a bor szerepét hangsúlyozza, hanem a hívő, megtért szívét. Férje úrvacsorai gyakorlatát idézve megerősíti az író, hogy az úrvacsora az örök élet felől biztosítja a hívőt. A keresztyén ember az úrvacsora során megvallja azt, hogy ahogyan a kenyér megtöretik a szeme láttára, Krisztus teste is úgy töretett meg a kereszten áldozatként értünk. Jézus a kereszthalálával minden bűnünkért eleget tett. Az ő kiontott vére által, és nem a sákramentum, a keresztség és az úrvacsora által van örök élete az embernek.⁶⁹⁵ Az úrvacsora lényegének megértése érdekében magyarázatát Augustinus példájával is kiegészíti: „*Júdás az Úr kenyerét ette az Úr ellen, a többi tanítványok pedig a*

⁶⁹⁰ ZELL, *Ein Brieff*, 246 (H2v).

⁶⁹¹ Luther Márton „*Das Taufbüchlein verdeutscht*”, Melanchthon, Philip „*Loci Communes*”, lásd fentebb.

⁶⁹² Az 1525-ös Strassburgi Liturgia elutasítja a szükségkeresztséget, az 1534-es viszont előírja, hogy a megszületett kisbabákat hat héten belül meg kell keresztelni. In McKee, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 248.

⁶⁹³ ZELL, *Ein Brieff*, 248 (H3v).

⁶⁹⁴ ZELL, *Ein Brieff*, 249 (H4r).

⁶⁹⁵ ZELL, *Ein Brieff*, 252 (H4v).

kenyeret ették az Úr gyanánt.”⁶⁹⁶ Úrvacsoratanának értelmezésében az Ágostai hitvalláshoz, így a lutheri irányzathoz áll a legközelebb.

Katharina Zell az úrvacsoratan bibliai alapvetése után – a keresztség sákramentumának magyarázatához hasonlóan – korának vezető teológusainak teológiájára hivatkozik. Ezúttal Luther és Bucer műveire, gondolataira utal. Bucer Márton János evangéliumának magyarázatában ír részletesen az úrvacsoráról. Ennek a műnek a harmadik kiadása 1536-ban jelent meg a városban, amelyből a lelkeszfeleség tájékozódhatott, ugyanakkor prédikációiban is hallhatta Katharina Zell Strassburg vezető teológusának az úrvacsora sákramentumára vonatkozó magyarázatát. Luther esetében a *„Von Anbeten des Sacraments des heiligen Leichnams Christi”* című, 1523-ban megjelent művére utal a szerző.⁶⁹⁷ Ha imádná a hívő a jegyeket, a római katolikus, bálványimádó hívőhöz lenne hasonló.

A keresztség és az úrvacsora értelmezésének összefoglalásában az apostolokig és az ógyházig is visszanyúl a strassburgi író. Levelének sákramentumokról szóló részének befejezéseként az apostolokat és az ógyházi szokásokat is megemlíti. Az általuk kialakított rend fegyelmet eredményezett az egyházban. Ezzel ismét a szükségkeresztség ellen szól.⁶⁹⁸ Az úrvacsorára vonatkozólag pedig annak lelki jellegét hangsúlyozza a lélek számára.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ ZELL, *Ein Brieff*, 253 (J1r). Itt Kálvin fordításában, in KÁLVIN János, *Az úrvacsora alkalmával a Krisztus testében és vérében való igaz részesedéstről szóló tannak világos magyarázata*, Czeglédy Sándor (ford.), Budapest, 1912, 496.

⁶⁹⁷ MCKEE, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 253.

⁶⁹⁸ Ambrosius (339–394) tevékenységének idején évente kétszer, húsvétkor és pünkösdkor kereszteltek. In McKee, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, 255.

⁶⁹⁹ ZELL, *Ein Brieff*, 256 (J2r).

7. Összegzés

A strassburgi lelkészfeleség, Katharina Zell élete során hét iratot hozott nyilvánosságra. Egész életét átkaroló munkássága kiváló bepillantást enged a reformáció hétköznapijaiba. A forrásokat elemezve megjelenik előttünk rendkívüli alakja és egyháztörténeti jelentősége is. A dolgozatban megjelenő öt témakör – amelyek a források alapján kerültek meghatározásra – kibontja előttünk ránk hagyományozott életművének egészét. Katharina Zell a lelkészfeleségek első generációjának képviselőjeként új szereplőként jelent meg a társadalomban és a gyülekezetben. Nem viselt önálló egyházi hivatalt. Nem volt igehirdető, diakónus, tanító vagy egyházkormányzó – nem is lehetett volna. Laikusként és lelkészfeleségként mégis testközelből élte meg a reformálódó gyülekezet mindennapi kihívásait.

A lelkészfeleség részt vállalt menekültek és szükségét szenvedők ellátásában és lelkigondozásában. Erről tesz bizonytságot a kentzingeni asszonyokhoz és Felix Armbrusterhez írt levele. A diakónia és lelkigondozás gyakorlása egyszerre volt jelen mindennapi tevékenységei között. A reformálódó városban és gyülekezetben, reformátori talajon gyökereztek eme tevékenységei. Jogosan vállalta fel a betegek látogatását és lelkigondozását. Bucer „*Von der wahren Seelsorge ...*” című irata szerint minden keresztyén feladata ez. Saját habitusából kiindulva nem érezte magát illetéktelennek a szolgálat gyakorlatában, de korának és környezetének vezető teológusa, Bucer Márton és a lelkészek is bátoríthatták erre. Bucer egyértelmű kijelentése, miszerint minden keresztyén kötelessége a lelkigondozás, nem tesz különbséget férfi és nő, hivatalos személy és laikus között. A szenvedést, üldöztetést elviselők között ott volt a lelkészfeleség. Katharina Zell hitüket megerősítendő szólt hozzájuk, ugyanakkor nem leplezte bűnös voltukat sem. Igaz bűnbánatra tanított. E felismerése nélkül nincs valódi lelki gyógyulás. Felebaráti szeretettel hirdette számukra a megerősítő Igét.

Katharina Zell igeközpontúsága a vigasztalásban nem hagyható figyelmen kívül. Bucer mellett a kálvini tanítást is követve, lelkigondozói tevékenységének középpontjában Isten Igéje állt. Nem másban, csakis az evangéliumban kereste a támaszt. Az Úr beszédével vigasztalt, és azt lehetőség szerint látogatással is egybekötötte. Bibliahasználata rendkívül alapos bibliaismeretről tanúskodik. Megfelelő helyen alkalmazta a Szentírás szavait. A kentzingeni asszonyokhoz szóló levélben az igeversek gazdag idézetéből is (összesen 43

darab), következtethetünk erre. Az Írásban kereste a bátorító szót, nem azon kívül. Nem saját szavaiban látta a vigasztalás erejét, hanem egyedül Isten ígében.

A közösségi élet formálása és gondozása mellett Katharina Zell a személyes boldogságát is ápolta, és kiállt házassága mellett is. Boldog házasságban élt férjével, Matthäus Zellel. Közös életük példaadónak számított a korban, mivel a házas lelkészek a reformáció eredményeként jelentek meg. A reformátorok házas életükkel is jelezték, hova tartoznak, melyik irányzat követői. A korábban elképzelhetetlen életforma természetes lett az új hit megjelenésével, és a gyülekezetek középpontját képezte a lelkészcsalád. Egyedülálló a Zell házaspár szerepe abban a tekintetben is, hogy esetükben nem két hajdani szerzetes házasságkötéséről, hanem egy pap és egy polgárleány közös életéről van szó. A nagy korkülönbség – húsz esztendő – ellenére szerelmen alapuló házasság volt köztük. Erről tanúskodik Katharina Zell két írása is az „*Entschuldigung*” és a „*Klag und Ermahnung*”. Az „*Entschuldigung*”-ból megtudhatjuk mennyire fontossá vált a reformáció során a papok házassága és ennek védelme a római katolikus felfogással szemben. Mindez már nemcsak a lelkészek feladata volt, hanem feleségeiké is. Katharina Zell kivételes módon, írott formában is ránk hagyta ennek egyik nem mindennapi példáját. Művében nő léte szokatlan módon oltalmazza a Luthertől származó új tanokat és ennek egyik következményét. Saját házasságát is kemény hangon védelmezi. Nem tűr semmiféle hamis vádaskodást személyes életét és férjét illetően. A házasságot helyes, Istentől rendelt keresztyén életformának tekinti.

A „*Klag und Ermahnung*” című iratában további részletek bont ki előttünk az író nő házaseletére vonatkozólag. Férje ravatalánál mondott beszédében bebizonyosodik előttünk iránta érzett igaz szerelme, és az elvesztése következtében érzett keserű fájdalom. Élete párját mindvégig őszintén tisztelte, és felnézett a strassburgi prédikátorra. Tudatában volt az egyházban folytatott úttörő tevékenységének, és elismerte azt. Büszkén vállalta az új hitet övező küzdelmet férje oldalán, akinek nemcsak a háztartásban, hanem a gyülekezetben is hűséges segítője volt.

Katharina Zell férje oldalán a Szentírás magyarázatát folyamatosan hallgatta. Életének zsinórmértéke a Biblia volt. Nemcsak a Szentírásból vett idézeteket használta vigasztalásra, hanem magyarázta is Isten ígét. Krisztus áldozatának reformációkorabeli értelmezését adja az 51. zsoltár magyarázatában és két zsoltárparafrázisban. Mindezt Dávid példáján keresztül teszi, aki már Krisztus születése előtt megtapasztalta, milyen az igazi bűnbánat. A házasságtörés bűnéből kiindulva tudunkra adja, hogy mindent csak Krisztus

bocsáthat meg. Az ember képtelen saját erejéből megigazulni. Nem segítenek ebben a különféle áldozati állatok, semmiféle kultikus áldozattal nem lehet hozzájárulni a megtisztuláshoz. Az egyszeri és mindig (már az idők kezdetétől fogva) érvényben lévő áldozat Krisztus kereszthalála.

Katharina Zell két parafrázist hagyott ránk. Az irodalomban a 16. századi protestáns zsoltárparafrázis önálló műfajjá lett.⁷⁰⁰ Katharina Zell vizsgált parafrázisa a műfaj kritériumainak megfelel. Írása fejlécét olvasva arra következtethetünk, hogy tudatosan választotta ezt a műfajt. Célja az elesett ember vigasztalása volt. Ennek tett eleget alkotásával, és azokat Luther magyarázatával egybevetve megállapítható, hogy helyesen interpretálta a szöveget.

Katharina Zell a keresztyén hit megélést mind a gyülekezi közösségében, mind az egyéni kegyességgyakorlásban fontosnak tartotta. Ez utóbbi elősegítésére egy énekeskönyv kiadása is köthető a nevéhez. Ennek segítségével a hívő ember hitét kívánta mélyíteni, és az egyszerű gyülekezeti tagok mindennapjainak istenimádatát akarta elősegíteni. Egy korábban megjelent énekeskönyvet saját szerkesztésben, magyarázataival ellátva adott ki. Nem számított teljesen egyedülállónak ez a tette a reformáció korában, mivel más hölgyek nevéhez is köthető imaéletet segítő irodalom kiadása, sőt énekszerzés is, mégis ritkaságszámba ment. Katharina Zell otthoni használatra szánta az énekeskönyvet. A célcsoport az egyszerű hívők közössége és a gyermekek voltak.

A strassburgi író nő hitvalló életet élt. Ez legvilágosabban a Schwenckfeldhez és Strassburg polgáraihoz címzett levelében rajzolódik ki előttünk. Az elsőben elhatárolódik a szélsőséges schwenckfeldi irányzattól, és egykori barátját nem megbántva, kiáll a férje által képviselt protestáns hit mellett. A másodikban élesebb hangot megütve, átfogó magyarázatot ad, és részletesen fejt ki saját hitvallását. Az egész várost döntőbíróul hívja, és írásával megkoronázza életművét.

Mondd meg kinek tartod Jézus Krisztust, mit gondolsz a keresztségről és az úrvacsoráról, és megmondom ki vagy. A reformáció korában a Jézusról szóló tan az antitrinitáriusoktól határolt el, a keresztségről szóló az anabaptistáktól, az úrvacsora tana pedig a misztikusoktól. Katharina Zell ezt tudta, ezért választotta hitvallásának bázisául ezt a három témát. Eme két írását tanulmányozva megállapítható, hogy a strassburgi lelkészfeleség élete végéig a Luthertől kiinduló, reformációs úton haladt. Találkozott a reformáció radikális áramlataival, de azokat bibliai alapon elutasította. Viszonya a

⁷⁰⁰ Világirodalmi Lexikon, X. kötet, Szócikk: Parafrázis, Budapest, 1986, 141.

keresztyénségüket másként megélőkkel szemben mindig is toleráns volt. Az embert és a személyes hitet soha nem kritizálta. Csakis a saját magára vonatkozó hamis vádakat igyekezett elhárítani, viszont azokat nyelvének éles fegyverével tette. Nem a másik hívő kritizálásából indult ki, de saját tanításával közelített a másként gondolkozókhoz. A két levele alapján megállapítható, hogy nem zárta ki az igazságból az újrakeresztelkedőket és Schwenckfeldet, azt kereste, ami egybeköt.

Katharina Zell hitvallása biblikus, reformátori talajon nyugvó, gondolatai nem mutatnak rokonságot a radikális irányzatokkal. Hivatkozásának elsődleges alapja a Szentírás és Luther Márton teológiája.⁷⁰¹ Strassburg városában Matthäus Zell özvegye élete végéig hű maradt az evangéliumhoz és a reformáció ügyét képviselte.

⁷⁰¹ A wittenbergi reformátor nevét tizenöt alkalommal említi „*Ein Brief*” című írásában. 171 (A3r), 191 (D1v), 204–206 (D3v–D4r), 210 (E1r), 225 (F3v), 227 (F4v), 235 (G3r), 240–244 (H1r–H2v), 247 (H3v), 254 (J1v), 256 (J2r), 257 (J2r), 267 (K2v), 280 (L4r), 283 (M1v).

Summary

1. Topic of the dissertation

The thesis offers a presentation of the written documents of Katharina Zell (1497/98-1562). Katharina Zell was the wife of Matthäus Zell, a Reformer based in Strasbourg. As a minister's wife and a descendant of commoners, she was the first to publish a considerable amount of literary material, which was unusual in those days. The study of these documents helps broaden our knowledge of the Reformation of the city of Strasbourg and provides us with an insight into how a contemporary woman of the first generation of Reformers saw the birth of the new faith, their struggles and everyday life.

Katharina Zell made seven of her works public. These offer an outstanding insight into the everyday life of the Reformation. The analysis of the source material depicts the writer's exceptional character and her significance in church history. The five topics presented in the thesis – pastoral care and ministry, marriage, interpretation of the Word of God, piety and creed – unfold the oeuvre that she bequeathed to us. Representing the first generation of clergy wives, Katharina Zell was a new character to appear in society and in the congregation as well. She did not hold an office of her own in the church. She was neither a preacher nor a deacon, nor an instructor, held no position in the governing body of the church – none of these were possible. As a laywoman and as a clergy wife, however, she shares first hand information on the challenges of the congregation on its way to Reformation.

2. Methodology of the dissertation

Starting out from the analysis of Katharina Zell's documents, our aim was to identify the points where she joined the Reformation as a laywoman theologian and the area where she was most active. Her documents are interwoven with the descriptions of the events of everyday life since the stories evolve around the major events of her life. In this thesis the source materials lead to the definition of the topic. These take account of substantial events like marriage, death, consolation, interpretation of the Holy Scripture, reception of refugees.

Seeing the events from the perspective of a laywoman, our aim is to shed light on the Reformation by analysing the source material. Based on this, we examine certain achievements of the Reformation from a new angle. These documents are unique in the history of Reformation per se, and they manifest the distinctive nature of the Reformation in Strasbourg. The details that are described are unequalled because the events are shown from a woman's point of view, while prior to this the doctrines and teachings of historical events were usually conveyed by men. At the same time, we aimed at collating Katharina Zell's thoughts with the works on the same topic of the "great" Reformers around her, just like Luther, Calvin and Bucer. We analysed how much influence they had on her, whether the views she expressed were solely her own or not, and also, whether her message was that of a real Reformer, especially as her teachings were considered controversial in the second half of her life.

3. Structure of the dissertation

The introductory part of the thesis presents a summary of the literary material published about Katharina Zell. The overview points out the major research topics and results of this specialized literature. We follow up with a detailed description of the historical background of the Reformation in Strasbourg, getting closer to the world of our protagonist. Finally, Katharina Zell's extraordinary character comes into view. She was an exceptional figure of the Reformation in Strasbourg, and the analysis of her biography and works provides us with a comprehensive portrayal of her life.

The introduction is followed by five chapters dedicated to the description of her works. The main points of Reformation are listed, not generally speaking, but starting out from Katharina Zell's works, who considered herself a devoted follower of the new doctrine. This is the reason why pastoral care and ministry, marriage, the interpretation of the Word of God, piety and the protection of faith against the radical tendencies so typical of that age are all included in the thesis. The changed situations and principles of the age are presented in details in the thesis as seen from the point of view of the minister wife's works.

4. Findings of the dissertation

Katharina Zell joined the reform movement at several points. As a clergy wife, she took part in provisioning the refugees and those in need as well as in their pastoral care. She mentions these in her letters addressed to the women in Kentzingen and to Felix Armbruster. Since she was a Reformer, ministry and pastoral care in the congregation were parts of her everyday life as well. Following the footsteps of Bucer and Calvin, Katharina Zell's words center around the Word of God when she is counselling or offering pastoral care. Her use of the Bible indicates her profound knowledge of the Holy Scripture. She uses the words of the Bible in the right places. She saw the power of consolation not in her own words, but solely in the Word of God.

In the age of the Reformation the marriages of clergymen became confessions. A Reformer's marriage indicated where they claimed to belong. The minister's family constituted the center of the congregation. The Zell couple's role is also unmatched in the sense that their marriage signified the coexistence of a pastor and a commoner. Katharina Zell's two documents entitled "*Entschuldigung*" and "*Klag und Ermahnung*" prove this. The "*Entschuldigung*" underlines the importance of ministers' marriages at the time of the Reformation and the necessity to protect these against the school of thought of the Roman Catholic Church. All this was no longer the duty of the ministers only, but also that of their wives. Katharina Zell bequeathed to us an exceptional example for this in written form in which she protects Luther's new doctrine and marriage, as one of its consequences. She firmly protects her own marriage as well. She does not tolerate false accusations concerning her private life or her husband. In her view, marriage is ordered by God and it is the proper way for a Christian to lead his/her life.

In her document entitled "*Klag und Ermahnung*" the author reveals further details concerning her marriage. The speech given at her husband's catafalque gives proof of his pioneer work in the church. The wife of the minister proudly undertook the struggles for the new faith by his side, since she was his faithful helpmate not only in their household but in the congregation as well.

Katharina Zell was steadfast in listening to the explanation of the Holy Scripture by her husband's side. Not only did she use the quotations from the Holy Scripture for counselling, but she interpreted the Word of God herself. Her interpretation of Christ's sacrifice appears in her commentary on Psalm 51 and in two of her psalm paraphrases. This

is expressed through David's specific example who experienced real penitence before Christ's birth.

Katharina Zell bequeathed two psalm paraphrases on to us with the aim of consoling the distressed. Comparison of her comments with the explanations of Luther and Calvin confirms that her interpretation was correct.

The experience of the new faith was important for Katharina Zell not only in the congregation but in personal piety as well. To promote the latter she republished a hymnal. This was aimed to deepen the faith of the believers and to make praying easier for the common members of the congregation. She edited and published the hymnal and attached her own comments to it. This was not completely unparalleled, since other women published literature enhancing praying as well, some even wrote hymns, nevertheless it was unusual. Katharina Zell confessed her faith throughout her life. This explicitly stands out from her letters addressed to Schwenckfeld and to the people of Strasbourg. In the former she distances herself from the radical Reformation taught by Schwenckfeld and, while not offending her former friend, she stands by the Protestant faith represented by her husband. In the latter a more ardent, comprehensive explanation offers details of her own faith. The whole town is invited to pass judgement on her while she completes her oeuvre with this letter.

In the time of the Reformation the doctrine on Jesus meant dissociation from the Antitrinitarians, the one on baptism from the Anabaptists and the one on Holy Communion from the mysticists. Being aware of this, Katharina Zell chose these three topics as the centers of her creed. As it stands out from her work, the minister's wife from Strasbourg supported the Lutheran Reformation throughout her life. She rejected radical Reformation on Biblical grounds. She never criticized people or personal faith, but she was eager to deny groundless accusations against herself.

Katharina Zell's creed is that of a Reformer, based on the Bible, her thoughts are not radical. The Holy Scripture is her primary point of reference. In the city of Strasbourg, Matthäus Zell's widow supported the Reformation till the end of her life.

Zusammenfassung

1. Das Thema der Arbeit

Die vorliegende Dissertation beschäftigt sich mit den Schriften von Katharina Zell (1497/98 – 1562). Katharina Zell war die Frau von Matthäus Zell, der der erste Reformator in der Stadt Strassburg war. Sie war die erste Pfarrfrau in der Geschichte, die mehreren Schriften hinterließ. Mit der Untersuchung dieser Schriften erhalten wir einerseits ein weiteres Bild über die Reformation in Strassburg, andererseits lässt sich sehen, wie eine Zeitgenosse die Geburt des neuen Glaubens erlebte.

Katharina Zell veröffentlichte sieben Schriften. Sie umfassen ihr ganzes Leben und bieten eine Einsicht in die Alltage der Reformation. Durch die Quellentexte erscheinen vor uns Ihre außergewöhnliche Gestalt und ihre kirchengeschichtliche Relevanz. Durch die in dieser Arbeit auftretende fünf Themenkreise – so wie Seelsorge und Diakonie, Ehe, Schriftauslegung, Frömmigkeit, Glaubensbekenntnis – wird ihr ganzes Lebenswerk entfaltet. Katharina Zell, als Vertreter der ersten Generation der Pfarrfrauen verwirklichte eine neue Rolle sowie in der Gesellschaft als auch in der Gemeinde. Sie führte kein kirchliches Amt. Sie war keine Predigerin, Diakonisse, Lehrerin oder Alte – hätte auch nicht sein können. Sie war eine Laientheologin und Pfarrfrau, die die reformatorischen Ereignisse hautnah erleben durfte.

2. Die Methode der Arbeit

Ausgegangen von den Schriften von Katharina Zell werden die Schwerpunkte gesucht, mit denen sie sich, als Laientheologin an die Reformation knüpfte. Ihre Schriften sind zu dem Alltagsleben der Reformation ansatzweise angebunden, weil sie bei den Wendepunkten ihres Lebens erschienen wurden. In dieser Arbeit führen die Quellentexte zu der Begriffsbestimmung der Themen. Sie berichten über zentrale Geschehnisse des Menschenlebens. Sie sind die Eheschließung, der Tod ihres Mannes, der Zuspruch, das Verständnis der heiligen Schrift und die Versorgung der Vertriebe.

Durch die Quellentexte und durch die Sichten eines Laien lässt sich einige interessante Punkte der Strassburger Reformation vorstellen. Die Errungenschaften der

Reformation werden dadurch aus einem neuen Blickwinkel geprüft. Diese Schriften sind einmalig in der Reformationgeschichte, weil aus denen mehrere Einzelheiten der Strassburger Reformation auftreten. Die Dogmen, Lehren und die Geschichte der Reformation sind aus der Verfassung von Männern zu lesen, aber Katharina Zells Schriften zeigen uns wie eine Frau die Reformation erlebte und was sie aus dem Vorgang wichtig fand. Es wird auch danach getrachtet, ihre Schriften mit den Gedanken der zeitgenössischen „großen“ Reformatoren (Luther, Calvin, Bucer) zu vergleichen und zu beschauen ob ihre Gedanken selbstständig waren, in wie fern sie die Reformatoren beeinflussten und ob ihre Äußerungen auf dem Boden der neuen Lehre stehen, weil Katharina Zell am Ende ihres Leben von Vielen als Ketzer betrachtet wurde.

3. Der Aufbau der Arbeit

In der Einleitung lässt sich zuerst die bisher erschienene Literatur über Katharina Zell lesen. Die Präsentation der Forschungsliteratur recherchiert die Ergebnisse der bisherigen Forschung. Dann folgt die Vorstellung des historischen Hintergrundes, die Geschichte der Reformation in der Stadt Strassburg, damit der Leser sich zu der Welt von der besondere Katharina Zell annähern kann. In ihrem Lebenslauf gebettet werden Ihre Werke aufgezeigt, die ihr ganzes Leben umfasst.

In dem Hauptteil der Arbeit befinden sich fünf Kapitel. Die Hauptzüge der Reformation werden nicht verallgemeinert betrachtet, sondern aus den Schriften von Katharina Zell beschrieben, die sich für die Botenfrau des neuen Glaubens hielt. So wird über die Seelsorge und Diakonie, über die Ehe, die Schriftauslegung, die Frömmigkeit und über das Glaubensbekenntnis geschrieben. Diese in der Reformation neuformulierte Themen sind durch die Schriften von Katharina Zell neuartig und anregend widerspiegelt.

4. Das Ergebnis der Arbeit

Katharina Zell knüpfte sich mit mehreren Fäden an die Reformation. Als Pfarrfrau nahm sie an der Versorgung und Seelsorge der Vertriebene teil. Darauf weist der Brief an den Frauen in Kentzingen und ein anderer Brief an Felix Armbruster hin. Die Praxis und die Reflexion

sowohl diakonischen Handelns als auch der Seelsorge waren selbstverständlicher Bestandteil von Katharina Zells Alltag.

Ihre Tätigkeiten standen auf dem Boden der Reformation in einer reformierten Stadt. Katharina Zells wortgebundene Haltung in der Tröstung ist bemerkenswert. Sie folgte die Lehre von Calvin und Luther, weil im Mittelpunkt ihrer Arbeit Gottes Wort stand. Sie nutzte und kannte die Bibel vorbildlich und verwendete das Wort gerecht. Die Kraft des Trostes fand sie nicht in ihren Worten sondern in Gottes Wort.

Die Heirat in der Zeit der Reformation wurde zum Glaubensbekenntnis. Die Reformatoren kennzeichneten mit der Eheschließung ihre Zugehörigkeit. Die Mitte der Gemeinde wurde die Pfarrfamilie. Alleinstehend ist die Rolle des Ehepaares Zell, weil sie nicht das Klosterleben auf die Ehe gewechselt haben. In diesem Fall geht es um die Ehe eines Priesters mit einer Bürgerin. Über ihre Ehe berichtet uns die Schriftstellerin von zwei Schriften. In der Schrift „*Entschuldigung*“ verteidigt sie die Priesterehe, die nicht nur die Aufgaben der Priester sondern auch das Pensum ihre Frauen ist. Katharina Zell schützt in dieser Schrift die Lehre von Luther und deren Folge die Ehe. Sie kann keine unbegründete Anklage leiden. Die Ehe ist eine richtige, von Gott bestimmte Lebensform.

Aus der Schrift „*Klag und Ermahnung*“ werden weitere Einzelheiten der Gedanken der Pfarrfrau entfaltet. Aus der Grabrede, die bei der Beerdigung ihres Mannes gehalten wurde, wird eindeutig, dass Matthäus Zell in der Strassburger Reformation eine bahnbrechende Rolle hatte. Katharina Zell nahm diese Aufgabe und diesen Kampf mit Ihrem Mann auf sich. Sie wurde zur Helferin sowohl in dem Haushalt als auch in der Gemeinde.

Katharina Zell hörte regelmäßig die Predigten. Die Bibel war der Leitfaden ihres Lebens und sie erklärte selbst die Bibel. Sie interpretierte den Psalm 51. und veröffentlichte dazu zwei Paraphrasen. Ihre Auslegungen sind reformatorisch, deren Ziel die Tröstung der Leidende war. Mit Luthers und Calvins Schriften zu vergleichen, kann man feststellen, dass sie den Text richtig interpretierte.

Katharina Zell fand die Manifestation des Glaubens sowohl in der Gemeinde als auch in der eigenen Frömmigkeit sehr wichtig. Um die eigene Frömmigkeit zu üben, veröffentlichte sie ein Gesangbuch. Mit Hilfe dieses Gesangbuches konnten die Gottesgläubigen ihr Glauben vertiefen und es wurde auch zur Hilfe der Gottesanbetung. Dieses Gesangbuch wurde schon früher erschienen. Die Pfarrfrau arbeitete es um und

schrieb Erläuterungen zu. Diese Tätigkeit war Seltenheit in dieser Zeit, obwohl einigen Frauen gelang es geistliche Gesänge zu verfassen und diese Lieder auszugeben.

Die Strassburger Pfarrfrau führte ein bekenndes Leben. Am deutlichsten kommt es aus dem Brief an Schwenckfeld und aus einem anderen Brief vor, der an die ganze Bürgerschaft zu Strassburg adressiert wurde. In dem ersten grenzt sie sich von Schwenckfelds Lehre ab und sie engagiert sich für die Lehre ihres Mannes. In dem zweiten Brief schreibt sie schärfer und erklärt detailliert woran sie glaubt. Sie ruft die ganze Stadt als Richter und mit diesem Glaubensbekenntnis krönt ihr ganzes Lebenswerk.

In der Zeit der Reformation grenzte die Lehre von Christus von den Antitrinitariern, die Lehre von der Taufe von den Täufern, und die Lehre des Abendmahls von den Mystikern ab. Katharina Zell wusste es und sie wählte deshalb diese drei Themen zur Basis ihres Glaubensbekenntnisses. Nach der Untersuchung dieser zwei Schriften ist festzustellen, dass die Strassburger Pfarrfrau lebenslang auf dem Weg des Evangeliums gegangen ist. Dieser Weg stammte aus Luther und wurde der Pfad der Reformation. Die Schriftstellerin begegnete den radikalen Richtungen der Reformation, aber sie lehnte sie auf Grund der neuen Lehre ab. Trotzdem war sie sehr tolerant mit den Andersdenkenden. Sie kritisiert nie die Menschen und ihr Glauben, sie wollte nur sich selbst von den unwahren Anklagen verteidigen.

Das Glaubensbekenntnis von Katharina Zell ist biblisch, reformatorisch und hat mit den radikalen Richtungen nichts zu tun. Die Witwe von Matthäus Zell vertrat in ihrem ganzen Leben die Angelegenheit der Reformation.

Felhasznált irodalom

Szövegforrások:

- BUCER, Martin, *Bucer schriftliche erklärung für kinder und angohnden ...*, in Martin Bucers Deutsche Schriften, Stupperich, Rupprecht (Hg.), 6/3, Gütersloh, 1987, 51–175.
- BUCER, Martin, *Von der wahren Seelsorge und dem rechten Hirtendienst, wie derselbige in der Kirche Christi bestellt und verrichtet werden sollte*, 1538, in Martin Bucers Deutsche Schriften, Stupperich, Robert (Hg.), Band 7, Gütersloh, 1964, 67–241.
- DENTIERE, Marie, *Épître très utile, faicte et composée par une femme chrestienne de tornay, envoyée á la Royne de Navarre, soeur du Roy de france, contre les Turcz, Juifs, Infideles, faulx chrestiens, Anabaptistes et Lutheriens*, in A.–L. Herminjard, *Correspondence des Réformateurs dans les pays de la langue française*, 5. kötet, Nr. 785, Genève, 1878.
- DENTIERE, Marie, „*La guerre et deslivrance de la ville de Genesve*“, Genève, 1881, in *Mémoires et documents publiés par la Société d’histoire at d’archéologie de Genève*, 20. kötet, Genève 1879–1888.
- KÁLVIN János, *A keresztyén vallás rendszere*, Budapest, 1995.
- KÁLVIN János, *A betegek látogatásáról*, in Kálvin János kisebb művei, Czeglédy Sándor (ford.), Pápa, 1912.
- KÁLVIN János, *Az úrvacsora alkalmával a Krisztus testében és vérében való igaz részesedésről szóló tannak világos magyarázata*, Czeglédy Sándor (ford.), Budapest, 1912.
- LUTHER, Martin, *Vom ehelichen Leben*, in Aland, Kurt (Hg.), *Luther Deutsch. Die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart*, Band 7, *Der Christ in der Welt*, Stuttgart, 1967.
- MCKEE, Elsie Anne, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, *The Writings*, A critical edition, Leiden – Boston – Köln, 1999.
- MÜLHAUPT, Ervin (Hg.), *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Band 2. *Psalmen 26–90*, Göttingen, 1962.
- MÜLHAUPT, Erwin (Hg.), *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Band 3, *Psalmen 91–150*, Göttingen, 1965.

- MÜLLER, Karl (Hg.), *Johannes Calvins Auslegung der Heiligen Schrift in deutscher Übersetzung*, Band 5: Die Psalmen. 1. Hälfte, 2. Hälfte, Neukirchen, 1930.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia / quae antea cooperantibus A. Alt, O. Eissfeldt, P. Kahle ediderat R. Kittel, ediderunt K. Elliger et W. Rudolph [et al.], Stuttgart, 1990.

Monográfiák, tanulmányok:

- ADAMIK Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra, *Retorika*, Budapest, 2004.
- BAINTON, Roland, *Frauen der Reformation. Von Katharina von Bora bis Anna Zwingli*, Gütersloh, 1996.
- BARÁTH Béla Levente, *A reformáció első generációjának további meghatározó személyiségei*, in Dienes Dénes (Szerk.), *A reformáció*, Sárospatak, 2008, 107–119.
- BECKER-CANTARINO, Barbara, *Frauen in den Glaubenskämpfen. Öffentliche Briefe, Lieder und Gelegenheitsschriften*, in Brinker-Babler, Gisela, *Deutsche Literatur von Frauen*, Band 1. Vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, München, 1988, 149–172.
- BÉZA, Theodore, *Kálvin élete*, Budapest, 2004.
- BEUYS, Barbara, *Die Pfarrfrau: Kopie oder Original?* in Greifenhagen, Martin (Hg.), *Das evangelische Pfarrhaus. Eine Kultur- und Sozialgeschichte*, Stuttgart, 1984.
- BOCK Gisela, *Frauen in der Europäischen Geschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München, 2000.
- BRADY, A. Thomas, *Communities, Politics and Reformation in Early Modern Europe*, Brill, 1998,
- BRADY, A. Thomas, *Ruling class and reformation at Strasbuorg*, Archiv für Reformationsgeschichte 63 (1972), Gütersloh, 313–318.
- BRENDLE, Franz, *Das konfessionelle Zeitalter*, Berlin 2010.
- BRINKER-GABLER, Gisela (Hg.), *Deutsche Literatur von Frauen. Vom Mittelalter bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Band 1, München, 1988.
- CONRAD, Anne, *Aufbruch der Laien – Aufbruch der Frauen. Überlegungen zu einer Geschlechtergeschichte der Reformation und katholischer Reform*, in Conrad, Anne (Hg.), „In Christo ist weder man noch weyb“, *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, Münster, 1999, S. 7–22.

- CONRAD, Anne (Hg.), „*In Christo ist weder man noch weyb*“, *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, Münster, 1999.
- CHRISMAN, Miriam U., *Women and the reformation in Strasbourg*, in *Archiv für Reformationsgeschichte*, 63 (1972), Gütersloh, S. 141–168.
- CHRISTMANN, Andrea, *Autorinnen der Frühen Neuzeit. Katharina Schütz-Zell und Caritas Pirckheimer*, Mannheim, 2004, http://madoc.bib.uni-mannheim.de/madoc/frontdoor.php?source_opus=859&la=de, letöltés ideje: 2007. április 30.
- DANKBAAR F., von Willem, Calvin. Sein Weg und Werk, Hamburg, 1976.
- FEKETE Károly, *Retorika*, Debrecen, 1994.
- GÖTTERT, Karl-Heinz, *Einführung in die Rhetorik. Grundbegriffe, Geschichte, Rezeption*, Paderborn, 2009.
- GRESCHAT, Martin, *Martin Bucer. Egy reformátor és a kor, amelyben élt*, Budapest, 2011.
- GREYERZ, von Kaspar, *Stadt und Reformation: Stand und Aufgaben der Forschung*, in *Archiv für Reformationsgeschichte*, Gütersloh, 1985, 6–48.
- HAASE, Lisbeth, *Katharina Zell. Pfarrfrau und Reformatorin*, Anker, Stuttgart, 2002.
- HAASE, Lisbeth, *Wibrandis Rosenblatt. Ein Leben an der Seite der Reformatoren*, Anker, Stuttgart, 2000.
- HAHN, Gerhard, Henkys, Jürgen (Hg.), *Liederkunde zum evangelischen Gesangbuch*, Heft 2, Göttingen, 2001.
- HALBACH, Silke, *Publizistisches Engagement in der Frühzeit der Reformation*, in Conrad, Anne (Hg.), "In Christo ist weder man noch weib". *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*, Münster, 1999, S. 49–68.
- HAMM, Berndt, Welker, Michael, *Die Reformation: Potentiale der Freiheit*, Tübingen 2008.
- HAUSCHILD, Wolf-Dieter, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Band 2, Reformation und Neuzeit, Gütersloh, 1999.
- HENZE, Barbara, *Kontinuität und Wandel der Eheverständnisses im Gefolge von Reformation und katholischer Reform*, in Conrad Anne (Hg), "In Christo ist weder man noch weyb", Münster, 1999, 129–151.
- HERBST, Wolfgang (Hg.), *Wer ist wer im Gesangbuch?*, Göttingen, 2001.
- HERGER Csabáné, *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig*, Pécs, 2006.

- HEUSSI, Karl, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Budapest, 2000.
- HUFTON, Olwen (Hg.), *Frauenleben: eine europäische Geschichte 1500– 1800*, Campus, Frankfurt am Main, 1998.
- JANCKE, Gabriele, *Die Kirche als Haushalt und die Leitungsrolle der Kirchenmutter. Katharina Zells reformatorisches Kirchenkonzept*, in Wunder, Heide (Hg.), *Geschlechterperspektiven, Forschungen zur Frühen Neuzeit*, Königstein, 1998, 145–155.
- JENNY, Markus, *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*, Zürich, 1968.
- JOHANN, Adam, *Eine unbeachtete Schrift der Katharina Zell aus Strassburg*, *Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins* 70 (1916), Stuttgart, 451–455.
- JUNG, H. Martin, *Katharina Zell geb. Schütz. Eine „Laientheologin der Reformationszeit?“*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 107 (1996), Stuttgart, 145–178.
- KAMMEIER-NEBEL, Andrea, *Frauenbildung im Kaufmannmilieu spätmittelalterlicher Städte*, in Kleinau, Elke (Hg.), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*, Band. 1, Frankfurt am Main, 1996, 78–90.
- KAUFMANN, Thomas, *Pfarrfrau und Publizistin – das reformatorische „Amt“ der Katharina Zell*, *Zeitschrift für historische Forschung* 23 (1996), Berlin, 169–218.
- KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Budapest, 1998.
- KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1876–1914*, Pécs, 2008.
- KNAPE, Joachim, *Poetik und Rhetorik in Deutschland 1300-1700*, Wiesbaden, 2006.
- KOLDAU, Linda Maria, *Frauen Musik, Kultur. Ein Handbuch zum deutschen Sprachgebiet der frühen Neuzeit*, Köln, 2005.
- KOZMA Zsolt, *Liturgika*, Kolozsvár, 2000.
- KRIMM, Herbert (Hg.), *Quellen zur Geschichte der Diakonie, I–II*, Stuttgart, 1965, 40.
- KUSTÁR Zoltán, *Az igazak szenvedésének oka és értelme – a hagyományos bibliai bölcselkedés és Jób könyve alapján*, *Lelkipásztor* 2004/3, 82–88.
- KUSTÁR Zoltán, *A Zsoltárok könyve* in Pecsuk Ottó (szerk.), *Bibliaismereti kézikönyv*, Budapest, 2004, 211–226.
- LIENHARD, Marc / Willer, Jakob, *Straßburg und die Reformation*, Kehl, 1982.
- MACCULLOCH, Diarmaid, *A reformáció története*, Budapest, 2011.

- MCGRATH, Alister, *Kálvin*, Budapest, 1996.
- MCKEE, Elsie Anne, *Katharina Schütz Zell. Church Mother. The Writings of a Protestant Reformer in Sixteenth-Century German*, Chicago, 2006.
- MCKEE, Elsie Anne, *Katharina Schütz Zell*, Volume I, The Life and Thought of Sixteenth-Century Reformer, Leiden – Boston – Köln, 1999.
- MCKEE, Elsie Anne, *Katharina Schütz Zell*, Volume II, The Writings, A critical edition, Leiden – Boston – Köln, 1999.
- MCKEE, Elsie Anne, *Reforming Popular Piety in Sixteenth-century Strasbourg: Katharina Schütz Zell and Her Hymnbook*, Princeton, 1994.
- MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és iskoláztatás történetébe*, Budapest, 1999.
- MILES, Rosalind, *Az idő leányai*, Budapest, 2000.
- MÖLLER, Christian, *Geschichte der Seelsorge in Einzelporträts*, Band 2, Göttingen, 1995.
- OBITZ, Marion, *Katharina Zell – Kirchenmutter, Publizistin, Apostelin, Prophetin*, in *Evangelische Theologie* 60 (2000), Gütersloh, 371–388.
- PÁSZTOR János, *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában*, Komárno, 2002.
- PÉTER, Katalin, *Reformáció: Kényszer vagy választás?*, Budapest, 2004.
- PETŐ Andrea, *Társadalmi nemek és a nők története*, in Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (Szerk.) *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Budapest, 2003, 514–531.
- PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés évezredei*, Budapest, 2006.
- RAPP, Francis, *Strassburg Hochstift und freie Reichsstadt. Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*, Münster, 1993, 72–95.
- REVENTLOW, Henning Graf, *Epochen der Bibelauslegung*, Band 3, Renaissance, Reformation, Humanismus, München, 1997.
- RÉVÉSZ Imre, *Kálvin élete és a kálvinizmus*, XIII., 1909, 78.
- RÖHRICH, Timotheus Wilhelm, *Mitteilungen aus der evangelischen Kirche des Elsasses*, Strassburg, 1855.
- SCHORN-SCHÜTTE, von Luise, *Gefährtin und Mitregentin*, in Freybe, Peter, *Frauen mischen sich ein* (Hg.) *Evangelisches Predigerseminar, Wittenberger Sonntagsvorlesungen*, Wittenberg, 1995.
- SPIJKER, van't Willem, *Kálvin élete és teológiája*, Budapest, 2003.

- SHULAMITH Shahr, *A negyedik rend. Nők a középkorban*, Budapest, 2004.
- TÖKÉS István, *A bibliai hermeneutika története*, Kolozsvár, 1985.
- WESTPHAL, Siegrid, *Kirchenezucht als Ehe. und Sittenezucht. Die Auswirkungen von lutherischer Konfessionalisierung auf das Geschlechterverhältnis*, in Conrad, Anne (Hg.), "In Christo ist weder man noch weib". Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform, Münster, 1999, 152–171.
- WINKLER, Klaus, *Seelsorge*, 2. Auflage, Berlin, New York, 2000.
- ZIEHER, Caroline, *Vom christlichen Umgang miteinander. Rhetorik und Polemik in Katharina Zells Schrift „Ein Brief an die gantze Burgerschaft der Statt Straßburg“*, in Britt-Marie Schuster, Ute Schwarz (Hg.) Kommunikationspraxis und ihre Reflexion in frühneuhochdeutscher und neuhochdeutscher Zeit. Festschrift für Monika Rossing-Hager zum 65. Geburtstag, Hildesheim 1998, 135–156.
- ZIEMER, Jürgen, *Seelsorgelehre*, Göttingen, 2008.
- ZSCHOCH, Hellmut, *Bileams Eselinnen. Frauen in der Publizistik der Reformationszeit*, in Pastoraltheologie 83 (1994), Göttingen, 477–497.

Kommentárok:

- KARASSZON Dezső, A Zsoltárok könyvének magyarázata, in Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata, Budapest, 2. kötet, 1995, 541–640.
- KITTEL, D. Rudolf, *Die Psalmen*, Leipzig, 1929.
- KRAUS, Hans-Joachim, *Psalmen I und II*, (Biblischer Kommentar, Altes Testament, 2. Teilband), Neukirchen-Vluyn, 1961.
- MÓDIS László, A Zsoltárok könyvének magyarázata, in Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata, Budapest, 1968.
- ZENGER, Erich, *Psalmen Auslegungen 2*, Breisgau, 2003.

Lexikonok:

- Allgemeine Deutsche Biographie, Band 11, München, 1880. <http://www.deutsche-biographie.de/index.html> letöltés ideje: 2012. június 1.
- Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon, Band 1, Hamm, 1990.
- Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon Band 8, Herzberg 1994.

- Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon, Band 12, Herzberg, 1997.
- Deutsche Biographie, <http://www.deutsche-biographie.de/> letöltés ideje: 2012. június 22.
- Gestalten der Kirchengeschichte, Band 6, Stuttgart, 1993.
- Lexikon für Theologie und Kirche, Band 3, Freiburg im Breisgau, 2006.
- Religion in Geschichte und Gegenwart, Band 2, Tübingen, 1999.
- Religion in Geschichte und Gegenwart Band 3, Tübingen, 2000.
- Religion in Geschichte und Gegenwart, Band 5, Tübingen, 2002.
- Religion in Geschichte und Gegenwart, Band 7, Tübingen, 2004.
- Theologische Realenzyklopädie, Band 1, Berlin, New York, 1977.
- Theologische Realenzyklopädie, Band 7, Berlin, New York, 1981.
- Theologische Realenzyklopädie, Band 12, Berlin, New York, 1988.
- Theologische Realenzyklopädie, Band 15, Berlin, New York, 1986.
- Theologische Realenzyklopädie, Band 22, Berlin, New York, 1994.
- Theologische Realenzyklopädie, Band 30, Berlin, New York, 1999.
- Theologische Realenzyklopädie, Studienausgabe, Teil I, Band 12, Rieden am Feggensee, 1993.
- Világirodalmi Lexikon, X. kötet, Budapest, 1986.